

ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ

ГОСПІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ
І НАУКОВО-ЛІТЕРАТУРНИЙ
МІСІУНИК
IX

**ВИЗВОЛЬНИЙ
ШЛЯХ**

Суспільно-політичний і науко-
во-літературний місячник

Видає

Українська Видавнича Спілка

**LIBERATION
PATH**

Ukrainian Political, Social,
Scientific & Literary Magazine

Published monthly by
Ukrainian Publishers Ltd.

№ 9 (189), September, 1963, Vol. XVI

Редагує Колегія

Редактор Літературного Відділу

Проф. д-р В. Державин

Головний редактор Г. Драбат

Редакція і Адміністрація

200, Liverpool Road, London, N. 1., Tel.: NORTH, 6266/7

УМОВИ ПЕРЕДПЛАТИ «ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ» НА 1963 РІК

Країна	річна передплата	піврічна передплата	чвертьрічна передплата	окреме число
Австралія	2 ф. 15 ш.	1 ф. 8 ш.	15 ш.	5 ш.
Австрія..	100 ш.	55 ш.	30 ш.	10 ш.
Аргентина	300 пезів	175 пезів	90 пезів	30 пезів
Бельгія ..	275 б. фр.	138 б. фр.	75 б. фр.	25 б. фр.
В.Британія	2 ф. 4 ш.	1 ф. 2 ш.	12 ш.	4 ш.
Канада . .	8 дол.	4 дол.	2 дол. 40 ц.	80 цент.
Німеччина	20 н. м.	10 н. м.	5 н. м.	1.75 н. м.
Парагвай .	240 гуар.	120 гуар.	60 гуар.	20 гуар.
США . . .	8 дол.	4 дол.	2 дол. 40 ц.	80 цент.
Франція..	25 н. фр.	12.50 н. фр.	6.30 н. фр.	2.10 н. фр.
Швеція...	28 кор.	14 кор.	7.50 кор.	2.50 кор.

В інших країнах — у переліченні на валюту даної держави

Адреси наших Заступників на стор. 2.

Обкладинка роботи проф. Р. Лісовського

Printed in Great Britain by Ukrainian Publishers Ltd., 200, Liverpool Rd., London N. 1

ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ І НАУКОВО-ЛІТЕРАТУРНИЙ МІСЯЧНИК

Кн. 9/115, (189)

ВЕРЕСЕНЬ, 1963

Річник X (XVI)

ЗМІСТ ІХ-ої КНИЖКИ

Ярослав Стецько: ПИТОМА ВАГА УКРАЇНИ ПО ОБАВІЧ ЗАЛІЗНОЇ ЗАСЛОНІ (Розділи: I. Вій за ідеологічні вартості; II. Історичне підґрунтя світової ідейної і політичної кризи; III. Китайсько-московські непорозуміння і Вільний світ)	963
Проф. Володимир Шаян: СЛОВО ПРО ЛЕСЮ УКРАЇНКУ	987
Мір Анатолій Бедрій: РОЗВИТОК ІДЕОЛОГІЇ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛІЗМУ (закінчення, 2)	991
М. Мухи: НА МАРГІНЕСІ ЖИТТЕПІСУ І СПОГАДІВ А. КРИМСЬКОГО	998
Є. Алетіано: »З ІДЕЄЮ У СЕРЦІ — ЗІ ЗБРОЄЮ В РУКАХ« (продовження, 9)	1009
Д-р Микола Аркас: РЖЕВНИЦІ, ОДНЕ З ПОГАСЛИХ ОГНИЩ УКРАЇНСЬКОГО КУЛЬТУРНОГО ЖИТТЯ (продовження, 4)	1017
Мирон Заклинський: ПРОГУЛЯНКА НА КРИТСЬКИЙ ОСТРІВ (закінчення, 2)	1025

Поетії

ЯДРО ВСЕСВІТУ (переклав із санскриту Володимир) — 1034. * Левко Ромен: ДУВ-НЕЛИН — 1036. * Андрій Легіт: ПАВЛОВІ ТИЧИНІ — 1036; ЧОМУ СУМНИЙ... — 1037. * Петро Кізко: БЕРИ — ЧИТАЙ; САДИ ЦВІСТИМУТЬ — 1038.

Наталія Савченко: СВАТИ НА ДВОРІ КНЯЗЯ ЯРОСЛАВА МУДРОГО (Історичне оповідання, продовження, 4) 1039

Д. Шалдїй: »ПО ОБИДВА ВОКИ ОКЕАНУ« 1053

Дискусійні сторінки

М. Скрипник: »ПЕРЕМОЖНИЙ ДУХ« І »ВЕЛИКИЙ ВИГРАШ«? 1064
НАШІ ЗАУВАЖЕННЯ ДО ДИСКУСІЇ 1075

Іван Овечко: МАНІВЦІ НА ОБРІІ (З блокнота читача) 1076
З ЛИСТІВ ДО РЕДАКЦІЇ 1077

Д.: З УКРАЇНСЬКОГО ЖИТТЯ У ДІЯСПОРІ (Хроніка) 1078
ПОЖЕРТВИ 1080

Передрук дозволений за поданням джерела

ВИДАЄ »УКРАЇНСЬКА ВИДАВНИЧА СПІЛКА«

ЛОНДОН

ЗАСТУПНИКИ «ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ»

АВСТРАЛІЯ:

"Library & Book Supply"
1, Barvon St.,
Glenroy 9., Victoria.

Mr. W. Lytwyn
7, Borrowdale St.,
Red Hill, A.C.T.

Сідней і околиця:

C. Mishchuk
12, Victory St.,
Belmore, N.S.W.

АВСТРІЯ:

M. Petruszczak
Watzmannstr. B 4/Z. 2,
Salzburg-Aigen.

АРГЕНТИНА:

W. Zastawnyj
Soler 5039,
Buenos Aires.

ВЕЛЬГІЯ:

Omelan Kowal
Bd. Charlemagne, 72, Bruzelles, 4.

КАНАДА:

W. Makar
140, Bathurst Str.,
Toronto, 2 B, Ont.

НІМЕЧЧИНА:

"Shlach Peremohy"
München, 8.
Zeppelinstr. 67.

ПАРАГВАЙ:

I. Lytwynowych
Casilla de Correo, 70,
Encarnation.

США:

H. Cebrij
303 E. 8th St.,
New York 9, N.Y.

Чикаго і околиця:

Bohdan Kaszuba
2451 W. Rice Str.,
Chicago 22, Illinois.

Дітройт і околиця:

M. Fedyshyn
6786, Memorial St.,
Detroit, 28, Mich.

ФРАНЦІЯ

Boris Witochynsky
5, Rue Cadet,
Paris 9e.

Ціна цього числа в Кольпортерів і Заступників — 4 шіл. (анг.) або 80 ден. Всіх наших Кольпортерів і Представників поза Беликобританією просимо розраховуватися з нашими Заступниками. Про кожну зміну адреси просимо повідомити головну Адміністрацію в Лондоні.

УВАГА!

УВАГА!

МАЄМО ПРИЄМНІСТЬ ПОВІДОМИТИ ПЛАНОВНИХ СПІВРОБІТНИКІВ, ЗАСТУПНИКІВ, КОЛЬПОРТЕРІВ, ПЕРЕДПЛАТНИКІВ І ЧИТАЧІВ «ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ» ТА ВСІХ КЛІЄНТІВ ДРУКАРНІ, ЩО УКРАЇНСЬКА ВИДАВНИЧА СПІЛКА, ЗІ ВСІМА ВІДДІЛАМИ, ПЕРЕНЕСЛАСЯ ДО НОВОГО БУДИНКУ ПІД АДРЕСОЮ:

200, LIVERPOOL ROAD, LONDON, N.1.

Телефон: NORTH 6266 і 6267 (дві лінії)

ПРОСИМО ЛАСКАВО ВСІХ ЗАІНТЕРЕСОВАНИХ СКЕРОВУВАТИ КОРЕСПОНДЕНЦІЮ НА НОВУ АДРЕСУ, ЧИ ТЕЛЕФОНУВАТИ НА НОВИЙ НОМЕР.

ДИРЕКЦІЯ У.В.С. І РЕДАКЦІЯ «В. Ш.»

Ярослав СТЕЦЬКО

ПИТОМА ВАГА УКРАЇНИ ПО ОБАБІЧ ЗАЛІЗНОЇ ЗАСЛОНИ

І. ВІЙ ЗА ІДЕОЛОГІЧНІ ВАРТОСТІ

Для того, хто не знає, куди плисти — немає тепер унапрямлюючого вітру і рідко коли переживало людство такий страшний час, як саме сьогодні.

Чим характеризується сучасний період світової історії в духовому, ідеологічному, силово-політичному й матеріальному сенсі? Яка позиція України у вільному й уярмленому світі? — Це головні питання, що на них треба дати відповідь.

Самий огляд міжнародно-політичної ситуації (під кутом інтересів України) з допомогою стереотипних метод аналізу, не може довести нас до мети, бо сьогодні більше, ніж будь-коли досі в історії світу — політична чи економічна боротьба узалежнена від далеко глибших процесів ідеологічного характеру.

Національно-визвольна боротьба поневолених в СРСР націй, а також гарантія її успіху — залежні перш за все від авангардної ролі України. Україна послідовно захищає відвічні **правди** буття народів і людей, національний принцип організації світу, **свободу людини** і **ідею справедливості**. Справедливість вища ніж свобода, бо свобода — це тільки рамки для здійснювання ідеї справедливості, вона дає **можливість** людині вибрати з-поміж різнорідних вартостей: віру в Бога, воююче християнство, героїчну, протиставну гедоністичній, концепцію **життя**, ідеальні вартості, що понад матеріальними, спільнотне добро, що понад егоїстичним.

Отже свобода — це не мета сама в собі. Вона — необхідні рамки, необхідна передумова для здійснювання вищих ідей: ідей справедливості. Як і чим, якими вартостями мають бути виповнені ті рамки, який образ життя має бути вміщений у них, це також не менш важливий елемент у боротьбі, ніж саме змагання здобути можливість вибрати поміж різними вартостями.

Режим московської тиранії по своїй суті заперечує християнський образ життя, християнський світ ідей, навіть тоді, якби він формально визнав релігію, бо він усуває з життя категорію вибору поміж різними вартостями і накидає свої виключні вартості.

Закономірною консеквенцією режиму тиранії є поборювання релігії Христа, якщо визнавці її серйозно трактують свої обов'язки супроти Бога, зокрема, якщо церковна ієрархія бере до уваги не тільки формальну релігійну практику, а й бореться за те, щоб вона була здійснювана в житті згідно з правдою і наукою Христа. Такою закономірною консеквенцією християнської віри з її первісною догмою, що визначає людську природу (свобідну волю) — є протиставлення режимові тиранії в різних ділянках людського і національного життя, тим більше, коли той режим має у своїх

ідеологічних основах філософічний матеріалізм, атеїзм. Ніякого «модусу вівенді» чи співіснування поміж християнською системою і більшовизмом, як оформленою системою життя в теорії і практиці, не може бути, якщо одна з цих систем життя в принципі не заперечить сама себе, не перестане бути собою. Віддати Богові те, що Боже, а кесареві те, що кесареве, оця максима, що визначає правила і поведінку в житті, не може бути застосована в цьому випадку. Коли б було саме так, то сфера дії релігії знаходилася б у хмарах, а мораль людська мала б своє джерело і у світських доктринах, отже, була б релятивною. Во коли кесар наказує творити концтабори, мордувати людей, знущатися над ними, топтати право й справедливість, то Божя наука вчить навпаки. Якже ж тут можна віддати кесареві те, що кесареве, а Богові те, що Боже? Хто вірить у правду Христа, той мусить здійснювати її у своєму житті, значить, мусить і ввійти в конфлікт із режимом тиранів.

Це основа основ у християнському світі, але сучасна політика певних ватиканських кіл виходить із наочної ситуації відсутності воюючого християнства у вільному світі та розуміння тої, чи іншої соціальної і національно-політичної системи, як несуперечної, за певних умов, християнській релігії. Саме тому вона допускає спілкування християн навіть з ворогами християнства, напр., як це є в Італії, якщо з їх допомогою можна приспшити ті чи інші соціальні реформи, яких через свій опортунізм і егоїзм своїх членів не може запровадити сама християнська партія. Іншими словами, спілкування з комуністами, ворогами релігії і союзниками Кремля, має допомогти здійснити благородні ідеї, чим реабілітується в очах народних мас носіїв, в основі, зда. Намагання відомих ватиканських кіл домовитися з Кремлем за посередництва встановлення добрих взаємин, між іншим, з церквою Алексея, виходить із твердження, що комунізм не мусить бути обов'язково безбожницьким.

Можливо, що певні ватиканські кола мають на увазі те, що у свій час були примітивні християнські громади комуністичного типу. Отже, на думку цих ватиканських кіл, комунізм, як соціальна система життя у філософічному аспекті, може бути теїстичним, тому надіються на еволюцію атеїстичного комунізму до теїстичного, якщо й Церква зі свого боку не заперечуватиме соціально-політичних доктрин комунізму. Такі думки навіть включають у свою соціальну доктрину, що часто викладається Папськими енцикліками. У людському відношенні деякі ватиканські кола допускають навернення комуністів-безбожників при збереженні їх комуністичних соціальних, культурних, політичних і економічних переконань та одночасній афірмації Бога, як прапричини буття. Вони уважають, що релігія, як телеологічна і метафізична доктрина перемагає атеїзм у свідомості по-комуністичному думаючої частини людства, не зважаючи на те, що комуністична система у вигляді соціально-політичного і культурного ладу зберігається далі.

Причини сучасної політики Ватикану глибші, ніж це здається на перший погляд, а тим самим ще більше помилкові. Протестантські церкви, включно з Англіканською, стали на цьому становищі вже багато раніше. Буддизм зайняв позицію пасивної видержливості, уважаючи, що комунізм — явище

переходове і нічого не може вдіяти «вічному» буддизмові. Тому й не видно активної боротьби буддизму проти комунізму навіть після знищення теократичної буддистської держави — Тібету. Ліберал-демократичні зміни в Японії, що виникли під впливом США, антинаціональні й антитрадиціоналістичні елементи, що нівелюють здорові духові основи, традиційні цінності, витворені на протязі тисячоліть у цій країні, дуже спричинилися до основного послаблення шінтоїзму, культу предків, культу Мікадо. Наслідком цього є моральний розклад і ідейний хаос, зокрема серед японської студіюючої молоді, отже відкривається канал для проникання діалектичного матеріалізму, імпортується ліберал-демократія, така противна духовості японця, для якого родина, рід, предки, нація, Мікадо були непорушною системою його життя і ієрархією його цінностей. Японці, що поза одиницею бачили щось вище, більше, тепер в одиниці мають бачити початок і кінець речей. І з цього користає Москва.

Таке ж саме накидування силою ліберал-демократії в Азії, Африці та Латинській Америці, чим розвалюється чи переривається органічний, опертий на традиціях, процес розвитку, — утворює порожнечу в духовості «демократизованого об'єкта» і дає місце комуністичній доктрині, яка відповідає, хоч і злочинно й фальшиво, на всі питання буття.

Ватиканові ж не йдеться лише про полегші для католиків у московській імперії чи про звільнення ув'язнених. Намагання Ватикану має принциповий характер і сягає глибше. Приявність обсерваторів Алексея на Вселенському Соборі, вислання ґратулянтів до патріарха-орденоносця, Енцикліка Папи Івана XXIII, що має певні партії сприйнятливості для комунізму, як системи — є симптомами принципової зміни настанови до визнавців комунізму, як соціально-політичної доктрини. Цю доктрину оцінюється, як реальну дійсність, приймається за факт, що є добровільні фанатичні носії комуністичної доктрини, в яких, однак, відізвався природний гін до Бога при збереженні віри у вищість комуністичної соціально-економічної системи над капіталістичною, навіть народно-капіталістичною, що перемогла тепер ліберальний капіталізм.

Так до категорії християн-демократів, християн-націоналістів, християн-клясократів, християн-соціалістів і т. п. приходять ще й «християни-комуністи». Такими «християнами-комуністами» є, ймовірно, на думку Ватикану, визнавці церкви Алексея. Ліквідацію наших обидвох Церков, що морально була підтримана церквою Алексея, розглядається мабуть не як вислід виключно воюючого безбожництва, а також як і вислід воюючого російського православ'я з його месіанізмом, комплексом «Третього Риму», як вислід воюючих православних москалів-месіаністів, в соціально-політичному змислі переважно комуністів. «Навертання» огнем і мечем було типічне й для польського католицизму, і не лише за козацьких часів, а й недавно ще, в XX-му столітті, коли польські католики замикали, конфіскували й нищили наші православні церкви на Холмщині, проти чого протестував великий український греко-католицький архипастир митрополит Андрій. Отже історичні прецеденти для такої інтерпретації існують.

Щоправда, Ватикан не схоплює одного суттєвого елементу: комунізм у московському оформленні, як твір московського духу, це не лише

соціально-політична, економічна, а й не менш духовна, культурна, метафізична московська система життя. »Російська інтелектуальна еліта, — пише сам Бердяєв, — хоче спасти світ без Бога, соціалізм для неї це передусім питання релігійне«.

Московський комунізм чи то на ідеалістичних, чи то на матеріалістичних метафізичних основах мусить закономірно привести до заперечення Бога, бо він заперечує, негуючи людину, основну тезу християнства про те, що Бог сотворив людину на образ і подобу Свою. Шукати співіснування і синтези там, де їх не може бути — це ілюзія, фата-моргана, за якою йде зопортунізоване християнство Заходу, переставши бути »еклезія мілітанс«. Те, що папа Павло VI у своїй коронаційній промові вітав вірних і російською мовою, поминувши українську мову, не зважаючи на те, що москалів католиків нема, а більш переслідуваної і геройської Церкви в сучасному світі, як наша Греко-католицька Церква не знайти ніде, — не є випадковим явищем. Це було відзначення, доцінення ваги цезаропапистичної церкви Алексея, тих православних москалів-християн, що мають комуністичні соціальні переконання. Але Ватикан мусить здати собі справу з того, що комунізм є іманентною московській духовості системою ідей у багатогранних ділянках життя. Цієї системи на московській землі не можна усунути інакше, як тільки силою ззовні. Толеруючи й допускаючи тимчасово як совмісну із світом християнських ідей соціально-політичну систему життя, московський комунізм прагне нав'язатися до московського месіанізму, нематеріалістичної метафізично-православної теології »Третього Риму« Алексея. Ватиканські кола призабули, що в принципі російська церква була завжди цезаропапистичною і ніколи й нікому не пощастило вбити клина поміж соціально-політичною доктриною комунізму і ідеалістичною християнською метафізикою. Москва — не Рим і не Київ. Алексей щиро благословив Сталіна і безсумнівно уважав його за »посланця Божого«... Одні могли уважати Сталіна таким у злomu, а інші в доброму змислі, але те, чи уважали вони його за »бич Божий«, чи за »посланця Божого« не робить різниці, все ж таки... за »Божого«. Про велику місію »обожнюваного у всіх його лахміттях, у духовій його розхристаності, в упадку, в гріхах і злочинах народу« (російського), читаємо в низці месіаністичних творів московських письменників.

Та найбільшою помилкою Ватикану було б те, коли б він, змішуючи всі поневолені Москвою народи в один »російський«, уважав, що комунізм закоренився в душах неросійських народів і став реальністю, з якою треба рахуватися.

Тут з усією рішучістю і пересторогою треба ствердити: світ українських ідей *діаметрально* протилежний до російських ідей. Київ і Москва — зовсім окремі два духові, ідейні, культурні, релігійні й національні антиподи. Україна стоїть на зовсім протилежних позиціях ідеологічних, соціально- і національно-політичних, ніж Москва.

В матеріально-технічному, економічному, силово-політичному відношенні такими ж двома антиподними центрами є Вашингтон і Москва. Але симво-

лом, прапоровосцем, уосібленням діаметрально протиставних Москві ідей є Київ, коли йдеться про розуміння самої людини, родини, нації, релігії, соціальності, гідності людини, справедливості, засади організації світу (національної проти імперіялістичної чи інтернаціональної), правди, слави, культури, правості.

Наша довша затримка на цій аналізі має свій глибокий змісл. Ми згадали вже, що теперішня політика Ватикану супроти московсько-комуністичної імперії не є явищем випадковим, відокремленим. Таку саму політику вже раніше почали інші християнські церкви Заходу, включно з визнанням у Світовій Раді Церков рівноправності церкви Алексея. Отже ідеологічна коекзистенція найважливіших факторів духової боротьби розгортається. Ватикан відкрив їй шлях, як останнє духове заборолло Заходу, як твердиня, що не вдержалася і відчиняє свої ворота для ворога християнства. Ідеї конфронтуються з метою паралельного співіснування, а не безкомпромісового змагання за повалення диявольського світу ідей. Сатана обіцяв царство земне, Христос відкинув диявольські спокуси й перестеріг людей, але сучасний світ просякнений гедонізмом, життєвим матеріалізмом, а християнство опортунізується і не має сили в собі стати на риск особистий, на боротьбу проти зла соціального, національного і морального, піти в похід духа й ідей. Ще не з'явилися Петри з Ам'єну, а голоси таких, як патер Лепіх, що говорить про «нагорну проповідь», як революцію Бога, писану вогнем», або наших Ісповідників Віри — сьогодні митрополита Йосифа, вчора мученика митр. Василя Липківського і Слуги Божого митр. Андрія, — залишилися голосом вопіючого в пустині...

В той час, коли урядові кола шукають порозуміння з Москвою за всяку ціну, послаблюють психологічну війну, змінивши навіть назву радіостанції з «Визволення» на «Свободу», коли дають доручення критикувати не комунізм, як систему, а тільки його «перерослість», наказують стримуватися навіть від пропаганди про здійснення т. зв. совєтської конституції, себто кажуть стриматися навіть від чисто легалістичної боротьби за права республік і народів т. зв. СССР, в той час таку саму політику, хоч по іншій лінії, релігійно-церковній, розпочав і Ватикан.

Ідеологічний, а властиво силово-політичний конфлікт між Москвою і Пекіном, на думку Ватикану, також утворює певні шанси... Для Ватикану російський народ християнський, а китайський далекий від християнства. Комунізм загніздився в Китаї, крім різних причин зовнішньо-політичного характеру (напр., коекзистенція Чіан Кай-шека з Мао Тсе-тунгом, накинена Маршалом, теорія Лятіморе про аграрний, некомуністичний характер руху Мао Тсе-тунга, передання залищеної зброї японцями в Манджурії Мао Тсе-тунгові), також через відсутність соціальних реформ і корупцію в Китаї, а особливо через брак в народі віри в Бога, бо конфуціанізм це суспільний моральний рух, а не релігійний. Метафізичну пустку виповнив в китайської інтелектуальної еліти діалектичний матеріалізм.

За таких умов політика Ватикану на відтинку шукання ідеологічної спільності з церквою Алексея, як церквою російського народу, йде по лінії генеральної політики Заходу: відділити Москву від Пекіну, як таку,

що політично ближча Вашингтонові, а ідеологічно, через церкву Алексея, Ватиканові.

Ця наша ідеологічна аналіза має істотне відношення до комплексу зовнішньо-політичної аналізи світової ситуації, до багатогранної боротьби на наших рідних землях, до наших практичних завдань і можливостей ставити нашу визвольну справу на міжнародній арені та розгортати визвольну боротьбу на рідних землях. Ще ніколи ідеологічні моменти не грали такої вирішальної ролі в боротьбі народів і людей, як саме тепер. Не було, нема й не буде жодного великого суспільного руху без ідеології, бо не можна йти в розбурханий світ без дороговказів і давати тривалі основи під його існування. Злочинність большевизму чи нацизму не в тому, що вони мали ідеологічні підвалини, а в тому, що їх ідеології були фальшиві, антилюдські. Йде про те, яка ідеологія — добра чи зла.

Національна християнська ідеологія вимагає від людей самозречення, самопосвяти в ім'я вищих, справедливіших ідеалів, заперечує егоїзм і кличе до боротьби за шляхотні ідеї. Отже суть у благородності ідей, у респектуванні християнських і людських засад, у моральних принципах у житті й політиці, в характерності носіїв ідей, а не у спотворених ідеях нацизму-большевизму. Захід сьогодні соромиться своїм минулим — хрестовими походами, світлими ідеями, лицарськістю, великою вірою і шляхетністю еліти, — бо це, мовляв, «темне середньовіччя».

Повернення до національної християнської ідеології — це наказ хвилини, бо це повернення до вічних духових вартостей, альтруїзму, самопосвяти, героїзму, суворих обичаїв, повернення людини, як Богоподібного ества, до Бога і Батьківщини.

Сьогодні для багатьох людей на Заході ідеологія — зайва річ, релігія — без значення. Ще тільки наука модна, поки і її циніки та нігілісти, що опанували думку Окциденту, не викинуть на смітник. Але наука не віра і не ідеологія, вона не може дати розв'язки причин буття, не може витворити моральних основ, а може тільки допомогти обґрунтувати їх. Вона не вирішує про моральні вартості, а тільки підтримує їх або послаблює.

Вічними основами людського буття є ідеї Бога, Батьківщини, ідеї людської гідності, свободи, віри, справедливості, честі і слави. Історію Заходу творили тільки відважні й шляхетні, характерні й віруючі, саме вони здійснювали творчі ідеї і шляхетні великі задуми. Наша культура виросла на системі ідей антично-гелленських, римських і християнських.

Відкинувши віру в Бога, націю, людину — людство закономірно поклонилося б «золотому тельцю». Шлунок людини був би повним, але серце було б порожнім...

Сьогодні — світ без ідеологічних засад. До цього доводять його люди, що не мають віри в правду і справедливість, не боряться за їх інтегральну перемогу. Бо не «мир» найвища цінність, а перемога правди на землі. А передумовою перемоги над атомовою загрозою є насамперед свідомість людства, що без Божої волі людство не може бути знищене. Не «трест» мозків президента Кеннеді врятує світ, бо цей «трест» не має найважливішого: віри, ідеології і політичної місії, а щойно потім стратегічного пляну

перемоги. Світ може врятувати тільки моральне відродження і повернення до великих ідеалів. Питання оборони вільного світу від наступу московсько-більшевицьких тиранів залежить насамперед від людей, які організують і керують цією обороною. Якщо вони самі не вірять у те, що проповідують, не визнають вічних ідей і законів, не відчувають морального зобов'язання перед народом, не додержують слова, безпринципні, то саме від них і починається найбільша загроза людству. Хто цинить матеріальне більше ніж ідеальне, той утратить і матеріальне. Такий закон світу. Засада «моя хата скраю» — найбільш смертельно небезпечна для того, хто її захищає.

Єдине, що в сучасну добу необхідне — це віра в правду, яка (віра) зрушує гори; апель до сумління, до нашого серця, велика віра в правду правд, дороговкази на шляху буття і боротьби.

Політик-прагматик не багато допоможе сьогоднішньому світові, тепер необхідно мати політиків-ідеологів, політиків-хрестоносців, носіїв віри у вічні правди нації і людини, цюно потім талановитих стратегів чи тактиків. Той, хто розгубив вічні правди не може дати жодної політичної чи мілітарної стратегії. Боротьба, що розгортається у глобальному масштабі не ведеться за поширення кордонів тієї чи іншої імперії минулих століть, а за здійснення в усьому житті одиниці й народів світу ідей Москви в усіх ділянках. Це боротьба за світову імперію рабів, із запереченням нації, людини, Бога. В своїх найглибших основах це боротьба ідеологічна. Колонії Москви і Пекіну, їхні раби, мають не тільки служити їм, бути предметом визиску, а й мусять вірити в їх богів, як у своїх!

Очевидно, силово-політичні й економічні ривалізації, змагання за власні інтереси, імперіялізм і загарбницький «націоналізм» панівних націй, все це зосереджується у цій боротьбі. По суті ідеологічна боротьба є боротьбою месіанізмів поодиноких націй, що є розпаленням їхніх загарбницьких націоналізмів, отже одночасно є боротьбою імперіялістичною в різних її аспектах — політичній, економічній, культурній.

Ривалізацію між Китаєм і Росією треба бачити не так у різній інтерпретації ленінізму й марксизму, як радше в ударі двох месіаністичних імперіялізмів, історично обґрунтованих національних інтересів. Ідеться тут не про якийсь інтернаціональний комуністичний рух, його ідеологічні позиції, а про те, як з погляду національних інтересів можна погодити два імперіялізми, з яких кожний має свою окрему мету.

Але всі атеїстичні, матеріалістичні месіанізми роблять основну помилку, обіцяючи людям чи й народам рай на землі, бо це ніколи не станеться. Земля завжди була й залишиться «долиною сліз, крові і поту». Тільки боротьба за високі Божі й людські ідеали визначає зміст ідеологічного бою, збуджує у людей свідомість, що немає вищого ідеалу понад самопожертву за друзів своїх, за Бога і Батьківщину. Не гасла «грабуй на-граблене», не «фрайгайт унд брот», а гасла за Божу правду на землі, за справедливість, за волю і Батьківщину окрилюють українську визвольну боротьбу.

II. ІСТОРИЧНЕ ПІДґРУНТЯ СВІТОВОЇ ІДЕЙНОЇ І ПОЛІТИЧНОЇ КРИЗИ

Продовж останніх 50-ти років у світі сталося більше революційних змін, ніж за ціле останнє півтисячоліття. Велика європейська світова революція, відкриття Америки, наступ європейського духу, європейських конкістадорів, що відкривали й здобували нові країни й континенти, все це спричинилося до взаємопізнання і взаємовпливання різних культур, релігій, соціальних стилів життя народів і рас. Кліматичні, географічні умовини, різновидні багатства і використання їх для цивілізаційних досягнень — внесли багато елементів у зростання загального цивілізаційного потенціалу людства. Сила Європи була завжди в її агресивному духові, у вірі в її післанництво. Напр., Англіканська Церква зрослася цілком з національно-місіяністичною ролею англійської нації. З моментом, коли Західня Європа перестала вірити у своє післанництво, коли її офензивний дух почав завмирати або вироджуватися — прийшов її упадок.

В останньому півсторіччі в історії світу згустилися такі далекосяжного значення події, що зі стихійною силою почали змінити старий світовий порядок, готуючи місце новим силам, новому світово-політичному укладові. І коли Західня Європа зрадила свої ідеали — національну ідею, виключила свою інтегральну частину (Східню Європу на чолі з Україною) з концерту європейських сил, залишивши її на поталу російській Євразії, заразила пошестю мегальоманії імперіяльних карликів (Польщу, Югославію, Чехо-Словаччину, Румунію), давши їм, як колонії в серці Європи, вітки старих європейських народів, а світлі засади респектування гідності національної і людської обмежила тільки своїми материками, — прийшов початок кінця її могутності. Росія тим часом зросла до ролі арбітра в європейських справах. З хвилиною, коли одна з 13-ти вирішальних битв у світовій історії, битва під Полтавою, як оцінює її ген. Фуллер, була програна з вини і нерозуміння Європою значення України, над цілою Європою зависнув меч московського Дамокла.

Революції в 1909 і 1917-18 роках показали, що ключовою проблемою в московській імперії є проблема національна. Переможна, як союзник Антанти, Росія програла проти національно-визвольних воєн повсталих народів. Заакцентований французькою революцією національний момент, як нова засада організації світового ладу, почав здобувати собі право громадянства. І мітом XX-го століття не став міт германської раси, як це проповідував Розенберг, а став ним *визвольний націоналізм*. Але цієї основної ідеї, прапору епохи, історіософічної категорії нашого часу, тому півсторіччя не збагнув ні один із державних мужів Заходу.

Московська імперія була врятована з допомогою Франції і Великої Британії. Потворені карлики-імперії — поляків, сербів, чехів — мали не тільки бути охоронним поясом малої Антанти супроти ревізіоністичних країн, а й заглушувати нечисте сумління великодержав, що дозволили поневоляти вітки старих культурних європейських народів, українців зокрема. Охоронний пояс, збудований на колоніальному принципі в серці Європи, а не на національному, при першій нагоді лопнув. Усі три пігмеї-імперії, що про них ми згадували, в основному орієнтувалися на анти-

європейську силу — Росію, поборюючи визвольні змагання поневолених європейських народів. Правда, Вілсон хотів своїми 14-ти пунктами піти назустріч стихійному змагові за усамостійнення народів, але не мав настільки сил, щоб їх здійснити. Заходів бракувало державних мужів із візією майбутнього, які зуміли б передбачити історичний розвиток, його рушіїні ідеї.

Проти імперіальної ідеї у той час встала з усією силою ідея національна, неповторна не лише в історії нашої політичної думки, а й взагалі європейської, зформульована М. Міхновським, в ідеологічному змислі — Донцовом, а в державно-політичному — Липинським.

З арени світової історії зішли три імперії: німецька (кайзерівська), австрійська (габсбурзька) і турецька (османська). Сталося це раз назавжди, національний принцип переміг, хоч безперспективно думаючи державні мужі Заходу силою деправували його, переносячи на держави охоронного пояса формули відомерлих трьох імперій.

Вже тоді була перестаріла британська засада «балансування сил» у змислі підтримки слабшої великодержави проти сильнішої. Велика Британія перерочила головну істину, що найбільш успішним елементом для втримання цієї, історично корисної Європі та їй самій, засади було б здійснити вповні національну засаду в Європі, включаючи в комплекс і в розуміння Європи також Східню Європу. Наслідком цієї помилки британської політики було те, що національний принцип переміг раніше в західних європейських імперіях, поза Європою, серед готтентотів і бушменів, а імперіальний утвердився, поширився на материк світової цивілізації, в Європі, силою антиєвропейською, євразійською, руїницькою — Московією, яка тепер уже загрожує уярмленням і материків європейських імперій, підкоривши собі третину одної європейської імперіальної нації та ліквідувавши охоронний пояс, придуманий Версалем для балансування сил. Московська імперія вийшла зміцнена. Їй, зраджуючи Європу, західні великодержави признали право співвирішального голосу в європейських справах.

Спотужнілою вийшла й інша неєвропейська, але проєвропейська сила — Америка. Це був баланс I-ої світової війни.

У висліді II-ої світової війни зникли всі західньо-європейські імперії. Імперіальний принцип організації світового ладу поступився переможному національному принципові, хоч відмираючи імперії ще далі деправують або фальшують його, утотожуючи з адміністративними одиницями колишніх колоній (напр., Конго-Катанга).

Знищення найбільшої в історії британської імперії, найконструктивішої з усіх — розхитало старий порядок у світі, з яким зжилися народи і, зокрема, державні мужі різних країн. Політиків-пігмеїв нашої доби, яка не має ані Піта, ані Наполеона, ані Бісмарка, ані Кавура, огорнув страх перед невідомим. А сучасним світом можуть керувати лише такі політики й державні мужі, які мають дар передбачування, здоровий інстинкт, історіософічний змисл, велику віру й великі ідеї, що за них готові боротися.

Заінтересування Франції європейськими справами з одночасним закінченням історичної ворожнечі з Німеччиною, може мати далекосяжне зна-

чення, бо елімінує історичну орієнтацію Франції на імперіальну Росію, як на союзника проти Німеччини. Тауроген, Рапалльо також стають безпредметними. Це новий елемент світової політики, небезпечний для Росії.

Колоніальний статус одної третини Німеччини — наука історії для божевільних загарбницьких плянів Берліну творити в Європі європейською силою, на організмі європейських народів, колоніальний статус негрів з Центральної Африки. Історична Немезіда невблаганна до братовбивців.

Не стало колоній в Азії і Африці, але постали колонії в Європі, точніше — збільшилася їх кількість у висліді II-ої світової війни. Московська імперіальна потуга зросла до небувалих в історії розмірів. В певному змислі історичний процес симпліфікувався. Замість низки імперій і комплексованої боротьби націй всередині імперій, часто підтримуваної іншою імперією, яка з погляду моментального інтересу не враховує того, що перспективно це загрожує і їй самій, себто загрожує принципіві імперії взагалі, — тепер іде послідовне змагання Москви за єдину світову московську імперію.

У світово-історичному перекрою стоїть національна ідея, яку в московській імперії наймогутніше захищає Україна. Ретроспективно історично можна об'єктивно ствердити, що і в метрополіях колишніх імперій національний принцип непомітно стає зобов'язуючим. Франція і Голляндія, Бельгія і Італія, навіть Велика Британія стають національними державами або прискореним темпом еволюціонують у цьому напрямі. Це не істотно, що в наслідок ресантименту, викликаного програною боротьбою в зударі з національною ідеєю, колишні імперії відмежовуються від націоналізму, бо на ділі ж вони афірмують його. Чи британський Коммонвелт вільних і суверенних націй або французька Комюніті не є найвизначнішим підтвердженням націоналізму, як рушійної сили Європи?

Де-Голь відважився відверто визнати цей факт і зробити висновки щодо європейської спільноти, будованої на засаді Європи-Ватківщини. Зовсім тотожну формулу для європейської єдності мають і британці. І власне тому, що точки зору Великої Британії і Франції найближчі одна до одної, вони стоять якнайдалі одна від одної, бо тут саме зударилися здорові націоналізми обидвох великих націй, що є корисне для Європи і світу, бо викликає відродження самопочуття власної сили Європи у змаганні з-позаєвропейськими потугами. Тільки завдяки зударові французької і британської концепцій європейської єдності, що по суті тотожні, Західня Європа зможе відродитися, бо буде збудована на традиційних історичних первнях націй великих духом, а не німецьких безбаченків, які відписали б усю свою історію в намаганні, буцім то, відмежуватися від нацизму, як, начебто, зенітального згущення традицій і духовости нації. В основі німецької концепції європейської єдності, яка затирає національні первні, є господарський і біологічний імперіалізм найчисленнішої європейської нації, яка — негуючи націоналізм — тим інтенсивніше хоче здійснити свій імперіалізм, прихований господарською і біологічною експансією.

Наша аналіза має за мету показати золоту нитку історичного розвитку сучасної епохи, щоб з хаосу ідей, концепцій, увипуклити історичні дорого-

вкази, які виводять світ із пропасті. Без сумніву, господарські, геополітичні, технічно-матеріальні (розвиток техніки і модерної комунікації, воднева й атомова енергія і т. п.) чинники грають істотну роль у взаєминах між народами. Але всі ці компоненти є невід'ємною частиною найбільш типічного феномену нашої епохи: *боротьби й перемоги національної ідеї над імперіальною*. Національна ідея виростає з традиційного, історичного підґрунтя, найістотнішими елементами якого є елементи культури й релігії. Тому «очищення» національного змісту від традиційно-історичних, культурних і релігійних «пережитків», традиційних соціальних інститутів і всього того, що має коріння у тисячоліттях — створює порожнечу, в яку мають влитися складники змісту національної ідеї московських імперіалістів.

Крім московської потуги, у висліді II-ої світової війни на арені світової історії з'явилася найбільша потуга нашого часу — США; потуга економічна, мілітарна, технічного розвитку, але без політичного історичного досвіду, без перспективно-думаючої еліти, без розуміння суттєвого в історії, проте з унікальним у великодержавних ставленням народу до політики в принципі. Тому, що американська нація складається з різноетнічних елементів і існує можливість істотних суперечностей між інтересами країн їхнього походження, — одиноким безспірним мірилом розцінки політичних актів американцями мусів стати моральний критерій. Довгочісне невизнання СССР з правового погляду, як теж тепер червоного Китаю, всупереч прийнятому між державами респектуванню фактора сили, має своє джерело також і в моральній настанові американського народу, який у своєму лоні ніколи не міг би погодити, напр., американця німецького походження з американцем польського походження, якщо б не респектував моральних принципів у політиці. Зірвати з цими принципами і запровадити, як це бувало досі, політику сили, всупереч американським традиціям, рекомендують переважно неамериканського походження інтелектуали з Гарварду. Звідси постійний конфлікт між Конгресом, як представником волі американського народу, і практичною урядовою політикою. Конгрес ухвалює резолюції у справі визволення поневолених Москвою народів, а урядові кола, переважно неамериканські сили, намагаються поділити тимчасово світ на сфери впливів, прямують до того, щоб запровадити єдиний світовий уряд, але на перешкоді цьому стоять націоналізми.

Адмірал Бурке слушно писав у своєму димісійному письмі до президента Кеннеді: «США колихаються на хвилях політики мрій. Хворобливою манерою баянсуємо нашу збройну силу якимось «комітетом роззброєння», а наші атомові ракети — якоюсь суб'єктивною уявою, що про війну не можна й думати. Саме тому ми стали небезпекою для світу. Ніхто не знає, якою буде наша політика просто тому, що й ми цього не знаємо...»

Азійський комплекс для США не менше, якщо не більше, важливий, як європейський, тому китайська загроза в їхньому розумінні більша, ніж московська. Така «неполітична», а чисто територіальна політика доводить до того, що для США має більше значення т. зв. велика революція Афро-Азії, ніж ставка на національно-визвольні революції всередині російської імперії або на скріплення сил Європи, щоб вона була спроможна навіть

власними людськими, технічними і, передусім, ідейними ресурсами протиставитися загарбницькій московській червоній імперії. Але доля світу не буде вирішуватися на полі Африки, а на полях України та інших поневолених Московою народів. Американські намагання протиставитися московській експансії на побічному фронті Африки крамарськими методами у відношенні до новопосталих держав, що деморалізуються політикою гри між двома силами, ще більше розкладають Азію і Африку, й навіть саму Америку. Коли б США узалежнювали свою допомогу для новопосталих слаборозвинених держав від їхньої чіткої протибольшевицької політики, то це вияснило б правдиві світові fronti і припинило б деморалізацію, яка ломить хребет чесним протибольшевицьким елементам, бо виявляється, що вигідніше сидіти на двох стільцях, що безхребетні політики мають більші економічні користі й успіхи, ніж ті політики, які мають свої принципи.

Двосудушна політика американського уряду, зокрема типова для адміністрації Кеннеді, створює і об'єктивні причини для постання нового імперіялізму — єгипетсько-арабського, індонезійського, конголезійського, індійського. Типовим і вимовним прикладом насильства над національною ідеєю є Катанга, що впала жертвою господарських інтересів США та ширшого комплексу *ненаціонального*, а адміністративного у вигляді Конго. Катанга — пересторога і для України! Без сирівців і хліба України Росія також, мовляв, не може вижити.

Новопосталі держави азійського і, головню, африканського континенту з неясною, неутралістичною або й промосковською політикою у протиставленні до минулих ясних позицій метрополій, дезорієнтують тих, що привикли думати минулими шабльонами і великопростірними комплексами. Напр., коли Індія була колонією Англії, її позиція була ясна, а тепер цей субконтинент влягувався між дві сили, претендуючи при своїй безпросвітності й нападництві — на «сумління світу».

Ясне протимосковське ставлення Туреччини, Пакистану, Персії чи Греції знецінювало їх як партнерів США. Для таких країн США зменшували економічну підтримку, а збільшували щойно тоді, коли котрась із тих держав ставала на неутральні або виразно протиамериканські позиції. Блок неутральних — це витвір невластивої політики США та інших держав вільного світу. Матеріальна підтримка комуністичних режимів Югославії чи Польщі — це посередня підтримка московського блоку.

Деколонізація і усамостійнення дотеперішніх колоній натільки корисні для західного світу і для боротьби з московським імперіялізмом, наскільки Захід готовий допомогти прийти до влади в новопосталих державах тим елементам, які включаються в безкомпромісовий фронт боротьби проти московського імперіялізму. В протилежному випадку, такі новопосталі держави (напр., Гана) тільки скріплюють московсько-комуністичний фронт. З погляду ідейно-морального — усамостійнення кожного народу є корисне для боротьби з московсько-большевицькою імперією, але Захід повинен виразно узалежнити свою підтримку цим народам від їх ставлення до московського комунізму. Така передумова допоможе антибольшевицьким

елементам прийти до влади в новопосталих державах. Друга передумова — запровадження у новопосталих державах справедливих соціальних реформ.

Революційним феноменом є теж небувало в історії моментальне перетворення вчорашніх ворогів у табір союзників (НАТО з Німеччиною, Італією, Японією). Китай, вчорашній союзник Заходу (в другій світовій війні) став сьогодні запеклим ворогом Заходу. Національний Китай не одержав змоги активізуватися на китайському континенті, не зважаючи на те, що війна на китайському континенті є саме в інтересі вільного світу.

Ще іншим феноменом в історії воюючих народів є розривні сили диверсійних чинників у лоні нації, яку хоче поневолити інша нація. Компартії у вільному світі мають сьогодні інколи мільйони прихильників, зрадників свого народу. З іншого ж боку, ще ніколи досі цілі народи не були так неговані з боку США і цілого вільного світу, як народи поневолені Москвою, не зважаючи на те, що вони твердо стоять на фронті боротьби за волю і є правдивими союзниками Заходу. Ще ніколи в історії така пропорційно велика (до кількості всього людського роду) кількість людей і народів не була в повному рабстві національному, релігійному, соціальному, культурному й господарському, як саме сьогодні. Ще не було таких масових злочинів тиранів супроти людини і народів, такого масового народовбивства, ліквідації релігії і всіх свобод людини, родини й народів, такого масового фізичного й духового знищення людства.

Біологічно найсильніша потуга це Китай, озброєний московською злочинною ідеологією. Він вийшов з-поза своїх китайських мурів на світову арену як агресивна сила і — користаючи з того, що британська світова потуга перестала існувати, а американська політично недосвідчена і не може розв'язати світової кризи, — ще більше поглибив хаос і дезорієнтацію у вільному світі, який живе з дня на день, не бачачи перспектив майбутнього.

Це короткий нарис змін на політичній карті світу, змін, які відбулися нечуваним темпом, бо впродовж нецілих двох поколінь. Рідко коли в історії світу бували періоди з такими пересіченими державними мужами й політиками, а одночасно рідко коли тяжіла на них така велика відповідальність за долю народів і цілого людства, як саме тепер. Але, з другого боку, рідко коли в історії народи складали такі порівняно великі й масові жертви на вівтарі Бога й Батьківщини, як у наш час. Колишні, відомі в історії людства тирані — Діоклеціян, Нерон, Чингіс-хан, Атілла, ассирійські чи єгипетські, — бліднуть у порівнянні з теперішніми модерними, «цивілізованими» тиранами... А одночасно наша доба — це доба масового мученництва і героїства.

Носіями ідей нації і Бога стають цілі народи, поневолені тиранами. Не зважаючи на те, що тирані винищують їх провідну верству, з лона цих народів емануються все нові й нові пробойові елементи, і саме в тому гарантія непереможности їхньої ідей.

Проти себе стоять два фанатичні світи: світ гнобителів і світ поневолених, що на життя і смерть змагаються з тиранами. Два світи ідей

зударяються між собою: світ правди, волі, християнський, що визнає Бога, світ визвольного націоналізму і героїчного гуманізму, людської гідності й справедливості — з одного боку, а з другого — світ тиранії, безбожництва, протинаціональний, загарбницький, антигуманний, світ зла і руїни. А світ вільний у наш час — це світ прагматизму, егоїзму, психологічного матеріалізму, світ вигідного життя, якому байдуже, що навколо нього розгортається жорстокий бій за найсуттєвіші цінності людського буття.

Величавий розвиток техніки і цивілізації не пішов упарі з поглибленням суспільної моралі, щоби́льше — дехристиянізація і варваризація світу досягнула небувалих меж. Цивілізаційні досягнення утворили неймовірно великі можливості для вигідного життя, а одночасно нечуваний розвиток техніки утворив загрозу всезнищення з допомогою атомової енергії. У такий час світ може врятувати тільки поворот до афірмації в житті національних і релігійних цінностей, відворот від ліберального індивідуалізму, релігійної індиферентності і егоїзму, як самоцілі. Моральна революція — передумова оновлення людства, а це революція духу й моралі, анти-матеріалістична і антигедоністична.

Наглі революційні зміни у воєнній техніці, що докорінно змінили класичний спосіб ведення війни, створили нові загрози й небезпеки, ще не дали змоги політичній еліті зорієнтуватися в далекосяжності наслідків тих змін. Але, незважаючи на ці революційні зміни у воєнній техніці, всупереч оцінці технократів-гомукулусів, зростає значення озброєного народу, повстанської стратегії, перенесення арени війни на внутрішній терен ворога, зокрема на терен багатонаціональних імперій. Стратегія повстанської боротьби стоїть сьогодні проти стратегії термоядерної війни. Московсько-комуністичним еквівалентом цієї боротьби є п'яті колони, комбінація периферійних агресивних воєн із внутрішніми громадськими, проникання у бльок вільного світу, утворювання своїх воєнно-політичних і стратегічних пляцдармів (напр., Куба), щоб ставити Захід перед вибором: капітуляція або атомова війна, і таким способом вирішувати панування над світом у свою користь.

Але розбудова класичної зброї дає інший комплекс альтернатив. Відповідна політична концепція війни і революції може зменшити потенціал класичної, конвенційальної збройної сили московсько-комуністичної імперії. Концепція Української Повстанської Армії — визвольно-революційна боротьба поневолених народів і розвал московської імперії зсередини, — стає в сучасний період єдиним порядком для світу. Поневолені нації в СССР і надалі залишаються ключовою позицією, бо ще ніколи в історії людства в'язні не боронили своєї тюрми.

Технократи, емпірики й прагматики домінують у нашій епосі, яка — крім технічних досягнень людського генія — відзначається особливо великими революційними суспільними переми́нами не тільки всередині національних суспільств, а й назовні, у взаємовідносинах між ними, включно з розвалом імперій. І нашу технократичну, термоядерну епоху, яка — здавалося б — сприяє політичним і господарським великопростірним комплексам, знаменує ідейно-політична революція, відбувається не процес уніфікації націй, а навпаки — диференціації. Не нагромадження у

кількох великих комплексів переважаючих технічно-нищівних засобів, а — згідно з ідеєю органічного порядку — зрізничкування його, розподіл на національні організми, які дають примат духові, ідеї, а не техніці, матерії. Так з одного боку стоїть термоядерна зброя, що її може продукувати тільки економічний колос, великодержавний або імперіальний, а з другого — ідея національно-державного унезалеження, національний принцип організації світу, який є категорією духовою, а не економічною. Процес симпліфікації закономірно мусить довести і до розвалу двох останніх імперій світу: московської і червоно-китайської. Національний принцип (найбільш справедливий) побудови світу рятує людство і від атомової загрози, бо обмежує можливість продукувати нищівну атомову зброю — національні держави, хоч би просто через брак економічних засобів, не будуть спроможні змагатися між собою в ділянці атомового озброєння. Крім цього національний принцип був завжди більшою гарантією миру й безпеки, ніж імперіальний. Отже, через національну диференціацію до добровільної уніфікації вільних суверенних націй-держав веде органічний шлях до єдності світу.

Повторяємо найголовніше: минулорічне двадцятиріччя УПА в атомовій добі набрало світово-символічного значення, як наймодерніша альтернативна мілітарно-стратегічна концепція проти концепції термоядерної. Генерал Тарас Чупринка став світово-історичною постаттю поміж модерними стратегами. Його спосіб ведення війни проєктує реальний вихід із страхітливої альтернативи, що її має перед собою світ. Було б наївно думати, що війни між народами і державами будуть раз назавжди виєліміновані. Це не тільки неможливе, а й морально не завжди корисне. Є різні війни — слухні й неслухні, етично виправдані й морально злочинні. За правду і волю треба завжди постояти, боротися, а в потребі віддати і своє життя. Це джерело героїзму і відродження людства, інакше — людство заниділо б у гедонізмі й егоїзмі. Йдеться лише про те, щоб елімінувати страхітливі варварські війни, йдеться про лицарські їх закони. Це перш за все ідеологічні війни.

Типовим речником мілітарної стратегії «відідеологізування» світу був Айзенгауер, для якого проблема другої світової війни вичерпувалася капітуляцією Німеччини. Це стратегія війни величезними матеріальними ресурсами, але без політичного чи ідейного підґрунтя.

Цьогорічне двадцятиріччя Антибільшевицького Бльоку Народів, що постав з ініціативи ОУН, виростає до символу епохи, акцентуючи вирішальну позицію десятків уявлених націй, за які іде бій. Во саме АБН у своїй визвольній концепції вміщає іншу політичну стратегію: ставку на національні революції, на ідеологічний бій, на інший світ ідей; звертає увагу на найважливіший чинник у боротьбі проти тиранії і провадить до перемоги.

Найбільший мілітарний теоретик-стратег Заходу ген. Фуллер у своїй військовій доктрині пристосовує досвід боротьби України до модерного розвитку модерної техніки, таким способом проєктує нову стратегію Заходу, яка охоплює в одну органічну єдність (що гарантує перемогу) військовий потенціал вільного світу (НАТО, СЕАТО) і бойовий потенціал фронту

уярмлених націй. У своїх працях (англійською мовою) «Росія не є непереможна» і «Як перемогти Росію», він обґрунтував цю об'єднану стратегію так:

- »1) В ідеологічній добі війни мають ідеологічний характер.
- 2) Вони є конфліктами ідей; кулі тут відграють другорядну роль.
- 3) Холодна війна є справжньою війною, а її метою є атакувати ворога зсередини.
- 4) Ідеї часто виявляються заслабі, якщо не підтримати їх силою — загрозою справжньої війни.
- 5) Чим більша загроза війни — тим зухваліше ведеться холодна війна, тому такою важливою є вищість наукових досягнень.
- 6) Холодна війна може довести до вибуху справжньої війни, тому Захід мусить бути приготований не тільки вести справжню війну, а й до того, щоб перетворити її на громадянську війну всередині країни ворога.
- 7) Цього західні держави ніколи не здійснять, якщо:
 - а) Західня Німеччина не буде повністю озброєна;
 - б) не будуть співпрацювати з національно-визвольними рухами за залізною заслоною».

У своїй праці «Росія не є непереможна», ген. Фуллер пише:

«Як тільки в Атлантийському пакті, незважаючи на всі його недомогання, можна знайти потенціальний перший фронт проти ССРСР, так тільки в Антибольшевицькому Бльоці Народів треба шукати потенціального другого фронту, незважаючи на його такі чи інші організаційні недоліки. Обидва ці фронти спільно повинні творити величезний стратегічний інструмент західних потуг, при чому кожен з тих фронтів є однаково суттєво важливим, бо один без одного не може досягнути мети, себто — не тільки стримати комунізм, а й докорінно знищити більшовизм, без чого не може бути миру в світі. Беручи до уваги значення АБН, як розривного інструменту, я хочу з'ясувати зі стратегічного і економічного погляду, яку можливість має АБН знищити ССРСР у черговій війні...»

Далі ген. Фуллер детально розглядає всі можливості й перспективи, що незвичайно підносить вагу АБН-у.

III. КИТАЙСЬКО-МОСКОВСЬКІ НЕПОРОЗУМІННЯ І ВІЛЬНИЙ СВІТ

Ще перед аналізом сучасного стану московсько-червонокитайських взаємин треба звернутися до історичного підґрунтя московсько-китайських непорозумінь. В китайській еліті є горде почуття лідерства китайської нації, найстаршої своєю культурою, а в кожному разі — нації, що проіснувала безперервно тисячоліття, «нації середини», що оточена — в розумінні китайців — «варварами». Чимало синологів вважають китайців радше за культурний комплекс, ніж за націю чи державу. Китайська еліта вважає свою державу за найбільшу впродовж тисячоліть. Останні два століття конфлікту китайців з білою расою, в тому, зокрема, з москалями, витворили в китайців комплекс ненависти до білих, у тому, зокрема, до москалів.

Усередині XIX-го століття москалі були зайняли простір між Амуром, Уссурі та Тихим океаном. Тут збудували Владивосток. Микола II-ий намагався захопити й Корею, але в цьому його випередили японці. У Манджурії, навіть після поразки у війні з Японією (1905 р.), москалі зберегли для себе важливу східню залізничну лінію. 1911 року москалі виступили в ролі протекторів монголів проти китайців, наслідком чого Монголія стала васальною державою і по сьогодні, з малою перервою (1919-1921 роки), є сателітом Москви. Окупована Китаєм частина Туркестану (Сінк'ян) була також об'єктом конфлікту. Щоб зробити більш атрактивним для туркестанців у Сінк'янзі московський режим, москалі індустріалізують Узбекистан, організують тепер центральне туркестанське бюро з метою успішного проведення русифікації, але пропагандивно використовують його як поступку соборницьким аспіраціям туркестанців. Маючи старх перед біологічною загрозою з боку Китаю, Москва деякий час кооперувала з Чіян Кай-шеком, вигрававши на китайській домашній взаємовинишувальній війні. Сталін не погоджувався з концепцією Мао Тсе-тунґа, який в неіндустріалізованому Китаї бачив єдиний шлях до влади через селянство. Тому Сталін підтримував ривалів Мао, що ставили на нечисленний у Китаї промисловий пролетаріат. Манджурську залізницю, Порт Артур і Дайрен Москва віддала Мао Тсе-тунґові 1952 року (згл. 1955 р.), але Монголія залишилася далі, як «незалежна» держава, сателітом Москви.

Червоний Китай розраховував на суттєву господарську допомогу від СРСР, але його сподівання не здійснилися. Навпаки, Москва присвятила більше уваги т. зв. нейтральним країнам Азії і новопосталим державам Африки, щоб протиставити їх Заходові, не зважаючи навіть на те, чи в тих державах панує комуністичний режим або й на те, що уряди деяких цих країн ставили компартії поза законом. Червоний Китай раніше, ніж Москва, усвідомив собі, що країни типу Індії є справді незалежні, а не колонії Заходу в зміненій формі, як спочатку твердила московська пропаганда, тому 1955 року заініціював Вандунґську конференцію країн Азії і Африки. Москалі щойно згодом змінили своє наголошування ідеологічного споріднення на політику відмежування новопосталих держав від західнього блоку, не зважаючи на те, що при владі тих держав була «буржуазія», а комуністи сиділи в тюрмах (Єгипет).

Запроваджені 1958 року в Китаю т. зв. народні комуни були зумовлені, між іншим, відсутністю належної господарської допомоги від СРСР. Таким радикальним способом, безоглядним визиском робочої сили, наслідуючи в основі варварську реалізацію першої п'ятирічки в СРСР, Мао Тсе-тунґ намагався розв'язати господарську кризу в Китаї. Але наприкінці 1958 року Мао мусів завернути з того шляху, упокорившись перед Москвою, яку хотів випередити в темпі «здійснювання комунізму».

Коли 1958 року москалі заскочили світ своїм першим супутником і міжконтинентальними ракетами, Мао був уже переконаний, що «комуністичний світ» остаточно перевищив «світ капіталістичний», тому вимагав від СРСР підтримки для себе, щоб здобути Формозу. Москва відмовилась явно допомагати Мао Тсе-тунґові, лякаючись ризику світової війни. Але нена-

ситні червоні китайці, не зважаючи на постійну загрозу десанту національних китайців із Формози, в 1959 році нападають на Тибет. Далій Ляма втікає до Індії, яку підтримує Хрущов. Так виявляється виразно, що комуністична московська імперія і комуністичний Китай мають свої окремі національні інтереси, за які між ними йде змагання.

Тим часом в Європі комуністичний уряд Албанії, яка має в Югославії біля 1 мільйона албанців, стає на бік червоного Китаю, бо Хрущов шукає згоди з Тіто. З червоним Китаєм принагідно почали кокетувати й інші європейські сателіти СРСР, які невдоволені територіальними змінами у висліді другої світової війни. Червоні китайці уважали, що незалежнення від Москви комуністичних урядів сателітів для них об'єктивно корисне, але одночасно захоплено вітали здушення москалями угорської революції. З цього ясно бачимо, що в ситуації, коли йде бій за збереження комунізму, всі комуністи еднаються в один фронт.

Первісне сателітне становище червоного Китаю, що його сформулював 1945 року Лю Шао-чі, змінилося, зокрема після смерті Сталіна, в окресленні Мао Тсе-тунга, як учня «Маркса, Енгельса, Леніна і Сталіна». Вже перед тим були дискретно підкреслювані реформаторські заслуги Мао Тсе-тунга по відношенні до марксизму, пристосованого до умовин Китаю. Мао Тсе-тунг у зіставленні з Хрущовом намагається грати роллю єдиного й непомильного пророка комунізму. Тим часом москалі в кризових ситуаціях світового значення давали перевагу не червоному Китаєві, а Індії, чого прикладом може бути проект Хрущова в час липневої кризи 1958 року з приводу революції в Іраку й Лівані, коли на вершинній конференції, з участю Індії, Москва сподівалася більшого успіху для себе від прихильності нейтральної, але проросійської Індії, ніж від комуністичного Китаю, з представниками якого альянті ледве чи сіли б за один стіл.

1955 року скінчив самогубством Као-Канг, раніший губернатор Манджурії, що — як московський вихованок — добивався орієнтації на «досвід» СРСР. 1959 року звільнено з посту міністра оборони маршала Пенг Тег-гуая, що був представником «правого» крила китайської компартії і прихильником політики Хрущова.

Дуже цікава ідеологічна суперечність виявилася в оцінці червоних китайців шляху, що веде до перемоги комунізму в світі. 1960 року китайці висунули тезу про «неуникненність війни» проти тези Хрущова, що лявірує «мирною коекзистенцією». Мао Тсе-тунг вважає, що у висліді атомової війни «на руїнах померлого імперіялізму переможці створять культуру, яка тисячократно перевищить капіталістичну систему і створить справді гарну майбутність для усіх» («Червоний прапор», 22. IV. 1960). З цих позицій Мао ступнево відступає, але Москва свідомо перебільшує їх, щоб приховати істотніші національно-московські джерела конфлікту.

Конгрес 81 компартії, що відбувся 1960 року, фактично не розв'язав ні одної спірної справи, хоч оптично виходило, що перемогла Москва. І тут маємо цікаве явище: Пекін атакує Югославію тоді, коли хоче вдарити Москву, а Москва атакує комуністичний уряд Албанії тоді, коли хоче вдарити червоних китайців. Кубинська криза і напад червоних китайців

на Індію сталися у той же самий час. Московські ракетні бази на Кубі Пекін окреслив як авантюризм, а коли Хрущов заявив свою готовість забрати їх із Куби, Пекін назвав це капітулянтством. Відмова Москви підтримати претенсії Пекіну до Індії і продовжування торгівлі зброєю з Індією — ще більше унаочнили суперечність московських і китайських інтересів. Коли Хрущов принагідно пригадав китайцям, що Гонг-Конг і Макао ще далі є колоніями британців і Пекін не грозить з цього приводу війною, то отримав відповідь, що є ще дев'ять несправедливих договорів Китаю з великодержавами, які треба ревізувати, а в тому — і договір з царською Росією.

Взаємні обвинувачування і обкидування різними епітетами з комуністичного словника, такими як «модерні ревізіоністи», «догматисти» або «новітні троцькісти» нічого не кажуть про правдиву суть конфлікту між Москвою і Пекіном, як і терміни «сталіністи» й «антисталіністи». Останнє письмо китайської комуністичної партії та відповідь КПРС також не дають нічого нового для вияснення конфлікту, хіба пригадку, що червоні китайці на міжнародній азійській конференції журналістів квестіонували право участі в ній білих москалів.

Властиві джерела конфлікту зводяться до того, що Москва боялася війни за Формозу, щоб не ризикувати викликом атомової війни, не була спроможна дати червоному Китаєві такої господарської допомоги, якої він бажав, а одночасно підтримувала нейтральні держави, зокрема кокетувала Індію; не хотіла визнати Мао Тсе-тунга за «пророка» марксизму-ленінізму.

Розходження між Пекіном і Москвою щодо стратегічної концепції перемоги комунізму — війна чи революція, мирна коекзистенція чи пряма агресія — не мають, на нашу думку, засадничого значення, якщо б подані вище суперечності були вирівняні.

Властиві розходження коріняться в національних суперечностях, що випливають із самосвідомості червоних китайців, як 600-мільйонної нації, з її стародавньою культурою, як і з самосвідомості 100 мільйонів москалів. Москва демагогічно обґрунтовує свою політику «мирної коекзистенції» тим, що, мовляв, в термоядерній війні впаде більше жертв робітництва, ніж капіталістів, але для Пекіну смерть 200 мільйонів китайців не має значення, бо спустошену Європу залле 400 мільйонів залишених ще китайців, якій вони накинуть свою «культуру», що про неї так бомбастично говорить Мао Тсе-тунг. Іншими словами — для біологічного поширення китайців будуть нові спустошені простори.

Необхідно ще розглянути перспективи й шанси Москви та Пекіну серед різних компартій. Немає сумніву, що більшість компартій стане на боці Москви. Фідель Кастро, якого прихід до влади підтвердив тезу Хрущова про неабсолютну конечність війни, щоб тут чи там, на периферіях, компартія здобула владу, вже заявився за Москву, а за ним підуть і компартії Латинської Америки. Албанська, в'єтнамська, корейська, індонезійська компартії стануть на боці Пекіну. Більшість усіх інших компартій Європи і Африки підтримають Москву. Так зв. афро-азійські нейтралісти будуть також, з різних причин, хоча б з економічних, орієнтуватися

радіше на ССРСР, ніж на червоний Китай. Зрештою, вони не зацікавлені в війні, здобувши щойно вчора свою незалежність. Пекін може стати осередком своєрідного троцькізму, який вперше отримав би свою територіальну базу. Європейські сателіти можуть із цієї ситуації дещо скористати для своєї автономізації.

Червоний Китай буде мати великі ускладнення господарського характеру, тим більше, якщо б хотів продовжувати війну проти Індії, яка отримує допомогу Заходу. Тибетські повстанці, національно-китайська армія Формози, національний спротив інших уярмлених червоним Китаєм народів (туркестанців, манджурців і т. д.), спротив власних китайських народних мас, господарська криза, все це особливо ускладнює ситуацію Пекіну. З того виникають такі можливості: або в Пекіні прийде до влади інший, більш сприємливий Москві уряд, що поставить червоний Китай в становище певного роду сателіта ССРСР, або Москва у власному інтересі радо бачитиме перемогу Індії, боротьбу Тибету, десант національних китайців на китайський материк, господарську кризу в червоному Китаї, щоб таким способом примусити Пекін підкоритися і бути послухним Мецці-Москві.

Сподівання Заходу на його союз з Москвою проти червоного Китаю — безосновні. В т. зв. кубинському конфлікті Москва виразно виявила, що готова йти політичною лінією Пекіну, ризкуючи атомовою війною, балануючи війною і коєкзистенцією на березі провалля, що рекомендував Мао Тсе-тунґ і по відношенні до Формози. В переконанні, що «гнилий» Захід і його безвольна еліта скапітулюють, Хрущов заінсценізував кубинський конфлікт; отже «мирну коєкзистенцію» він розуміє подібно, як і Мао Тсе-тунґ, а не так, як президент Кеннеді. Балансування на березі війни Хрущов провадить при акомпаньяменті фразеології про «мирну коєкзистенцію», яка засуджує війну, а в той же час менш безхребетний Мао Тсе-тунґ воліє говорити відверто про те, що планує робити.

З того, що поміж Москвою і Пекіном, себто між двома ворогами західного світу, заіснував стан ворожнечі, Захід поспішився витягати надто рожеві висновки. Тут не слід забувати, що комунізм переходив уже не одну кризу: пригадаймо воєнний комунізм, НЕП, колективізацію, різні чистки тощо, але Захід ніколи не мав плянкової позитивної політики наступу, щоб використати цю ситуацію для вільного світу. Прийшли 1945, 1949 і наступні роки. Майже мільярд людей опинився під комуністичним гнітом. Ані десталінізація, ані компромітація комунізму з приводу угорської революції, ані повстання в східній зоні Німеччини, в Познані, українських в'язнів у концтаборах — не розхитали до основ компартій у світі. Повалення божка світового комуністичного руху, Сталіна, розкриття його кривавих злочинів — не зламали привиклих думати догмами комуністів у вільному світі, ані не відштовхнули від комунізму мас, напр., в Італії, бо не було відповідної ідеологічної офензиви Заходу. Тому тепер, коли постає нова «схизма» (а «схизм» було вже багато: троцькісти, бухарінці, тітоїсти, сталіністи, хрущовці, бо тільки лєнінці не є схизматиками), коли роздвоюється силово-політично й ідеологічно комуністичний рух, якого сила була, між іншим, і в догматичності проповідуваних «правд», в унітар-

ності думки, в бездискусійності, в його »науковості«, — не можна покладати надій тільки на самий цей процес, якщо не буде застосована нова політична офензивна стратегія Заходу.

Криза серед комуністичного табору не доведе сама з себе до упадку комунізму. Від десятиліть існує найбільша небезпека для московського більшовизму — національно-визвольні рухи, які можуть розвалити СРСР зсередини, але й цього динамізму Захід не використав і ще досі систематично ігнорує його.

СРСР і червоний Китай — це дві імперії. Китай не є монолітною нацією, тільки низкою народів одного культурного кола, з переважаючим конфуціанським світоглядом. Він може бути поділений на низку національних держав, не тільки держав манджурців, монголів, туркестанців, тибетців, а й інших народів, що сьогодні вважаються за китайську націю, а насправді є тільки культурним комплексом. Крім цього треба брати до уваги, що комунізм у національному, соціальному і, зокрема, культурному аспектах є антикитайською системою життя, імпортованою московською доктриною. Як суспільно-етична система, комунізм обертається на тій самій площині, що й конфуціалізм, але поміж благородною суспільною етикою Конфуція, його культом предків і нормами моралі, що опановують духовість китайця, і комунізмом, як твором московського духу, і марксизмом, як антигуманною доктриною жида Маркса, — існує непрохідна пропасть. Тому комунізм не може бути мобілізуючою ідеєю китайських народних мас, для яких Конфуцій, а не Маркс, Сун-Ят-сен, а не Ленін — є духовими й політичними лідерами. За такої протиорганічності комунізму для приватного власника — китайського хлібороба, Сталіна в Китаї мусів заступити Мао Тсе-тунг, як пророк марксо-комунізму китайського зразка, бо Мао все ж таки китаєць. Національна гордість спадкоємців 5-тисячолітньої китайської культури не дозволяє китайцям поставити себе в позицію сателіта московських варварів.

Комуністична провідна верства Китаю не має ні культурного, ні соціального, ні етичного підґрунтя в народних китайських масах, що обманені аграрною реформою Мао Тсе-тунга, за якою був прихований цілком інший світ ідей, чужих китайській духовості. Так п'ять тисяч років формотворчого органічного процесу — культурного й етично-суспільного — стоїть проти 15-тирічного існування, силою накиненого, комуністичного соціально-економічного, культурного й етичного ладу. За жодних умов комунізм в Китаї не може втриматися на довшу мету без підтримки ззовні. Суть сателітності комуністичних урядів зумовляється не тільки колоніальним становищем їхніх країн у відношенні до московської імперії, а й необхідністю привабливості на їх території московських окупаційних армій, або кожночасної загрози їх приходу, саме для вдержання комуністичних урядів при владі, які не мають підтримки в народі. Тому автономізація комуністичних урядів сателітних країн за умов московсько-пекінського конфлікту не може перейти означених меж їх залежності від московсько-комуністичного метропольного центру, який одночасно є і поліцеєм супроти їхніх народів.

Комунізм, як московська ідея, захищається московським народом, який є його носієм, бо комунізм — це форма його месіанізму. Зовсім інакше втім випадку є на китайському відтинку, про що ми вже говорили. Тому за всяких умов Москва, як захисник комунізму, завжди небезпечніша для волелюбного світу, ніж червоний Китай. Комуністична кліка в Китаї — це обмежений гурт тиранів, що накидає свою волю і уявляє широкі народні маси. В СРСР на 215 мільйонів населення є біля 10 мільйонів членів компартії, з чого не менше ніж $\frac{2}{3}$ — москалі, що є носіями комуністичних ідей. В Китаї на 600 мільйонів населення нараховується 17 мільйонів членів компартії, з чого напевно $\frac{2}{3}$ членів включені до компартії силою.

Комунізм це не китайська, а московська месіаністична ідея, на китайському континенті він явище ефемерне, а на землях Московщини — органічне, притаманне московській духовості. Мао Тсе-тунг у своєму первісному фанатизмі цитує Комуністичний маніфест із часів Карла Маркса і Енгельса (1848 р.): «Панівні класи хай дрижать перед комуністичною революцією, пролетарі не мають що втратити в ній, хіба свої кайдани. А перед ними шанса — здобути світ».

Але тепер ця теза Маркса, як і цілий його Маніфест, — річ антикварна. Пролетарі, напр., найбільш індустріальних країн, в яких ліберал-капіталізм еволюціонував до народного капіталізму, мають сьогодні більше що втратити, ніж т. зв. трудова інтелігенція. Натомість пролетаріят у феодальних афро-азійських країнах мусить, згідно зі стратегією Леніна, яку визнає і Хрущов і Мао, пройти насамперед буржуазно-демократичний етап революції в боротьбі проти колоніалізму, мусять спілкувати з національно-буржуазною інтелігенцією. Москва і Пекін навіть погодилися на формулу національно-демократичної держави, як на щось посереднє між національно-буржуазною державою, типу Індії, і «народною демократією».

Московська закордонна політика мусить балансувати всі ускладнення всередині імперії, що виникають у наслідок революційних розрухів, а також і протиорганічність комунізму в сателітних країнах. Ідеї світової революції пролетаріату і визволення колоніальних народів, ідеї панславізму, єдності православних народів, ідеї пацифізму на експорт — це тільки засоби, якими Москва послаблює фронт вільного світу, це компоненти модерного способу ведення війни, щоб зберегти ненарушеною сучасну московську імперію, як відскокну до дальшого загарбницького походу. Сьогодні москалі мають що втратити — свою імперію, так треба формувати модерною зрозумілою мовою Комуністичний маніфест.

Ленін, цей найбільш расовий модерний московський імперіяліст, у протилежність до Троцького з його перманентною революцією, погодився і на Берестейський мир, а після невдачі Тухачевського над Вислою і на Ризький договір, щоб рятувати і скріпити імперію. Московська провідна верства прийняла й побудову соціалізму в одній країні тому, щоб рятувати імперію. Хрущов повторяє історію Леніна і Сталіна з позиції поширеної, у висліді другої світової війни, московської імперії, щоб недопустити до

її розвалу, чим жоден москаль не може легкодушно ризикувати. Софістичний спір за реформізм, ревізіонізм, догматизм, троцькізм, примат мирної коєкзистенції, мирне вростання в соціалізм (типова опортуністична форма соціал-демократів) чи збройна боротьба за здійснення соціалізму, — не віддзеркалюють суті справи. Хрущов зовсім не ставить на перший план «мирне співіснування» замість світової революції, щоб з тої причини стати реформістом, він тільки застосовує на кожному етапі розросту московської імперії таку стратегію і тактику, які є найреальніші й найбільш певні для здійснення головної мети московського комунізму. Так само робив колись Ленін, а потім Сталін. У відношенні до червоного Китаю — це силово-політичне змагання, в основі якого є не проблеми комунізму як соціальної системи і примату інтересів світового пролетаріату, а територіальні, політичні й економічні інтереси московської імперії, що перед тим вже спілкувала і з національним Китаєм. Мао Тсе-тунг заступає такі ідеологічні позиції, які виникають з необхідности китайських інтересів, щоб не бути зметеним з лиця землі китайськими народними масами, які з усіх білих найбільш ненавидять москалів, що вже не раз загарбували їх території. Крім того біологічний ріст населення Китаю вимагає його експансії на Сибір. Мао Тсе-тунг не керувався ідеологічними мотивами світового комунізму, коли підтримував національно-буржуазний уряд Марокко чи фєвдальну монархію Ємену, одночасно виступаючи проти московської підтримки для Індії, Єгипту й Іраку.

Москва не вилучає із свого плану атомової війни, тільки не вважає її за необхідну в сучасний момент. Користає з дотеперішнього досвіду: Ляос, В'єтнам, Кубу, а головнo Китай, скомунізовано без світової війни у війні громадянській, інспірованій і підтримуваній ззовні — Москвою. Крім цього Москва свідомо, що не може боротися і перемогти одночасно на трьох фронтах: внутрішньому, проти поневолених націй, і зовнішніх — проти Заходу і Китаю, тому й заколихує вільний світ своєю фальшивою політикою мирного співіснування.

Повторяється історія, хоч і за інших умов: 24 роки тому москалі вели на дві руки переговори з англійцями і німцями в тій же самій Москві, в якій цього року, в липні, вели переговори з китайцями, американцями і англійцями. В той час англійці, як тепер китайці, виїхали з Москви з нічим, а німці, як тепер американці й англійці, договорилися. Але через два роки все змінилося: з Німеччиною Москва була у війні, а з Англією — у союзі. Зрештою, самий договір між Москвою і західними великодержавами (США і Великобританією) про частинне припинення атомових досвідів має тільки психологічне значення, бо не припинює дальшої продукції атомової зброї ані не зобов'язує знищити вже випродуковану термоядерну зброю. Суєстії про пакт неагресії між НАТО і т. зв. Варшавським оборонним пактом є ще одним черговим обманом, який зрівнює колонії з суверенними державами, обдурює легковірних західних політиків. Московські тирані ніколи не дотримували договірних зобов'язань, тим більше, коли це були угоди про ненапад (напр., договори з Литвою, Латвією, Естонією, Фінляндією).

Коли заїде потреба, то Москва скоріше домовориться з Пекіном, хоч би і коштом Сибіру, ніж із Заходом коштом уявленої Європи. Спір між ними буде ліквідований не на базі другорядних ідеологічних позицій, а на базі розподілу між ними сфери впливів, себто на базі їхніх імперіалістичних національних інтересів. Тривалий конфлікт між Москвою і Пекіном нереальний хоч би тому, що — не зважаючи на всі суперечності між ними — їхні інтереси мають більше спільного між собою, ніж, скажемо, інтереси Москви і вільного світу. Конфлікт з червоним Китаєм, як слушно пише в «Обсервері» колишній англійський амбасадор у Москві У. Гайтер, Захід перенаголошує: «Елементи, — каже Гайтер, — які роз'єднують Росію і Китай все ж таки безмірно менші, ніж справи, що лежать між нами і кожною з цих двох країн. Не миньється від того і рівновага світу такою мірою, як думають деякі люди. НАТО організовано не з метою оборони від китайської агресії, Росія створює сьогодні принаймні таку саму небезпеку, як у 1949 році. У той час Китай не загрожував ані Росії, ані нам, не загрожувє і тепер. Відносна сила Росії радше скріпилася, хоч мілітарно російська політика становить багато меншу загрозу. Але російське загальне ставлення до світу і до нас засадничо незмінене. Подруге, Китай є паперовим тигром, як висловлюється часто Хрущов, що знає добре спроможність Китаю. Китай не становить небезпеки для Європи й Америки, як союзник Росії, він може загрожувати своїм безпосереднім сусідам, але без російської помочі ледве чи може щось їм вчинити. Відхід Китаю від Росії, навіть остаточний, не може серйозно послабити Росії».

(В наступ. числі: «Де місце нашого постю?»)

ПРИВІТ ЮВІЛЯТОВІ — ДОКТОРОВІ Д. ДОНЦОВУ

29-го серпня ц. р. минуло 80 років з дня народження Дмитра ДОНЦОВА — визначного мислителя, великого ідеолога українського націоналізму, що ціле своє життя присвятив праці для морально-духового переродження і національно-державного відродження української нації.

Вітаючи Ювілята з 80-тиріччям Його життя, пересилаємо Йому наші найкращі побажання: в доброму здоров'ї ще довгі роки працювати для добра української нації і діждатися Великого Дня її національно-державного визволення.

Р е д а к ц і я і В и д а в н и ц т в о
» В и з в о л ь н о г о Ш л я х у «

Проф. Володимир ШАЯН

СЛОВО ПРО ЛЕСЮ УКРАЇНКУ*

Якби мені довелося якимсь одним образом чи символом схаактеризувати життя і творчість Лесі Українки, я навів би »Іфігенію в Тавриді«, а потім »Кассандру«.

Я дуже вдоволений, що в програму нашої академії включено саме »Іфігенію в Тавриді« у формі літературного читання.

Нехай прозвучить це натхненне слово Лесі Українки, — ця інтимна і відважна сповідь її душі, — 50 років по смерті поетеси, коли 1-го серпня 1913-го року, в Сурамі, серед високих скель Кавказу догорів до кінця вогонь, — живий вогонь, — її полум'яного серця.

Ясно і високо горів цей вогонь, мов торжественна жертва віщунів стародавньої Геллади.

Високо горів жертвний вогонь на вівтарі, на якому старовинні мудреці поклали Іфігенію, коли-то богиня Артеміда загнівалася на свій нарід за те, що він не був вірний власному героїзмові. Життя молодих героїв було потрібне Гелладі, а їх героїзм — це найвища вартість і єдина запорука її перемоги й величі в історії.

Треба було жертви чистої, високої і благородної, щоб її вогонь розпалив свіже і ясне полум'я героїзму у серцях подвижників походу на Трою. Щоб приборкати навіть супротивне море, вороже їх походаві, щоб пого-щити уми завзяттям, серце загартувати хоробрістю, а душу натхнути впевненістю, що Богиня, захисниця жіночої чести, не буде більше гніватися на них у їх далекому поході.

Тоді жерці вибрали Іфігенію, на цю високу, людську жертву тілопалення, подібно, як старозавітній Авраам готовий був пожертвувати сина Ісаака. Але Іфігенія, довідавшись про мету жертви, приймає її добровільно для добра і слави Геллади.

І коли вже розпалився вогонь довкруги вівтаря і обняв Іфігенію перснем високого полум'я, тоді Вогиня вирішила рятувати її благородне життя. Тасмним і чудесним способом вона перенесла її понад хмарами на далеку Тавриду, — так тоді називався Крим, — і там серед самотности й величі скель, серед краси гаїв, серед високих дорійських колон Святині Артеміді, служила Іфігенія високою жрекинею Вогині, самотна, задумана, вічно натхненна, чиста жрекиня. Вічний вогонь горів перед чудесним образом у святині, — і вічний вогонь любови і туги за далекою батьківщиною горів у серці Іфігенії. Котрий із тих вогнів був сильніший? Котрий живіший? І там, на чужині, спалюється її життя, призначене на високу жертву для божественної Геллади.

*) Виголошене 25-го серпня ц. р. в Лондоні на урочистій Академії для вшанування 50-річчя з дня смерті Лесі Українки.

Але, що я розкажую? Чи зміст безсмертної драми Евріпіда, чи, може, Гете, чи може... життя Лесі Українки?

Лєся знала, що життя молодих героїв було і буде потрібне батьківщині. Їх героїзм це єдиний скарб нації, єдина надія на волю, єдина запорака життя. Щоб розпалити їх героїзм до білого полум'я чину і боротьби, треба було перш за все власної жертви її життя, щоб ці ідеали ствердити, встановити, розпалити і здійснити в історії.

Поетка українського рїсорджїменту, поетка бойових заборол українського націоналізму, поетка високих веж лицарського ідеалізму, поетка твердинь і святинь Українського Духу!

Не один раз пише Лєся у листах до рідних і друзів про процес своєї творчости. Щось спалюється в її грудях у дослівному значенні цього слова. О, ні, це не тільки гарячка недуги. Це ще міцніша гарячка творення, — це сильне внутрішнє горіння, що спалює її життєтворчі сили, немов вогонь жертовного костиря. Після того, — як сама пише, — вона виснажена, обезкровлена, бліда як папір, — але знову збирає сили духові й фізичні, щоб у короткому часі здобути на... нове горіння, на нову поему, чи драму, ... жертву, ... містерію творчости.

Вже в ранній молодості зустрічається вона із фактом людської жертви на вівтарі ідеї. Заслання на Сибір було в традиції її родини ще від повстань декабристів. Її тїтку вивезли в Олонецьку губернію 1879 року, коли Лєся мала дев'ятий рік, а за два роки вона довідається, що її вивезли ще далі, на Сибір. Про цю «Сибір неісходиму» вона знала не тільки із поем Шевченка. Сибір була в її родині, в її молодості, Сибір серед краси і блаженности волинської природи, над синім плесом Нечірного Озера.

У срібристо-брилянтових росах весняного ранку сивий Дідусь-Лісовик, володар всієї волинської природи, отак навчатиме, пробуджену до свідомости, лісову Мавку, чи, може, Лєсю:

Лісовик:

... Ні, дитино,
я не держу тебе. То Водяник
в драговині цупкій привик одвіка
усе живе засмоктувати. Я
звик волю шанувати. Грайся з вітром,
жартуй із Перелесником, як хочеш,
всю силу лісову і водяну,
гірську й повітряну приваб до себе,
але минай людські стежки, дитино,
бо там не ходить воля, — там жура
тягар авій носить. Обминай їх доню:
раз тільки ступиш — і пропала воля!

Необачна молода Мавка із соснових борів Волині вже в ранній молодості ступила на людські стежки, якими не ходить воля.

Дивно людські були забави молодій Мавки. Вона бавиться з дітьми у «Тасмний Союз» на руїнах старого лицарського замка, свідка давньої величі і слави України. Вже там слухає Лєся тасмного голосу Долі. Серед своїх

ровесниць була Жанною д'Арк, пробудницею й натхненницею лицарства для оборони батьківщини, що була у смертельній небезпеці. Дивні бувають забави у дітей. І невдовзі цей її голос прозвучить і серед старших. У вірші «Надія» буде це голос ще малої дівчини проти вивезення на Сибір її тітки за службу і відданість ідеї.

Цієї високої відданості життя для нації вчить її вже рідна мати, Олена Пчілка, разом із азбукою мистецтва поезії. Вже в Києві, разом із дітьми Лисенка, в його родині й у Старицького, вчиться молода Леся азбуки драматичного мистецтва у забавах в театр. Адже і старші «бавилися» в оцей театр, коли було заборонене українське слово, а приватні чи аматорські представлення, були єдиним засобом плекання слова і мови. Леся знала, чим кінчилися оті дивні «забави» старших у «таємні товариства». І вже в цьому малому театрі Лесі грали п'єси про Ахілла і про лицарів середньовічних, що боронили ладу і покривджених. Звичайно, був там теж репертуар Старицького, а може й режисерія, але молоді актори воліли самі складати чи імпровізувати в цьому театрі свої діалоги. Дивні бувають замилювання до забав у дітей.

Каже Шевченко, що доля веде нас за руку. Доля Лесі взяла її за руку так само скоро, як і Шевченка.

Організація молодих письменників «Плеяда», що її заснувала Леся в 1889 році в Києві, скінчивши 18 років життя, це вже не забава. Це справжня молода академія, що ставить собі за завдання опанувати висоти світової літератури й перекласти около 30 великих письменників. Вони цей плян справді почали здійснювати навіть у друкованих виданнях. Леся пише для своїх сестер підручник «Стародавня історія східних народів».

Іван Франко визнає Лесю Українку готовою до бою за свої власні висоти вже в 1892-му році, піднявшись видати її першу збірку віршів «На крилах пісень». Леся ледве переступила межу повноліття, коли Іван Франко так достойно визнав її жінкою, що гідна носити лицарський меч мужчин.

Меч її натхненного слова!

І Леся кидається в бій, немов шукаючи хороброї смерти.

І хоч зранена смертельно, вона притискає міцніше панцер до грудей, «щоб кров затамувати», але не кидає бою ані на хвилину, готова все... до жертви найвищої.

Але таємна рука богині Долі забирає її з краю, мов Іфігенію із жертвенника, веде її в щораз довші подорожі за кордон, чи не по всій Європі, а далі й до Єгипту. Ці подорожі за кордон рятують її не тільки від недуги, а й від неминучого арешту і заслання. Її арештували тільки раз у 1907-му році, разом із Лисенком та іншими представниками української інтелігенції під час найсильнішої нагінки царату проти українства.

Богиня призначила Лесю на службу у святині. А була ця святина не тільки на Кримі, а всюди там, де перебувала Леся. В кожному місті ішла Леся насамперед до бібліотеки і там змагалася із всесвітньою думкою за власний образ, за власну висоту, за власні ідеали.

Всі літературознавці погоджуються в тому, що Леся Українка на справжніх висотах своєї думки була незрозумілою. Її філософія і світогляд

ще зовсім не досліджені. Не маємо ще томів праць про «Лісову Пісню», «На полі крови», «Адвокат Мартіян», «Кассандра», «Оргія» чи «Камінний господар». А кожна з цих драм — це окреме питання, це висота, здобута за висотою, це досягнення, а часто етап в історії української думки й мистецтва.

Існують томи чи й ціла література про «Гамлета», чи «Фавста». Від часів появи «Бурлядор де Севілля», 1617 року, існує величезна література на тему Дон Жуана. Мольєр, Жорж Санд, Байрон, Ленав, Шов і ціла плеяда інших, більших чи менших, писали про Дон Жуана. Леся дає українську і справді лицарську відповідь на це питання, дає порівняльні студії на цю тему. Ми тільки починаємо усвідомлювати собі велич Лесі у світовій літературі.

Не легкий був шлях Лесі, не легке священство Іфігенії. Самітна, до краю безнадії й туги доведена, Іфігенія пробує вчинити самогубство. Але поборює цю думку, бо така смерть негідна для неї, ... дочки Прометея.

Не знаємо, як глибоко сягала часом депресія, чи змучення Лесі, але знаємо напевно, що у хвилинах найвищого натхнення вона не один раз заявляє у своїх віршах і драмах, що вона ... дочка Прометея. Йому вона вірна, до нього молиться, так як Шевченко молився до нього на скелях Кавказу, як давніше Гете, як пізніше Франко і як Леся, його вірна й горда дочка і жрекиня, і як потім, вже за наших часів, будуть співати гимни Прометееві ... українські повстанці.

*»О, батьку наш, Прометею
І нас клянуть за вірну ідею,
Та не орли ...«*

Це від тих духових велетнів України українські повстанці навчилися співати гимни Прометееві, як його сини! Сьогодні можна говорити про український Прометейзм, як про національну ідеологію. І коли розкують його із скель Кавказу, тоді нову добу в історії цілого яудства почнуть, чи вже почали, сини Розкованого Прометея!

Ми ніколи не забудемо, що цей божественний вогонь натхнення добувала для нас Леся серед мук ностальгії, серед безсилля, серед рабства, серед темноти, серед обскурантизму і опортунізму, щоб вогнем її жертви цей вогонь божественного героїзму у наших серцях навіки розпалити.

Один із новіших критиків Лесі назвав її нещодавно на сторінках «Визвольного Шляху» Лицарем Духу.

Якщо наші святкування 50-ліття з дня її смерті мали б причинитися до встановлення її культу, а на такий вона понад усякий сумнів заслуговує, то я назвав би її Високою Жрекинею Святині Українського Слова і Духу.

Леся писала:

»Важка твоя спадщина, о Прометею!«

А ми скажемо сьогодні:

Благословенна твоя спадщина, о батьку наш, Прометею!

Анатолій БЕДРІЙ

РОЗВИТОК ІДЕОЛОГІЇ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛІЗМУ

(Спроба нарису — порядком обговорення)

(Закінчення, 2)

V. «Націоналізм» Д. Донцова започаткував нову добу догматичного й революційного націоналізму; такими рисами український націоналізм особливо відзначався у 30-их роках. Більшість молодших членів Організації Українських Націоналістів, заснованої 1929 року, визнавала ідеологію «Націоналізму» Донцова і здійснювала її в житті й політиці. Але багато націоналістів, що належали до старшого покоління, засвоїли ідеї цього твору Д. Донцова поверхово, не відкинувши всіх тих ненаціоналістичних елементів з нашої історії так різко, як Донцов, і не прийнявши так догматично націоналістичних принципів.

Помало, але ступнево в ОУН зарисовується дві течії. Більшість молодих націоналістів підпадає під вплив «Вістника», на сторінках якого Донцов пропагує і розвиває націоналістичні ідеї, з'ясовані вже перед тим у «Літературно-Науковім Вістнику» та в творі «Націоналізм». «Вістник» Донцова наголошує і безпосередню фізичну боротьбу з ворогами-окупантами України і пропагує безкомпромісові націоналістичні ідеї. Вилонюється революційна течія в ОУН, якої символом і провідним реалізатором стає невдовзі **Степан Бандера**. Ця організована націоналістична течія, на чолі якої стоять **С. Бандера** (активіст) і **Д. Донцов** (теоретик), наголошує націоналістичні традиційні елементи української історії, а одночасно проповідує тези нового справедливого державного ладу в майбутній вільній Україні та щораз більше звертає увагу на питання теорії націоналістичної революційної стратегії. Появляються на ці теми статті й більші розвідки, напр., стаття **Ярослава Стецька** «Новий суспільний лад» (альманах «На службі Нації», 1938 р.), праця **Д. Донцова** «Де шукати наших традицій» (1937 р.), праця полк. **Михайла Колодзінського** «Українська воєнна доктрина» (1935-37 р.). Визнавці цієї націоналістичної течії категорично й послідовно обстоюють принципи самостійности, соборности й суверенности української визвольної політики і ставлять їх за передумову будь-яких спілкувань з іншими силами. Прикладом може бути постава й промова **Степана Бандери**, крайового провідника ОУН на західноукраїнських землях, перед польським судом під час процесу (1935 р.) з приводу вбивства **Перацького**, як також і інших обвинувачених на цьому процесі членів ОУН. Всі вони особливо наголошували непримиренну боротьбу із зрадниками-ренегатами та тими групами, що вели т. зв. політику непередрішення.

Більшість націоналістів на рідних землях відносно швидко позбулася надмірних і шкідливих впливів чужих ідеологій: нехристиянського ідеалізму

му, расизму, ідеї «надлюдини», тоталітаризму і вождівства. Але інша, менша течія в ОУН, що складалася головню з людей на еміграції (в середній і західній Європі), розуміла «Націоналізм» Донцова як активізм, а не як волонтаризм. Натомість наголошувала ролю інтелекту, еволюції, культурно-ідеологічного розвитку та важливості ідеалізму-спіритуалізму. Ця течія мала у своїх руках більшість провідних становищ у Проводі Українських Націоналістів (ПУН). Органом її був офіціоз ОУН «Розбудова Нації», а головними її представниками були: М. Сціборський, Дмитро Андрієвський, д-р Вассиян і Олег Кандиба-Ольжич.

Микола Сціборський у своїй праці «Націократія» (1935 р.) поєднав гегелівський ідеалізм з культурно-національним еволюціонізмом. Націю він окреслював як природну істоту, що стала абсолютом, первопричиною всього суспільного життя, в тому й етики. Провід нації має бути в руках т. зв. духової аристократії, для якої керівними мотивами є містика і дух нації. Держава є проявом сукупності нації, якою керує згадана еліта. Це спіритуально-духовий світогляд, з дарвіністичним підходом. Людина всеціло належить до нації, як її органічна частина, хоч і має власну ініціативу та можливість проявлятися. Державна програма спирається на державнім синдикалізмі й диктатурі. Тут бачимо й виразний національний імперіялізм. Еліта виявляється через одну-єдину організацію, отже це монопартійний лад.

Д-р Вассиян у циклі статей наголошував спіритуальні моменти в націології, розпрацьовував ідеалістичні пістави філософії, близькі до пантеїстичного спіритуального розуміння буття, і своєрідний націоналістичний раціоналізм. Розпрацьовував і такі теми, як національна містика, гегелівсько-націоналістична історіософія, але підкреслював і ролю християнства, індивідуалізму та закону еволюції, як прикмет поступу української нації.

Скрайнім проявом максимального впливу німецького тоталітарного і расистського націоналізму на ідеологію українського націоналізму можна вважати брошуру Ярослава Оршана «Доба Націоналізму» (1938 р.), в якій автор розуміє націю, як метафізичну істоту, пропагує міт вождизму, тотальність революції та підпорядкування нації політичній організації, що має авторитарну владу й волю та «націоналістичну» державну програму.

Викривленим і шкідливим проявом націоналізму була ідеологія Миколи Хвильового, що поєднав деякі аспекти волонтаризму з «Націоналізму» Донцова зі своєрідним національним комунізмом. Одинокими позитивними елементами ідеології Хвильового були: вольово-динамічний підхід до життя, реакція на автономістичний примітивний консерватизм та його культурне й політичне гасло — «Геть від Москви!»

Юрій Луца пропонував теорію української расистської історіософії із спенсерівським безвольовим еволюціонізмом, відкидаючи потребу націоналістичного ідеологічного руху та заперечуючи ролю суспільної волі. Його головні твори це: «Призначення України», «Українська Доба» і «Українська Раса».

Окремо треба згадати націоналістів, що гуртувалися довкола СВУ-СУМ. Вони виводили свої основи з попереднього селянського активістичного націоналізму, але в націоналістичну дію включали всі класи і підкреслювали важливість інтелектуально-наукової дії. В основі їхньої ідеології були елементи еволюції, що виходили з попередніх традиційних ідей, і орієнтація на стихійний націоналізм, але вони недоцінювали ролі політики.

В панорамі націоналістичної думки 20-их і 30-их років можна ще згадати і групу т. зв. «націоналістів-легалістів», тенденція яких відживає час від часу в тих людей, які думають, що національну боротьбу за свої права можна вести в легальних рамках ворожої імперської держави. Ця тенденція коріниться в ідеї — «сила в праві», мовляв, українська нація має природне право на національне існування і сила цього права переможе кожних окупантів. Найбільше таких утопістів було в Галичині в колах ЗУНР, а потім у «Фронті Народної Єдності». Тому й не дивно, що між українцями-галичанами було так багато правників, які правничими заходами намагалися вибороти Україні її права.

VI. Нова доба в розвитку української націоналістичної ідеології прийшла в 1939 році, коли проголошено Самостійну Карпатську Україну. Ця подія дала поштовх до інтенсивнішої націоналістичної зовнішньої політики, що — в свою чергу — висунуло необхідність з'ясувати ясно концепцію і принципи української національно-визвольної політики. Так виникло дві концепції: принципіальна і непередрішная. Прихильники першої концепції були, переважно, на рідних землях, особливо на теренах розваленої в 1939 році польської імперії, а прихильники другої концепції перебували, переважно, на еміграції, в колишній Чехо-Словаччині, Німеччині та Італії.

Захисники й прихильники першої концепції створили в лютому 1940-го року Революційний Провід ОУН, дали ініціативу до зформування в 1941-му році Українського Національного Комітету, проголосили 30-го червня 1941-го року Акт відновлення української державності.

Прихильники другої концепції робили безпосередні заходи, щоб переконати провідні кола німецьких нацистів у доцільності визнання Німеччиною самостійної України.

Націоналісти-революціонери, в порозумінні з деякими військовими німецькими колами, організували дві військові одиниці під самостійницьким прапором. Крім цього власними силами організували свої Похідні групи, завданням яких було творити самостійне державне життя на всіх теренах України.

Обидві згадані концепції знайшли свій відгомін і в ідеології українського націоналізму. В Маніфесті революційної ОУН (грудень 1940 р.) вже помітне наголосження не лише пропагандивної, а й збройної і політичної боротьби. Зарисовується тут і українська націоналістична міжнародна концепція: «Творимо новий справедливий лад і кладемо основи нового політичного укладу в світі». В Постановках II-го Великого Збору (квітень 1941 р.) з'ясовано й принцип визвольної політики, зазначаючи, що українські націона-

лісти будуть співпрацювати лише з тими державами, які прямують до повного розвалу СРСР і визнають відбудову суверенної Української держави. Тому, що вже тоді ОУН під проводом Степана Вандери рішилася творити Українську державу, незалежно від політики німців, в Постановах Другого Великого Збору є вже докладніше розпрацьований і уточнений проєкт державної програми. В цьому проєкті, в порівнянні з позиціями ОУН у 30-их роках, бачимо поступ. Але ПУН (Провід Українських Націоналістів) залишився в основі на ідеологічних і програмових позиціях 30-их років, занедбуючи програмові питання, себто соціально-економічні, а в питанні політичного устрою був далі на позиціях «Націократії» Сціборського, що пропонує диктатуру ОУН із спіритуалістично-ідеалістичним гегелівським світоглядом, як мотивацію свого режиму.

ОУН під проводом Степана Вандери наголосила демократичне народо-владдя і очистила націоналістичну ідеологію від надмірних впливів німецьких ідеологій расизму, містицизму, монархізму, впливів Ніцше, Шпенглера і Шопенгауера.

Згадані вище прихильники другої концепції (ОУН під проводом А. Мельника) навіть після того, як німці зліквідували українську державність, проголошену Актом 30-го червня, заарештували й розстріляли багатьох націоналістів, ще й далі надіялися, що німці визнають самостійницькі аспірації України. Такі погляди-надії віддзеркалювалися і на сторінках київського «Українського Слова», що появлялося до половини листопада 1941 року, хоч у тому самому часописі було багато й цінних статей з ділянок української культури, побуту й історії. В той же час почали діяти на Поліссі перші повстанські відділи і зарисувалася виразна протинімецька боротьба ОУН.

Перша Конференція революційної ОУН у вересні 1941 року вирішила «вести пропагандивно-роз'яснювальну підготову до активної боротьби з німецьким окупантом, шляхом розкриття німецьких плянів поневолення і колонізації України».

Принципіальна безкомпромісова революційна боротьба націоналістів знайшла своє завершення в Постановах Другої конференції ОУН, що відбулася в квітні 1942 року, де, між іншим, сказано виразно: «московсько-більшовицькій міжнародній концепції — інтернаціоналові, і німецькій концепції т. зв. «Нової Європи», ми протиставляємо міжнародну концепцію... (побудовану) на засаді вільних національних держав під гаслом — «Свобода народам і людині», «...ми рішуче поборюємо орієнтацію на міжнародну кон'юнктуру, на пасивне вичікування і творення фахових кадрів у чужих державних системах».

Треба відмітити і поступ націоналістичної ідеології в питанні релігії і Церкви. Коли на I-му Великому Зборі ОУН був поставлений наголос на творення своєрідної націоналістичної релігії, то в квітні 1942 року наголошено потребу української національної християнської Церкви: «Ми є за Українську Національну Автокефальну Церкву з патріярхом у Києві... за повну духову незалежність її від московсько-більшовицького світу й від світу німецького».

В 1943 році ідеологія українського націоналізму знову виявляє свій дальший розвиток під впливом дії націоналістичного руху. Організування Української Повстанської Армії (УПА) дало поштовх до розвитку української націоналістичної стратегії, себто теорії визвольної боротьби, що нею стала теорія національної революції. УПА виростала на всенародну революційну армію, український ідеологічний націоналізм перетворився на всенародне явище. Цей факт має далекосяжне значення і відмічений в Постановах Третньої Конференції ОУН Самостійників-Державників, що відбулася в лютому 1943 року. Твориться єдиний фронт національно-визвольної боротьби, з участю в ній «всіх верств українського народу», зростають «кадри борців за УССД на всіх землях України».

УПА стала виразно національно-визвольною політичною армією, а не лише виявом стихійного націоналізму, що характеризував нашу визвольну боротьбу в 1917-20-их роках. ОУН і УПА вже мають свою концепцію визвольної боротьби поневолених народів і побудови нового справедливого ладу в світі: «Здійснення нових прогресивних ідей — читаємо в Постановах III-ї Конференції ОУН — можливе єдино на згаданих сучасній імперіалістичній війни, шляхом спільної боротьби всіх поневолених народів Сходу й Заходу під гаслом національних революцій проти імперіалізмів».

Наступним етапом ідеологічного формування націоналістичного руху був Третій Надзвичайний Великий Збір ОУН, що відбувся в серпні 1943 року. В Постановах цього Збору відкинено елементи українського імперіалізму, а поставлено принцип національний, як основу міжнародного ладу. Наголошено й принцип економічної і соціальної рівності, а за основу політичного ладу в самостійній Україні визнано всенародний суверенітет, себто відкинено вождизм і монархізм — владу меншості. Програму потрактовано як тимчасову вимогу доцільності життя, а не як непорушну догму, тим самим відкинено спиритуалізм і містицизм як рушійні сили життя. Підкреслено важливість соціальної, економічної і політичної програм, основою яких має бути добро всіх громадян і справедливе трактування кожного з них. Визнається свободу думки, слова, думки, переконань, віри, світогляду.

Черговим особливо важливим етапом у розвитку ідеології українського націоналізму була Перша Конференція поневолених московським більшовизмом народів у листопаді 1943-го року, що стала зав'язком Антибільшовицького Блоку Народів (АБН). АБН особливо спричинився до розвитку міжнародної концепції українського націоналізму, як концепції української зовнішньої політики, що має такі основні принципи: антиімперіалізм, універсалізм, етнічний принцип як основа національних держав, міжнародна і міжрасова рівність, суверенність національних держав, безкомпромісність і революційна боротьба поневолених народів за своє національне визволення. Концепція АБН відкидає тоталітаризм усіх видів, силою накинений державний лад, є проти культурного гніту, терору і визиску людини людиною.

1944-го року створено Українську Головну Визвольну Раду (УГВР) — національно-революційний уряд на індивідуальній базі. У платформі УГВР

визначено такі принципи: примат боротьби за суверенну соборну державу, суверенна національна політика, як передумова співпраці з іншими державами й чужонаціональними силами, об'єднання націоналістів різних філософічних напрямків, демократичний лад у державі з загально-народним представництвом, обраним згідно з волею народу.

В той же час появилася і праця Д. Донцова *«Дух нашої давнини»*, яка є цінним вкладом в історіософію і соціологічну теорію. В основу цієї праці Д. Донцов поклав платонівську теорію аристократії духу, найкращі історично-традиційні прикмети української провідної верстви, з'ясував ідеї національної еліти, її великі завдання, згідно з найкращими традиціями історії України. В цьому творі на перше місце висувається традиціоналізм, бо автор пропагує відродження великих традицій української минувшини, гостро виступає проти марксизму, пропонує ієрархічне суспільство на історичних зразках, але не на станово-правних, а на морально-психологічних. Він відкидає матеріялістичну філософію і визначає августинську християнську: *«Дух греко-православний, вихований від часів Володимира і хрещення старої Київської держави»*. Наголошує примат християнської фанатичної віри перших християн. На мою думку, твір Д. Донцова *«Дух нашої давнини»* це великий твір світового значення на тему теорії провідної державної верстви.

В ділянці ідеології внесли свій вклад і діячі націоналістичного підпілля в Україні в 1945-1950-их роках. Найважливіші з них: *Петро Полтава*, *О. Горновий*, *У. Кужіль*, *Т. Чупринка*. Всі вони в основному придержуються Постанов III-го Великого Збору ОУН.

П. Полтава в 1947-му році написав працю про теорію української суверенної держави — *«Концепція Самостійної України і основна тенденція політичного розвитку сучасного світу»*. Автор виходить з теорії природного права нації, націю вважає за підмет міжнародного права і міжнародних відносин, наголошує суверенність народу в державі, підкреслює імператив національної соборності, визнає демократичну конституційну парламентарну систему, цілком відкидає марксизм, бо він *«своїми основними положеннями скерований проти ідеї нації»*. *П. Полтава* підкреслює, що інтернаціональному соціалізму не вдалося знищити ідеї нації, яка *«з удару з соціалізмом виходить переможно»*, бо *«пролетаріат своєю природою так само національний, як і всі інші суспільні класи»*. *«Ідея нації — каже він — посідає домінуюче становище серед інших чинників, що впливають на хід історії»*, тому й *«концепція Самостійної України своїм політичним вістрям скерована проти СССР»* і проти всіх інших форм московського імперіялізму.

В іншій праці — *«Елементи революційности українського націоналізму»* — автор зазначає, що український націоналістичний рух є *«суспільно-політичним і духово-світоглядним рухом, який має за мету створити Українську Самостійну Соборну Державу»* й принести українському народові соціальне визволення. Другою метою українського націоналізму є *«духове переродження українського народу»*; це *«боротьба за викорчування раб-*

ської психіки і культивування психіки вільного господаря на своїй землі, психіки фанатичного борця за справу Самостійної України». Український визвольний рух у боротьбі з ворогом «застосовує радикальні, насильницькі методи та відкидає виключно легальні, законні методи боротьби як основні методи боротьби за УССД», а «основною силою, з допомогою якої він здобуде УССД, є український народ».

З ділянки філософії появилася праця У. Кужеля п. з. *«Науковість діалектичного матеріалізму»*, в якій автор каже, що «вчення історичного матеріалізму про суспільне життя... має вартість фантазії... Цілий діалектичний матеріалізм та історичний матеріалізм — це абстрактно побудовані системи...»

О. Горновий у статті *«На большевицькому ідеологічному фронті»* доводить, що ССРС є найкращим доказом банкрутства і фальшивості марксистської теорії.

В іншій статті — *«Яка філософія зобов'язує членів ОУН»* — Горновий каже, що «нема зобов'язуючої системи», себто, націоналісти можуть відстоювати різні погляди, проте всі крайові націоналістичні теоретики відкидають марксистську філософію.

П. Полтава в брошурі *«Хто такі бандерівці та за що вони боряться»* каже, що «центральне місце в нашій ідеології займає вчення про націю», що українські націоналісти категорично відкидають шовінізм та імперіалізм, що «ми, бандерівці, ніколи не були, не є і не будемо нічиєю агентурою». Щодо державного ладу, то він каже так: «Ми за справжню демократію, проти диктатури й тоталітаризму всіх галузів».

Як завершення дотеперішнього розвитку ідеології українського націоналізму на Рідних Землях треба уважати *«Уточнення та доповнення до III-го Надзвичайного Великого Збору ОУН»*, що їх внесла Конференція ОУН у червні 1950 року. В програмі майбутнього політичного ладу в самостійній Україні наголошено демократичний устрій та свободу політичних і громадських організацій. В програмі соціально-економічного ладу підкреслено, що ОУН «за цілковите знищення большевицької експлуаторської кріпацької колгоспної системи в організації сільського господарства», «за безплатну передачу землі селянам у власність у розмірах трудових господарств», «за націоналізацію великої промисловості і транспорту, банкової системи і великої торгівлі». У ділянці культури в програмі ОУН зазначено «безплатну освіту».

**ЧИТАЙТЕ, ПЕРЕДПЛАЧУЙТЕ
І РОЗПОВСЮДЖУЙТЕ
ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ**

М. МУХИН

НА МАРГІНЕСІ ЖИТТЄПИСУ І СПОГАДІВ А. КРИМСЬКОГО

На підставі слів самого Драгоманова з доби полеміки з ним А. Кримського та свідчень деяких близьких жєневських знайомих Драгоманова про його діяльність у тій самій добі, варто спробувати доповнити мальовничий образ життя і діяльності цієї, в ґрунті речі так мало знаної особи. Зокрема в деяких листах до Суворіна Драгоманов ширше розповідав про себе...

26-го лютого 1888 року Драгоманов писав до свого давнього приятеля Суворіна, в той час видавця великого півурядового україножерного щоденника «Новое Время», що виходив у Петербурзі:

«...А ви ще мені про сепаратизм та міжбратерську ворожнечу пишете. Та ще російську літературу переді мною вихвалюєте... Та ж я вам і в 1876 році говорив, що ніхто не поширив стільки російських книжок серед австрійських русинів, як саме я. А від того часу, я також не спав!.. І тепер я зовсім не так сумно дивлюся на майбутнє і Малоросії і навіть всієї Росії, як дивитесь ви... Росія тепер зруйнована і принижена... Або вона сама уступить перед зовнішніми ворогами й візьметься знову за реформи, або її поб'ють на війні. Але після цієї нової поразки Росія конче візьметься за реформи, серед яких буде й обласна автономія (будь ласка, не гадайте, що я бажаю Росії чогось на взір державних країв Австрії чи поділу Росії на області за етнографічною мапою!). Але це буде не Катковська Росія (не наслідуюсь сказати — не ваша), а скорше моя. Катковська Росія здатна тільки ще втрачати. Я особисто завжди думав, що Малоросія відноситься до Великої Росії не так, як Польща, тим паче Чехія, але й не так, як Нижегородська губернія до московської...»

Те саме писав Драгоманов Суворінові ще в перші місяці свого перебування на еміграції (15-го листопада 1876 р.):

«Ви кажете, що між нами є точка дотику, що ми обоє любимо свою батьківщину і обоє націонали, навіть вузькі. Ви за Росію, я за Малоросію. Це і невірно й нелогічно. Я перш за все демократ (а тепер демократ не може не бути соціалістом). Малорос я лише по шкурі свого соціалізму... Ви помиляєтесь, кажучи, що я вузький націонал і ненавиджу вашу батьківщину. Я навіть у Росії (XVIII-XIX стол.) визнаю своє світле, а у великоруським народі ще більше... Я ненавиджу лише канцелярський елемент у Росії й у великоросійським характері, поскільки держава й псувала нарід цей»¹.

Сам Драгоманов у листі з 21-го лютого 1877 року писав до Володимира Барвінського:

¹) Абрамович: «З листування Драгоманова до Суворіна», Україна, Київ, 1927, кн. 4.

»Суворін мій особистий приятель і кликав мене у Петербург для праці по редагуванні «Нового Времені», даючи мені на перший рік чотири тисячі рублів. Я не згодився кинути свого діла тут...»²

Про Суворіна в тих самих роках дещо розповість нам ніхто інший, як перша зірка української сцени — Заньковецька. В записаних Лазурським уривках із споминів геніяльної української артистки Заньковецької, однією з найцікавіших сторінок є мабуть опис того, як той самий Суворін 1890-го року намовляв її залишити українську сцену й перейти на московську. Суворін запросив Заньковецьку до свого власного театру й попросив її виразно й голосно прочитати уривок з однієї московської драми:

»Ледве я скінчила, як залунали оплески і з-за завіси вивалилася ціла купа літератів, як виявилось, навмисне підсаджених послухати мене в класичному монолозі московською мовою. Серед них був і Чехов. Всі оточили мене, радили переходити на московську сцену. Я заперечувала їм, кажучи, що не хочу зраджувати свою молоду українську справу... (Чехов) також умовляв мене перейти на московську сцену, а я, у свою чергу, соромила його, що він, сам українець, а намовляє мене до зради. Дорікала йому, що він не пише рідною мовою! — Чехов виправдувався, що пишучи московською мовою він може зробити чи досягти більшого«.

Відолашному А. Кримському в його спротиві проти Драгоманова (й Павлика) бракувало тієї сили характеру та незламності національних переконань, що їх достатньою мірою проявляла Заньковецька, яка не поступилась намовам Суворіна й Чехова.

Для сучасних читачів може не цілком зрозумілим буде, чому власне московські «театри» так завзято і соборно заповзялися перетягати українську артистку Заньковецьку на їхню московську сцену. Але їм муляло очі те, що така геніяльна артистка, одна з найвизначніших у тодішній Європі³, працює для українського народу, а не для московського.

Для показу, як тодішня українська молодь ставилася до Заньковецької, подамо уривок із малознаних київських гімназіяльних спогадів Славінського.

На початку 80-их років, як пише у своїх спогадах Максим Славінський, — »після довгих літ заборони українського театру в Києві, врешті дозволили спектаклі трупи Кропивницького, із Заньковецькою і Садовським... Просити дозволу на українські спектаклі не було що й думати... Гімназія дістала »секретний наказ« нікого з гімназистів не пускати на ці спектаклі... Це нас не дуже-то налякало, бо ми звикли ходити до театрів без дозволу...

...Заля сиділа тихо, але насторожена... І вибухла безконечними оваціями на адресу артистів. Героїнею в усіх була Заньковецька, стала вона й нашою... Ми всі з нею плакали і сміялися, наші напівдитячі, напівюнацькі серця горіли естузизмом і екстазом, чистою, ясною і прекрасною, як літне

² Возняк: »Драгоманов у відновленій »Правді«, За сто літ, кн. 6, Київ, 1930, стор. 279.

³ Сам Суворін у своїй книзі про наших артистів писав, що Заньковецька — це українська Дузе — тодішня примадонна Італії.

соняшне небо на нашій Україні. Радісні, й разом чогось наче зажурені, повертались ми до пансіону, і — на наше диво — ворота ні разу не були замкнені, як ми дізналися потім, то значна частина службовців, що жила в гімназійських будинках, так само, як і ми, відвідувала українські спектаклі⁴.

Восени 1888-го року до Женеви прибув утікач із Сибіру Бурцев, що разом з Драгомановим видав тоді два числа журналу «Самоуправління», а наступного, 1889-го року, три числа журналу «Свободная Россія». Слід зауважити, що в спогадах Бурцева, виданих тому вже сорок років, знаходиться найдокладніший та майже шекспірівський опис особи та поведінки Драгоманова, бо автор незвичайно високо цинив і шанував Драгоманова. В українській пресі ці досить довгі сторінки спогадів Бурцева ще не були зреферовані, може для прихильників Драгоманова вони чимсь невідгідні? ..

Бурцев пише, що в Женеві спіткав він ворогуючих між собою революціонерів, але — «спіткав я там і представників політичної течії, конституційної. Вона була сполучена з іменами головним чином Володимира Карповича, Дебагорія-Мокрієвича та Михайла Петровича Драгоманова.

Дебагорій-Мокрієвич — дуже знаний старий революціонер, бунтар. У той час він був виразним конституціоналістом. Я хутко зійшовся з ним в оцінці становища політичних справ у Росії. Обидва ми покладали великі надії на суспільно-опозиційний рух і за найближчу мету вважали konieczність добитися від уряду конституції та скликання Земського собору.

Дебагорій-Мокрієвич познайомив мене зі старим емігрантом, Драгомановим... З переконань він був поміркованим, але витриманим лібералом, типу «Вестника Європи». За кордоном довгі літа він намагався не раз видавати вільний руский журнал, але йому це ніколи не вдавалося. З кінця 70-их років він почав гостру полеміку з соціалістами-емігрантами — Лавровим, Плехановим та іншими, — щодо соціалізму, анархізму, бунтарства, політичної боротьби, терору і т. д. І з того часу за кордоном проти Драгоманова почала провадитися нещадна боротьба».

Далі Бурцев згадує нещасливе «Вольное Слово», яке редагував Драгоманов, але гроші для цього йшли не знати звідки.

«Ці зв'язки з «Вольним Словом» я уважав за його велику помилку, але для мене його політична незалежність від Добровольної Охорони в редагуванні «Вольного Слова» була поза сумнівом. Таке саме ставлення до Драгоманова у справі «В. Слова» я спіткав тоді, крім Дебагорія, лише у Степняка та ще в дуже небагатьох інших.

Але крім зв'язку з «В. Словом» Драгоманову не дарували того, що він був лібералом, а не соціалістом — противником терору й революції.

Про всі ці закиди Драгоманову я добре знав, але одним я не надавав особливої ваги — хоч вони й були справедливі, інші — я уважав за помилкові. Драгоманова я глибоко цинив і як ученого і як публіциста. Його погляди на політичну боротьбу і на конституцію міцно горнули мене до нього. Але його від'ємне ставлення до революційної боротьби та його виключне визнання законності не давали мені змоги ближче зійтися з

⁴) «Америка», 1960 р.

ним, як через це саме я не міг зійтися і з Дебагорієм-Мокрієвичем. Між нами все лишалася якась прірва...»

Між іншим, цей самий Дебагорій був одним із тих соціалістів, з допомогою яких Драгоманов усередині 70-их років намагався не то розігнати, не то реформувати підпільну Стару Київську Громаду⁵. Але в Женеві зі старого бунтаря Дебагорій став лагідним конституціоналістом.

Далі Бурцев пише таке:

«По численних переговорах у Цюриху, а потім з багатьма емігрантами в Женеві — я переконався, що за кордоном у революційнім середовищу я не міг сподіватися знайти широке співчуття для моїх поглядів. Натомість у переговорах з Дебагорієм-Мокрієвичем та Драгомановом, які по тій позиції, що вони займали в той час, мали б бути далекі від мене, революціонера, я одразу відчув свою близькість із ними.

Дебагорій-Мокрієвич і Драгоманов уважно прислухались до моїх плянів і оповідань. З особливим співчуттям вони поставились до моїх поглядів на політичну боротьбу, на парламентаризм, на агітацію в Росії і за кордоном. Але була справа, що одразу відокремила нас, — це революційна боротьба і, зокрема, політичний терор.

Я уважав за неможливе в боротьбі з урядом обмежуватися лише законними засобами, петиціями, словесними протестами, і виразно висловився за боротьбу революційними засобами і за терор, якщо сам уряд своєю впертістю доведе до цього. З цим рішуче не був згідний ані Дебагорій-Мокрієвич, ані Драгоманов.

З моїми поглядами на революційну боротьбу і на терор їх певною мірою наближало те, що терор для мене не був абсолютним засобом. Вони розуміли, що я завжди готовий гостро виступити проти нього, коли уряд вступить на шлях реформ...

Нарешті ми зійшлися на тому, що тепер проти віри в народне повстання, яку обстоювала більшість емігрантів, треба поставити визначену політичну опозиційну програму.

Починаючи «Свободную Россию» ми (себто: Бурцев, Дебагорій та Драгоманов, — ред.) вирішили не ставити гострих питань про революційну боротьбу, доки не буде зовнішніх до цього приводів. Але по виході першого числа «Свободной Росії», неначе у відповідь на поставлені питання в моїй статті цього числа, були одержані вістки з Росії та Сибіру, які вимагали, щоб ми більш виразно висловилися про боротьбу з урядом... Тому я вирішив на сторінках «Свободной Росії» негайно піднести справу активної боротьби з урядом. У такому дусі я написав статтю.

Ми хочемо, — писав я у тій статті, — мирного розвитку країни і для нашої боротьби нам не треба нічого, крім вільної пропаганди наших ідей, та уряд по-давньому не робить жодних змін у своїй реакційній політиці й тому революціонери повинні поставити йому ультиматум і повторити те, що було сказано Виконавчим Комітетом Народної Волі в його листі до Олександра III.

⁵ «З оповідань Ореста Левицького», Наук. Збірник УВАН у США, т. I, 1952, стор. 108.

Я намагався добрати найбільш придатні вислови, але читання моєї статті на редакційній нараді вельми схвилювало Драгоманова. Він був проти найменшої згадки в «Своб. Росії» про революційну боротьбу та політичний терор. Його підтримав Дебагорій... Я тоді забрав мою статтю, але, покликаючись на одержані листи, доводив, що наш напрямок не може бути відгуком лише одної легальної ліберальної течії, що сама по собі безсила і недостатня, що ми повинні вивести ліберальний рух на шлях активної боротьби з урядом, що треба промовляти до уряду мовою революціонерів — вимагати й погрожувати активною боротьбою, включно з терором, коли він не піде назустріч поставленим йому вимогам.

Але, забравши мою статтю, я одночасно затримав кілька нотаток Драгоманова, де він так чи інакше підходив до осуду революційної боротьби та політичного терору.

Як упертий чоловік, Драгоманов дуже часто повертався у своїх статтях до засудження революційної боротьби, хоч все зустрічав з мого боку спротив.

По другому числі «Своб. Росії», Драгоманов, як і раніш, по кілька разів на тиждень приходив до мене вранці, коли я ще не встиг устати. Появлявся він у добродушнім та привітнім настрою. Починав розповідати мені на різноманітні теми, і з наукових питань, і з історії, і з етнографії. Він радо розповідав московські, українські, жидівські й просто забавні анекдоти. Я йому прислухався з найбільшим зацікавленням. В його оповіданнях завжди було багато повчального та дотепного.

Довго набалакавшись зі мною на різноманітні випадкові теми, він майже щоразу кінчав свої розмови тим, чого я чекав із завмиранням серця від самого його приходу.

— А я, ваше превосходительство, — казав він до мене, — до вас із маленькою статейкою для «Свободной Росії». Дозвольте мені зачитати її!

— Вудь ласка, Михайле Петровичу! Вудь ласка!

Починалось читання статті. До якої б теми він не брався, як би до неї не підходив, але незмінно донебудь була вклеєна заява, що ми, себто редакція «Свободной Росії», висловлюємось заперечливо у справі політичного терору і рішуче від нього відмовляємось.

Кінчилось читання. Драгоманов незмінно ласкаво мене запитував:

— Ну, ваше превосходительство, що на це гадаєте?

Я був тоді молодим емігрантом. Переді мною сидів старий професор, з величезним життєвим та політичним досвідом чоловік вищою мірою талановитий. Я був цілком свідомий цього, але одночасно цілком ясно був свідомий і того, куди він своєю впертістю провадив мене та яких заяв для друку в часописі він від мене домагався.

Моя відповідь Драгоманову, як і його підходи, була незмінно однакова. Нині те саме, що вчора. Незначні зміни були лише в подробицях. Все це тривало з дня на день впродовж багатьох тижнів.

Звичайно казав я Драгоманову:

— Михайле Петровичу, яке це цікаве і яке це важливе, що ви написали! Ви цілком маєте рацію от щодо цього і щодо того. А от цей

факт особливо цікавий, він стверджує те й те. Так, згода, при цих обставинах, безперечно, станеться отаке й отаке. Ваша стаття конче потрібна, ми конечно мусимо її видрукувати в «Своб. Росії». Її повинні прочитати всі наші читачі... Але...

— Що таке «але»? — тоном до крайньої межі обуреної людини звертався до мене Драгоманов, зненацька змінившись: — Що ви хочете сказати? Це знову ваше «але».

Мені ставало безмежно тяжко. Хотілося тікати від Драгоманова і більше не слухати його сперечань. Я розумію, чому моє серце здригалося, коли до моїх дверей стукав Драгоманов. Але я ні на одну хвилину не міг допустити собі згодитися на те, чого він від мене вимагав.

— Михайле Петровичу! — казав я йому, — ви знаєте, як я високо шаную ваші погляди, але у питанні політичного терору я з вами рішуче не згоджуюсь і нині я вам кажу те, з чим приїхав з Росії. Ви цим мене не переконасте. Від імені «Свободной Росії» таких поглядів ми висловлювати не можемо. Навіть коли з вами погодиться мій співредактор Дебагорій-Мокрієвич, я й тоді не допущу цих поглядів. Ми домовились цих справ не виносити на сторінки «Свободной Росії» і доки я буду в «Своб. Росії», я їх не піднесу. Коли я уважатиму за потрібне закликати до революційної боротьби, то я вчиню це в іншій органі. Але ви, Михайле Петровичу, можете ці погляди так, як висловили в цій статті, видрукувати у «Своб. Росії» під своїм прізвиськом, а я, разом з Дебагорієм-Мокрієвичем, або сам, буду вам перечити. Тоді і ви і я — ми обоє висловимося.

Але, не зважаючи на ці мої пояснення, Драгоманов, звичайно, ще далі злостився, казав про нетерпимість революціонерів, що я такий же самий, як і всі революціонери і т. д.

Я йому зазначав, що невизрозумілий — він, а не я, раз він не хоче висловитися як йому забагнеться, даючи мені право висловитися по моїй впадоби.

Драгоманов відходив від мене вельми знечулений і згодом усюди на мене скаржився.

Коли ж його запитували, чому ж він не почне сам видавати органу або чому він не висловиться окремою брошурою щодо спірних питань, то він отверто заявляв, що його виступ у цих справах лише викличе протести проти нього і через це не буде мати жодних, крім негативних, наслідків, а інша справа, коли б ці погляди висловив молодий емігрант, щойно прибулий із Росії.

Перше число «Своб. Росії» дісталось в Москву й попало до замкнених у Вутирській тюрмі. Від імені деяких з них Богораз (Тан) надіслав нам до редакції листа з приводу моїх статей. У своїй критиці тодішнього революційного руху Богораз ішов ще далі, ніж я. Він негативно ставився не лише до політичного терору, а навіть взагалі до революційного руху та закликав революціонерів головним чином до легального руху. Пригадую, як цим листом радів Драгоманов і він знову став обстоювати, щоб його статті проти революціонерів друкувати у «Своб. Росії» без редакційних приміток, а також щоб без приміток видрукувати і листа Богораз, щоб редакція, таким

чином, солідаризувалась із поглядами, висловленими в його листі. Я згоджувався вмістити лист Богораза, але конче з відправою від мене самого чи то від імені редакції.

Коли ми готували до друку третє число «Своб. Росії», сталася подія, що загостила настроїв емігрантів.

Я одержав із Сибіру вістку, що в Якутську була сутичка засланців із владою, наслідком чого було побиття засланців. Декілька осіб убито, декілька поранено, арештовано й віддано під суд. Згодом повішено трьох засуджених (Зотов, Гавсман, Коган-Бернштейн) і на каторжну працю були засуджені Гоц, Мінор та інші. Все це були, переважно, добре мені знайомі особи. Деякі з них були моїми близькими друзями. Я ще так недавно разом з ними сидів у московській пересильній тюрмі.

Криваві події в Сибіру схвилювали не лише еміграцію, а й європейську суспільну думку. Переслані з їх нагоди від мене статті Степнякові до Англії, викликали там величезний розголос. «Таймс» присвятив їм вступну статтю, всі англійські часописи були переповнені обуреними статтями проти бузувірства московського уряду. Європейська преса казала про те, що не можна миритися з таким варварством. Загальне співчуття було на боці потерпілих засланців. З нагоди якутських розстрілів в Англії відбувалися зібрання. Агітація перекинулась і до Франції. Пригадую статтю в органі Клемансо «Жюстіс». Писала про це й швейцарська преса.

Події в Якутську найбільше схвилювали емігрантів з Росії. Між ними почались розмови про прискорення поїздок до Росії для терору.

Старий Драгоманов глибоко обурювався розстрілами в Якутську й казав:

— Я вас розумію! Коли б я був молодший, я також не лишився б тепер за кордоном!

Згодом про якутські події я видав брошуру «Вбивство політичних у Якутську». Особливо гаряче до цієї моєї агітації поставився Драгоманов і він цілковито схвалив слово «вбивство» у титулі брошури.

У травні 1889 року ми приступили до видання третього числа «Своб. Росії». На редакційних сходах я знову вніс пропозицію висунути вимогу конституційних поступок та висловити загрозу виступити з отвертим закликом до численної революційної боротьби з урядом, якщо він не поступиться. Мокрієвич і Драгоманов були рішуче проти цього.

По одних з таких редакційних сходах я запропонував моєму співредакторові (Дебагорієві-Мокрієвичу): передати редакцію «Своб. Росії» мені або я візьму на себе цілу відповідальність, і юридичну й політичну, за видання, або спільно випустити останнє число і розійтися. В кожному випадку затримати видання «Своб. Росії» в такому вигляді, як воно було, я уважав далі за неможливе.

Тут стався випадок, що свого часу приневолив еміграцію багато про себе промовляти. Тепер це забулося і, може бути, про це можна б було не згадувати ані на сторінках моїх спогадів, ані на сторінках «Былого». Але в той час він у моїм житті відіграв велику роль, а з пісні слова не викинеш! Тому я спинюся на ньому і відновлю його, як він стався.

Перед виходом третього числа «Свободной Росії» мої непотодження з Дебагорієм-Мокрієвичем і Драгомановим окреслилися ще ясніше. Але вони мене ніяк не смутили. Я по-давнішому готовий був далі працювати з ними обидвома в одному виданні. Не зважаючи на наші розходження, мене по-давнішому з Дебагорієм-Мокрієвичем і Драгомановим наближувала ще спільність наших політичних поглядів на деякі найважливіші політичні питання.

Інакшим було їхнє ставлення до мене. Вони не лише що не були згідні зі мною, а й не хотіли примиритися з думкою, що мої розходження з ними я можу винести на сторінки «Свободной Росії».

Таким чином конфлікт між нами стався неминучим.

На мою пропозицію: або віддати мені «Своб. Росію», засновану з мого почину і на мої засоби, або припинити її, мені відповідали ультимативно: «Свободная Россія» виходитиме далі, але моє прізвище, як редактора, буде скреслене. Газета друкувалась у друкарні Драгоманова і, звичайно, силою речей вони могли це зробити. З цього приводу я мав розмову і з Дебагорієм-Мокрієвичем, і з Драгомановим, і переконував їх не робити цього, а заснувати свою газету так само, як я мав на меті заснувати свою — «Земський Собор». На це мені знову відповіли, що «Своб. Росію» вони вестимуть далі, але без моєї участі.

Я леліав найглибшу пошану до Драгоманова і сказав йому:

— Ні, Михайле Петровичу, цього ви не зробите! Ви маєте велике ім'я і вам є що втрачати. Я буду боронитися і суспільна думка мене виправдає. Я можу погодитися з тим, що ви не передасте мені «Своб. Росію», але я не допущу, щоб моє прізвище було скреслене й газета виходила без мене.

Протягом кількох днів ця загроза ще не раз повторювалась на мою адресу.

Число третє «Своб. Росії» вийшло (в травні 1889 р. — ред.) з докладним описом якутських подій, але без наших статей на засадничі питання, хоч ті статті були вже раніше складені. Не появився, також, вже складений, і лист Вогораза.

Я уважав, що це — наше останнє число «Своб. Росії» і лаштувався переїхати до Парижу. Незадовго перед моїм виїздом мене знову запросили до Драгоманова і там ми втрюх — Мокрієвич, Драгоманов і я, — склали загальну вяснювальну заяву про припинення виходу «Своб. Росії». Заяву написав я. Припинення «Своб. Росії» я пояснював дуже лагідними висловками, ідейним розходженням, і подбав віддати можливо більше вдячності обидвом — Дебагорієві-Мокрієвичу й Драгоманову за те тепле співчуття, яке з їх боку я зустрів, прибувши за кордон.

На цьому я уважав наші відносини скінченими. Але раніш, ніж вийшла ця заява, в друкарні Драгоманова, без мого імені, виявляється, було видане інше проголошення про припинення «Своб. Росії», оскільки пригадую, з неприйнятливими для мене висловками. Я мав право, звичайно, відповісти, але залишив це без відповіді і задоволься тим, що ліквідація «Свободной Росії» обійшлася без неприємного галасу⁶.

⁶) В. Бурцев: «Борьба за Свободную Россию». Мої воспоминания. Т. I, Берлін, 1923, стор. 52-86.

Драгоманівцям, мабуть, ці спогади не вигідні, бо з них виходить, що Драгоманов не був ані революціонером, ані соціалістом...

У порівнянні з Кримським — Бурцев виявив незалежність супроти Драгоманова.

Кримський особисто в Галичині тоді не бував, утримував лише з нею стало жвавий листовний контакт, як з поодинокими особами, так і з редакціями. Робив багато, щоб зібрати, впорядкувати й видати твори Руданського та його ж переклади з Гомера, що були, головню завдяки йому, видані у Львові. Більше листування доводилось провадити Кримському під час кількарічного редагування великого російсько-українського словника Уманця і Стілки (4 томи, Львів, 1893-97), пересилаючи матеріяли з Москви чи Звенигородки (влітку) до Львова.

Але спогади Володимира Самійленка, що 1887-го року перебув літо в Галичині, дадуть уяву про Львів, Галицьку провінцію і Київ:

«...Особа Франка особливо imponувала мені своєю високою інтелігенцією й залізною енергією, що світилася з його очей...

(Огоновський)... я з ним познайомився у його домі. Була то поверховна знайомість... Мені, як гостеві з без'язичної України, було й надто дивно й приємно бачити своїми очима людину, що має змогу викладати науку в вищій школі (*Incredibile dictu*) українською мовою.

Тоді ж я вперше познайомився з Олександром Барвінським, з яким познайомився потім ближче з нагоди спільної праці у видаваній у 90-их роках XIX-го віку «Правді». Тут мушу зазначити, що хоч у свій час багато робилося закидів проти діяльності й політики Барвінського, як публіциста й посла до Ради державної (у Відні), треба признати, що саме діяльності Барвінського завдячує Галичина багатьом здобутків на полі рідної культури...

Мандрівка, як і взагалі побут у Галичині, залишили в мене сильне враження на все життя.

Переживши увесь раніший час під страшним російським режимом, під яким не можна було навіть говорити рідною мовою, майже нічого не можна було писати, а тим більше мати свою пресу, школу й урядування, дивно й радісно було бачити, що все те, в цьому куточку України, вже існує, і хоч помалу, та розвивається. Дивно було почувати, що над твоєю душею не стоїть російський жандарм, що за одне невинне слово може тебе заарештувати й запроторити Бог зна куди.

Звідавши Галичину, потім якось бадьоріше працювалося, додавала духу та думка, що хоч у нас на Україні та праця не матиме довго вжитку, але є країна, де вона потрібна й зараз же знайде притулок.

Справляли враження і краса галицької й, особливо, буковинської природи з її горами, лісами, ріками. Довелося бачити й автентичну гуцульську коломийку, плавати на дарабах Черемошем і все це, почасти рідне й почасти незнайоме й нове, збагачувало душу певнішою і ширшою уявою про українське життя...

З Арабажіном (перед поворотом до Києва, — ред.) напукували ми цілі два куфри і найняли пачкаря... Книжок я так і не діждався, і перед

світом чув, що щось двічі (на кордоні) стрільнуло з рушниць. Пачкар натрапив на (кордонну) сторожу, на нього стріляли, але він утік, покинувши куфер з книжками, які й були сконфісковані...

Арабажін... справді був чоловік талановитий і дуже добрий оратор. Але власна кар'єра була йому дорожча за ідейне прямування, чим можна пояснити, що він пережив свої українські мрії.

...Треба сказати, що наші »старі« вміли не тільки писати, а й говорити. Досить було послухати промов Науменка або Житецького... Мова Житецького про якенебудь Пересопницьке Євангеліє... або на іншу, начебто таку суху тему, просто дихала поезією, ми заслухувались нею, як натхненою поемою.

Великою повагою у значної частини нашої молоді користувався Олександр Кониський.

Сам він вічно зайнятий якоюсь українською роботою, то романом, то оповіданням, то статтею або розправою, він знаходив час, щоб гуртувати біля себе молодь університетську, семінарську й академічну (з Духовної академії), давати їй поради, притягати до роботи.

У нього редагувались переклади для »Історичної Бібліотеки« монографій Костомарова, читались і обговорювались праці для Записок Наукового Товариства ім. Шевченка, статті для »Правди«. Кімната його на Бібіковському бульварі була місцем найкращих і найсвіжіших інформацій про все, що ставалося в українським житті в Україні і в Галичині, з якою він мав найбільше зв'язків.

Він умів попрацювати й пожартувати, з вигляду старий, але душею ще зовсім молодий. І молодь почувала себе в нього незвичайно добре...

Драгоманова Кониський дуже не любив. Сам націоналіст до фанатизму, він уважав Драгоманова не досить щирим українцем і навіть знаходив у нього прикмети москвофільства⁷.

Слід згадати добрим словом, що редагований Кримським Словник Уманця і Спілки був величезною працею, над якою трудилось чимало добрих знавців української мови під керівництвом знаного бібліографа Михайла Комара, спочатку в Умані, згодом в Одесі протягом 1883-93 років. Перші п'ять років — т. зв. уманська доба складання Словника; гуртуються коло Комара чотири лікарі: Ю. М. Кушніренко, В. Галенко, Л. Сікорський і Аполон Стаховський. Склад співробітників в Одесі: Трофим Зінківський († 1891, правник), В. Назаревський (учитель), А. В. Крижановський (гімназ. учитель), Т. П. Климович (учитель історії), А. Бібік-Бабенко (учитель, письменник), М. П. Боровський (агроном), М. Сидоренко (природник), К. Н. Грінчевський (уч. історії), І. Іващенко (зав. школою), П. Ніщинський-Байда (учит. греччини, композитор), Євген Чикаленко.

»Словник той вийшов при моїй матеріяльній допомозі у Львові в чотирьох томах... Комар, якого ми жартома назвали міністром закордонних справ,

⁷ В. Самійленко: »Спогади«, Вільна Україна, Прага, 1923, ч. 1-2 (січень-лютий), стор. 105-115.

мав зв'язки з Галичиною, де тоді, під доглядом Костя Паньківського, друкувався словар⁸, — пише Є. Чикаленко.

Словник цей слід згадати з тим більшою вдячністю, що він вийшов на добрих десять років скоріше від Словника Грінченка і був опрацьований незвичайно солідно. Майже до кожного слова додані приклади з ліпших українських авторів. До того ж, хоч це було закордонне видання, але й на Великій Україні він був досить поширений і довший час був самотнім джерелом для бажаючих удосконалити знання української мови.

Для доповнення гнітючих спостережень Кримського про настрої та розмови в Києві під час його приїзду влітку 1896 року, годиться навести повідомлення австрійського посла у Швейцарії про зміст розмов 1889 року з московським послом Новіковим, хоч заяви останнього викликають подекуди сумніви. Це повідомлення походить із доби, коли Драгоманов уже опускав Женеву для викладів у Софії.

«...В Женеві поводилось Драгоманову зле й він почав пактувати з російським урядом, а саме через посла (Новікова). Цей посол казав мені, що Драгоманов дістає тепер від російського уряду 6000 рублів пенсії річно. Ця залежність від російського уряду дається помітити в його політичній позиції, бо тепер проповідує він не боротьбу проти Великої Росії, а унію з нею. Тепер Драгоманов не є нігілістом, відкидає всякі атентати і повстання... У поляків та росіян Драгоманова вважають за ультрасоціяліста, а російська поліція вміє його ліпше цінити» (Акт 2628/1889 австрійського міністерства закордонних справ у Відні).

З цього самого акту довідуємось, що таємницю своїх зв'язків з офіційними російськими колами Драгоманов не виявив навіть найближчим своїм приятелям; таким найближчим його співробітником був Богдан Кістяківський, про якого в цьому акті пишеться з нагоди його арешту москалями на кордоні біля Волочиського, що він (Кістяківський) «нічого не буде знати, що Драгоманов дістає тепер від російського уряду шість тисяч рублів річно...»

Чи це з «оповідань Шехерезади» — не відомо.

В акті ч. 1045/1887 зі спізненням на добрих три роки звітується про програму «Вольного Союзу», складену Драгомановим, що вона має на меті провести нову організацію Росії в дусі звичайного ліберального устрою держави. Параграф 25 цього драгоманівського статуту зазначає, що на чолі російської держави може бути й цар...

Ширші витяги з «драгоманівських актів» в Міністерствах закордонних справ у Берліні та Відні наведені в довідці П. Кашинського «Драгоманів у світлі чужих таємних документів»⁹. Деяко в скороченім вигляді ці матеріали вміщені в праці К. Подолянина «З минулих літ»¹⁰.

⁸) Є. Чикаленко: «Спогади», стор. 207, 214.

⁹) «Розбудова Нації», Прага, 1933, ч. 11-12 (листопад-грудень).

¹⁰) Лондон, 1954, стор. 40-44.

Є. АЛЕТІЯНО

«З ІДЕЄЮ У СЕРЦІ — ЗІ ЗБРОЄЮ В РУКАХ»

(Продовження, 9)

В сусідньому Немирівському районі нам також недовго прийшлося перебувати без тиску ворога. Річ у тому, що німці довідались про прізвище Кукурудзи, надрайонового провідника ОУН, і намагалися за всяку ціну дістати його до своїх рук. Але вони не знали Кукурудзи з обличчя і почали полювати за всіма Кукурудзами в Немирівському районі, себто — арештували всіх тих, хто мав таке прізвище. Арештованих звозили до Вінниці, ставили в ряд на гестапівському дворі, виводили з тюрми Х. Вілотченка і вимагали від нього, щоб він показав їм, котрий з арештованих Кукурудз є надрайоновим провідником. Але за кожним разом одержували від Вілотченка відповідь, що жоден з них не є надрайоновим провідником. Так безуспішно робили німці облави за Кукурудзою, учителем, кол. лейтенантом червоної армії, але частими облавами і контролюванням місцевостей вони паралізували наше підпільне життя, стягнувши в Немирівський район чимало своєї допоміжної уніформованої поліції. Ми мусіли перейти в глибоке підпілля і переховуватись, що дуже гальмувало нашу працю для розбудови відділів УПА.

Про німецьку навалу на Немирівський район і її мету ми довідались таким способом:

Я перебував тоді разом із наступником Хріна-Черника другом Івасем, організаційним референтом нашого обласного проводу. Друг Івась був останнім з галичан на провідній роботі революційної ОУН у Вінницькій області — молодий, 20-тилітній юнак, великий ідеаліст, завжди готовий до самопожертви, прекрасний товариш, що чим тільки міг допомагав своїм друзям. Коли московські большевики окупували західноукраїнські землі, він утік за кордон до т. зв. Генеральної Губернії, а його батьків у 1940 році вивезли на Сибір. В 1941 році він вернувся в Україну, але своїх батьків уже не застав. Разом з Похідними групами подався на осередньо-українські землі й активно боровся за УССД, аж до своєї трагічної смерті на початку осені 1943 року біля містечка Лінець на Вінниччині. Спочатку він перебував у нашій важливій транзитній (переходовій) станиці в Козятині, потім був перенесений до самої Вінниці, згодом на Волинь, а тепер був зі мною, як обласний організаційний референт, на південно-східній Вінниччині.

На початку червня 1943 року ми перебували в селах Немирівського району, що розкинулись над берегом річки Бог. Довший час ми жили в одного нашого українського патріота-націоналіста Мірошника, що був сільським дяком. Дружина Мірошника працювала в кооперативі, а одночасно і в нашому зв'язку. Його дорослий син ще офіційно ніби належав до поліції, а

вдійсності працював для нашої Служби Безпеки і повстанської розвідки. Так ціла родина Мірошників належала до революційної ОУН. Сам Мірошник був колишнім вояком українських армій і воював до кінця наших Визвольних Змагань. Переслідуваний московськими окупантами, деякий час переховувався, потім був кілька разів арештований, а вкінці дочекався втечі московських большевиків і негайно приєднався до активу революційної ОУН. Тепер часто згадував про те, скільки лиха довелося зазнати українцям, бо не послушали колись отамана Петлюри, його закликів боротися за свою державу. «Оце не слухали колись — говорив він — гетьмана Богдана, гетьмана Мазепи, потім Петлюри і накликали на себе лиху долю. Раніше — втратили вольності, а в заміну одержали кріпаччину-панщину, а потім — втратили свою самостійність-державність і одержали від Москви розкуркулення, колективізацію, голод, заслання... Так і маємо по заслуги за свої і наших предків гріхи».

Треба сказати, що такі цирі вислови доводилось чути і від інших людей. Напр., перебуваючи потім у Лінецькому районі я зустрів там літнього українця, що працював у нашому підпіллі. Він оповідав мені, що колись був петлюрівцем, а наприкінці 1919 року, під час Любарської трагедії, пішов за отаманом Волохом. Коли большевики ліквідували частини Волоха, він попав до червоної армії. Потім деякий час переховувався, аж дочекався утечі большевиків і почав співпрацювати з нашим підпіллям. Мав велику родину, заробляв на життя шевством і рибальством. Тепер він із жалем згадував ті часи, коли можна було здобути й закріпити свою самостійну державу. Жалував, що лишив отамана Петлюру й пішов за Волохом, який загинув, як і ті, що потягли його за собою, себто укапісти й боротьбісти. А правда була, як показало життя, з Петлюрою.

Одного вечера ми сиділи в хаті Мірошника й вели розмову з нашим провідним чоловіком, що перейшов через «кордон» з другого боку річки Бог, себто з тої частини нашої області, що була окупована румунами, з т. зв. Трансністрії. Він оповідав нам, що румуни дуже пильнують свого «кордону», бо Трансністрію вважають уже за «свою землю». В кожному селі є румунський жандарм-резидент, що пильнує за місцевим життям. Жандарми ці переважно неписьменні та такі, як і румунські прикордонники, нечесні й продажні, ласі до підкупів-хабарів. Все українське румуни забороняють, дозволяють тільки тимчасово вживати російської мови, а в школах уже запроваджують мову румунську. Мріють про те, що землі Правобережної України, до Дніпра й Криму, мають бути румунськими, бо румуни, мовляв, мають найвищу культуру на Сході Європи. Колгоспи залишилися і надалі, наші люди невдоволені, сміються з румунської чванькуватости й чекають часу, коли врешті позбудуться румунського панування.

Під час цієї розмови прийшов із Немирова син Мірошника і приніс нам погану вістку про те, що з Вінниці прибула група кримінальної поліції — 1-ий політичний відділ. Крім німців, на чолі цієї групи є Мефідовський і Матківський, зрадники українського народу, німецькі вислужники. Вони прийшли озброєні на станицю немирівської районової поліції і перед на-

чальником поліції хвалилися, що досі їздили полювати на комуністів, а тепер приїхали ловити українських націоналістів, які хочуть будувати самостійну Україну й бунтуються проти німців. Потім хвалили «мудрих» німців і підкреслювали, що треба їх слухати, їм служити, щоб перемогти Москву, а потім «будемо щось думати і про Україну». Так висловлювалися німецькі лакеї, а тим часом секретар районної поліції (наша людина) негайно знайшов молодого Мірошника і вислав його попередити нас.

Ми, що до того часу переховувались у будинку місцевої кооперативи, мусіли негайно перейти з частиною людей до лісу. Виставили обсерваційні стійки, щоб перешкодити замірам ворога.

Агенти вінницького Кріпо мали сміливість, у протилежність до німців, робити свої полювання на людей вночі. І однієї ночі вони малоцпо не заскочили самого надрайонового провідника Кукурудзу, на щастя, він почув, як вони підкрадалися і втік. Ми хотіли провчити цих огидних падлюк з вінницького Кріпо і підготовляли на них засідку, але вони, ніби прочувши це, не скінчивши своєї акції, негайно від'їхали до Вінниці.

В той час мені та Івасеві треба було повернутися з лісу в околицю, де жив старший Мірошник, бо мала відбутися чергова зустріч з нашими людьми з-під румунської окупації. А тому, що ми не могли бути ні в його хаті, ні в кооперативі, Мірошник завіз нас човном на зарослий хащами острівцеь, що був на річці Бог поміж прикордонними румунськими і німецькими патрулями, які контролювали той район.

Острівцеь невеличкий, вузький, як і сама річка, подовгастиий, порослий вербами, лозами, очеретом і осокою при березі, а посередині — кущами бузини, різним буряном, щавелем і травою. Вночі за цими кущами можна було незримо стояти і бачити все, але вдень, щоб приховатися від людського ока, треба було лежати в траві чи бурянні нерухаючись, щоб не видати себе прикордонникам, що ходили берегами ріки.

Ми лежали в кущах на холодному піску. Десь по полудні з німецького берега під'їхав човен-душгубка, пристав біля берега острівця, а з нього вийшов молодий селянин із плетеним з лози кошиком і почав збирати по острові різне зілля. Ми тихесенько лежали, відбезпечивши, на всякий випадок, свою коротку зброю. А селянин, шукаючи зілля, все наближався до нас і раптом, зауваживши нас, зупинився, присів і почав розглядатися довкола. Ми розпочали з ним розмову. Я запитав його, чи добре збирається зілля, а він відповів, що буває різно. Тоді я сказав йому, щоб він не хвилювався, бо ми свої люди. Селянин трохи підбадьорився і почав розповідати про себе. Він також недавно втік з німецького полону і переховувався. Ми трохи побалакали з ним, розпитали про обставини в селі, про німців, а потім сказали, що він може йти, але щоб нікому не згадував про нас. Селянин подякував і відійшов далі збирати зілля, а потім сів у човен і від'їхав на німецький берег. Тут прив'язав човен і пішов до села.

Ми трохи потерпали, не маючи певности, що зробить селянин, чи не приведе до нас німців. За якусь годину до нашого острівця знову наближався човен. Ми обсервували його і бачили, як з нього вийшов наш знайомий селянин і знову, немов шукаючи зілля, підходив до нас. Прийшовши,

присів, вийняв з кошика хліб і молоко та просив нас з'їсти. Не зважаючи на те, що в нас були від Мірошника свої харчі, ми не могли відмовитись від його прохання, випили молоко, подякували йому за його щирість і він, поготоривши ще трохи з нами, від'їхав до села.

Того ж вечера Мірошник перевіз нас човном на берег до свого села, в більш безпечне місце, де ми мали зустріч з представником революційної ОУН з тої частини Вінницької області, яка була під румунською окупацією.

В найближчих днях ми мали стрічу з нашими друзями, що втекли дехто просто з-під арешту в Вінниці, а дехто відчуваючи загрозу. Вони розповіли нам, що робиться у Вінниці, про наше підпілля, про те, як реагують наші люди і українська суспільність на дії УПА, про нові арешти і ставлення німців до заарештованих наших друзів, зокрема до провідних — Хріна-Черника, Хведора Вілотченка та інших. Вістки про наших заарештованих друзів були невтішні, особливо про становище заарештованих націоналістів. Німці обходилися з ними дуже погано й жорстоко. Вже деякого розстріляли або замордували.

Ми домовились із нашими втікачами, що вони перейдуть до організаційних боївок і скерували їх з тою метою в інший район. Наша зустріч відбувалася поміж двома районами — Вороновицьким і Немирівським. Полагодивши всі справи, ми вирішили йти також в інший район, де мали намір розбудовувати наші організаційні сили.

Щоб переміститися на новий терен, треба було пройти біля 50 км різної дороги, себто — з межі Вороновицького і Немирівського районів до межі районів Лінець-Дашів, і то протягом однієї ночі. Ми вийшли з околиць Немирова десь по 10-ій годині вечера, спочатку йшли боком автостради, що вела від Вінниці в напрямі Чорного моря, а потім йшли подалі автостради, бо цього вимагала обережність. Коли розвиднілося, ми завернули від автостради вбік, у південно-східньому напрямку, на міжсільські дороги. Вже пройшли біля 30 км, себто більшу частину дороги, а треба було пройти ще біля 20 км. По дорозі почали зустрічати людей, що йшли на працю, виганяли худобу на пашу тощо. Ми мовчки розминалися з ними і тільки часом трохи відпочивали десь збоку дороги. Так дійшли до лісів, у яких, як видно було, в 1941 році проходила советська оборонна лінія. Стрічали могилки бійців із поставленими над ними добрячими руками побожних українських селян хрестиками. Всюди було видно залишені, викопані на швидку руч, окопи.

Почав накрапати дощ і поки ми наблизилися до кінця нашої подорожі, він перемінився на літню зливу. В мене, під впливом ревматизму чи непогоди, дуже розвинулася ліва нога і я ледве тягнув її за собою, але не приставав. Робив останні зусилля і так дошкунтильгав до місця нашого призначення під село Хринівку. Цей перехід мене, бувалого вояка, втомив, але на мого побратима Івася не вплинув. Може тому, що він був багато молодший, до того ж — колишній пластун і спортовий змагун, що вже двічі переходив »зеленим шляхом«, у важких умовах, московсько-німецький кордон. Взагалі Івась був дуже рухливий, відважний, витривалий, напо-

легливий, здатний на самообмеження, словом — правдивий бойовик-революціонер.

З нами було двох зв'язкових з Немирівсько-Вороновицького надрайону, що знали дорогу й мали організаційні контакти до наших людей у районі нашого призначення.

Наблизившись до Хринівки, ми обійшли село лісом і підійшли близько до зв'язкової квартири, місця нашої явки. Я і зв'язкові заховались за садибою в кущах від людей і зливи, а Івась, що був тут колись лише один раз, пішов сам на зв'язкову квартиру, щоб розвідати і встановити контакт. За короткий час він вернувся зі станичним провідником, який забрав мене і Івася до своєї хати, а наших зв'язкових до сусідньої.

В хаті станичного я побачив на стіні фотографію — групу молодих людей. Приглянувшись, зауважив, що одне обличчя мені знайоме. На мій запит станичного, чи це його свояк, станичний відповів, що він не знає його, але це один із товаришів його брата на груповій фотографії студентів-выпускників з Вінницького педагогічного технікуму імені І. Франка. »А це мій брат! — додав станичний, показуючи на фотографії молодого чоловіка, якого я також відразу пізнав і вигукнув здивований: «Це ж Височинський!» — »Так, — сказав станичний, — це наше прізвище«. Я пригадав собі свого старого товариша по роботі й навчанню, Височинського, що після закінчення Вінницького педагогічного технікуму працював разом зі мною в колишньому Краснянському, а потім у Тиврівському районах. Далі ми обидва вчилися у Вінницькому інституті народної освіти (ІНО), він закінчив його як біолог-хемік-педагог, а я як історик-педагог. І знову ми працювали в одному, Тиврівському, районі: я директором школи, а потім завідувачем навчальної частини, а Височинський спочатку викладачем, а потім завідувачем районного відділу народної освіти. Згодом Височинського забрали до червоної армії і скерували на Далекий Схід до Владивостоку. І ось тепер я зустрівся з його родиною. Його брат, станичний, поінформував мене, що Височинський перед початком війни був у Тихоокеанічній флотії викладачем і керівником освітньо-виховних процесів. З ним була і його дружина, також педагог із вищою освітою.

Мені було приємно, що брат Височинського виявився нашим чоловіком, ідейним українським націоналістом-революціонером. Уся родина Височинських була патріотична і я був певний, що коли б старший Височинський був удома, то також був би з нами.

На другий день станичний сам попровадив нас на дальший зв'язок до історичного села Сороки, про яке співається в пісні про Перебийноса: »За Дашевом, під Сорокою, множество ляхов пропало«. За Хринівкою ми йшли полем, стежками й польовими дорогами. Перейшли вброд невеличку річку Соб, над якою стоять історичні міста Дашів, Лінці та Липовець. З правого боку було видно здалека велике село Кальницю, колишнє козацьке місто Кальник, що було столицею славного помічника гетьмана Богдана Хмельницького Івана Богуна, кальницького полковника. З лівого боку, перед річкою Соб, ми проминули високу могилу-курбан, розкопану зверху вниз; цей курбан, здається, був насипаний ще скитами, а козаки

вживали його як обсерваційний пункт. Ще далі з лівого боку над річкою Соб було видно величезний паровий млин, один з найбільших в Україні.

Село Сорока, згідно з переказами й записами, засноване українським паном Сорокою. Станичний Височинський запровадив нас до кушового провідника, молодого студента, що втратив батька на засланні, а тепер удвох із своєю матір'ю-селянкою працював на господарстві. Він також, як і Височинський, був ентузіастом нашої справи. Такими ентузіастами були й інші наші студенти Дашівського технікуму, що фіктивно трималися цієї школи, щоб уникнути вивозу до Німеччини. Цей технікум був цілковито опанований нашими людьми — членами ОУН.

Серед цих національно-свідомих, здисциплінованих і вірних ідей студентів було багато синів репресованих батьків. Пам'ятаю, що мати одного з них, Вогуцька з Хринівки, розпізнала в розкопаних вінницьких могилах свого замордованого чоловіка, знайшовши в кишені відкопаної одежі його документи. Але були й такі активні члени ОУН, як згаданий станичний Височинський, брат якого був високим достойником у советській флоті. Таким чином у цій околиці зібрався в революційній ОУН різноманітний український націоналістичний актив, ядром якого були студенти Дашівського агрономічного технікуму.

Був тут ще і вплив старшого покоління, яке пам'ятало наші визвольні змагання в 1918-21 роках, вплив історичної минувшини — високі могили, назви сіл і міст, що говорили про колишню славу України, багато переказів про перемогу Хмельницького і його полковників над поляками, про гайдамаків із цієї місцевості, що гуляли аж під Уманню. Монастирище, Батіг та інші назви теж промовляли до цих молодих нащадків славного козацтва. В хатах можна було знайти ще й твори полум'яних наших будителів і духових вождів — «Кобзар» Шевченка, твори І. Франка, козацькі оповідання Стороженка, Кащенко, п'єси Старицького, войовнича штурмова поезія Лесі Українки. Все це було духовою поживою цієї молоді, яка — хоч і народилась у московсько-большевицькому ярмі — прагнула волі для своєї Вітчизни і усвідомила собі, що шлях до державної самостійності веде тільки через боротьбу та самопожертву.

Великий вплив мала тут і новітня українська націоналістична література, принесена в наплечниках членами Похідних груп чи, потім уже, організаційним шляхом. Цей організаційний матеріал допомагав оформлювати і кристалізувати світогляд і характери місцевих молодих українських націоналістів. До того ж нова люта німецька дійсність, що прийшла на зміну попередньої жахливої московської, як її спадкоємець, гуртувала цю молодь у революційну організацію до боротьби проти обидвох окупантів — північного і західного.

Із села Сорок ми, з кушовим провідником, пішли до села Жаданів, що розташоване між Сорокою і невеличкою станцією Оратів, що мала під'їзну колію до вже згаданого Сорочинського млина.

По полудні ми прийшли до Василя Паламаря в Жаданах, де мала відбутися наша зустріч з провідником місцевої округи Грицем-Ворисом, сином

місцевих селян, колишнім студентом Вінницького медичного інституту. Він, як ми вже згадували, втік з інституту, коли німці оточили інститут, щоб захопити студентів і забрати на невольничу працю до Німеччини. Тепер Гриць-Чумах перебував тут.

Село Жадани недавно перед нашим прибуттям було стероризоване німцями за те, що в полі за селом знайшли тіло вбитого німця, кущового сільсько-господарського коменданта. Так одного дня вдосвіта, в травні 1943 року, німці зі своїми наймитами оточили село з усіх боків, зігнали на майдан усе доросле населення і вчинили над ним криваву розправу. Кожного десятого, що його вибрав монастирищанський гебітскомісар, німці розстріляли.

В той же самий час німці вчинили таку ж криваву розправу над населенням села Олександрівки, що біля станції Погребище. Там також хтось убив двох німців, і німці криваво розправились із мирним населенням села, розстрілявши майже половину його чоловічого складу. Таких кривавих німецьких розправ із мирним населенням було вже чимало, тож не треба й писати, як українське населення почало дивитися на німців.

В Жаданах ми зустрілися з провідником південно-східньої округи Вінниччини Грицем-Борисом. Це була освічена, висока на зріст, рухлива, енергійна людина. Таким самим був і Василь Паламар, що закінчив Одеський сільсько-господарський інститут, тільки зовнішність його не була така приваблива, бо був скалічений. Я провів з ними багато розмов на політично-ідеологічні теми; вдень ми говорили в стайні на »вишці«, а вночі на »зрубі« (зрубаному ліску).

Тоді я взяв від них присягу як членів революційної ОУН і вояків УПА, а потім ми спільно (я, Івась, Гриць-Борис і Василь Паламар) робили організаційні вишколи членів, викладали ідеологію, політичну програму, організаційні й конспіративні засади, відвідуючи близькі й далішні організаційні станиці. Зустрічали безліч наших організованих людей різного віку, освітнього рівня, соціального походження, різних поглядів і прагнень. Так я зійшов цілий Дашівський район, буваючи в деяких місцях і двічі, знайомився на місцях з ситуацією і людьми.

Я вже згадував, що основою нашої місцевої організації, її основним ядром, була молодь, студенти єдиної в цілому районі середньої фахової школи, Агрономічного технікуму, що мала на меті готувати керівні кадри для громадських господарств (колгоспів) і державних маєтків (радгоспів). Але наша молодь вступала до цієї школи тільки тому, щоб рятувати себе від вивозу на невольничу працю до Німеччини. Був ще один спосіб порятунку — вступати до допоміжної німецької поліції, але серед нашої патріотичної, порядної української молоді такий спосіб порятунку був дуже непопулярним. Для дівчат була ще інша можливість порятунку — йти заміж за поліцаїв, але вони не хотіли »зав'язувати собі віку«, тим більше, що й те мало допомагало, бо німці залишали лише тих молодих жінок, які були вагітні.

Отже в тій тяжкій ситуації найкращим порятунком для нашої молоді був агротехнікум, в якому гуртувалися колишні учні середніх загально-освітніх і фахових шкіл, а навіть і колишні студенти вищих учбових

закладів (університетів і інститутів), щоб лише перебути цей важкий час німецької окупації. І так з цієї студентської молоді зформувався актив революційної ОУН у Дашівському та околишніх районах. А в селах довкола студентів організувалася молодь і дорослі в організаційні станиці.

В самому Дашеві я зустрічався з різними людьми, які інтересувалися нашою визвольною справою і таким чи іншим способом допомагали нам. Між іншими, запам'ятався мені один тодішній дашівський житель, що до приходу німців був у Києві. В Києві він був ще і в перших початках приходу німців, коли прибули й наші Похідні групи. Тепер він згадував про все те, що бачив на власні очі, оповідав про великий ентузіазм українців у Києві з приводу проголошення відновлення Української держави Актом 30-го червня. В столиці було загальне захоплення, творилося по-новому українське життя, старі професори-українці не цурались навіть тяжкої фізичної праці, щоб тільки якнайшвидше влаштувати приміщення для функціонування доручених їм установ і товариств. Але всі ці зусилля і прагнення здушили потім німці з допомогою білих і червоних москалів.

Інколи я перебував у Дашеві в старого «кадрового» робітника Адама Ковальчука, що жив убого зі своєю «старою». Це був кадровий майстер цукроварень, ще за царату великий діяч робітничого професійного руху в Україні. Тепер він признавався сам, що в той час симпатизував соціалістам, під час революції в 1917 році був учасником з'їзду солдатських депутатів т. зв. румунського фронту, а потім його обрали членом фронтового комітету солдатських депутатів. Після большевицького перевороту в жовтні-листопаді 1917 року він пізнав, хто такі російські соціалісти. Лаяв большевиків і меншевиків — Леніна, Керенського, Троцького, Затонського, Петровського і Скрипника, останніх трьох за те, що зрадили Україну. Не міг простити він і Володимирові Винниченкові за його залицання до москвинів, зокрема до большевиків. Натомість хвалив отамана С. Петлюру за його негнугість і вірність ідеї української державності. «Взагалі — казав Ковальчук — всілякі інтернаціональні й соціалістичні балачки та надії на дружбу зі «старшим братом» — це нісенітниця й обман».

В 1937 році під час «ежовщини» був репресований і вийшов з в'язниці ледве живий. Він з радістю зустрів у 1941 році наші Похідні групи в його місцевості й зараз же приєднався до націоналістичного підпілля. Сприяв, як тільки міг, нашому націоналістичному рухові, щоб таким способом допомогти українській визвольній справі.

(Далі буде)

«ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ» — ДЕШЕВИЙ, АЛЕ КОРИСНИЙ ПОДАРУНОК ДЛЯ ВАШИХ РІДНИХ І ВЛИЗЬКИХ З НАГОДИ ЇХ ІМЕНІН, УРОДИН ЧИ ІНШИХ ПОДІЙ. ВИСИЛАЙТЕ ЗРАЗКОВІ ЧИСЛА «В. Ш.» СВОЇМ ЗНАЙОМИМ І ЗАОХОЧУЙТЕ ЇХ СТАТИ ПЕРЕДПЛАТНИКАМИ. ПОДАВАЙТЕ НАМ АДРЕСИ ВАШИХ ДРУЗІВ, ЩОБ ВИСЛАТИ ЇМ ЗРАЗКОВЕ ЧИСЛО ЖУРНАЛУ.

Д-р Микола АРКАС

РЖЕВНИЦІ, ОДНЕ З ПОГАСЛИХ ОГНИЩ УКРАЇНСЬКОГО КУЛЬТУРНОГО ЖИТТЯ

(Продовження, 4)

Незвичайно кольоритною й оригінальною постаттю був пан Митайло Мухин, у той час ще досить молодий студент, якого жартівливо прозвали «Мішель». У своїй натурі він з'єднував усі цноти Діогена, грецьких філософів-перипатетиків та нашого Григорія Сковороди.

Середній на зріст, завжди абияк одягнений, мав ходу примхливо-капризної паризької кокетки, спосіб говорити — сноба-петімметра: цідив крізь зуби лаконічні репліки, завжди мудрі й дотепні, іноді приховано саркастичні, властивим тільки йому «аристократичним» діалектом. Обличчям своїм скидався чи на скита, чи на сармата, чи на праслов'янського пращура, а може й на молодого Сократа і, як Сократ, мав у своїй голові дорожню кебету та саме такий язик в устах.

Був він людиною всебічно освіченою, цілком незалежною думки, прекрасно вихованою, а до того ще й поліглотом. На сіренькі будні й на людей, що борікалися в них, він поглядав цілком байдуже й, по-філософському, чхав на них із високого дерева, кружляючи думками серед вищих категорій мислення.

Був завзятим холостяком і непохитно тримався принципу: «бмнія меа мекум порто» («все своє ношу з собою»).

З огляду на це, у своїй гардеробі він завжди мав одну тільки сорочку, одні спідні, один піджак, одні штани, одні черевики, пару панчіх, одне пальто, один капелюх і одну хустинку до носа.

Свій одяг він немилосердно експлуатував, — кожну ж бо річ носив доти, доки вона не розлізлася по всіх швах і нешвах. Сконстатувавши, що — скажім — сорочка категорично відмовляється служити, він її викидав і роздобував десь іншу.

Жив, як небесна птиця, не жав, не сіяв, жодних валізок не визнавав і раз-у-раз в іншому місті напинав своє шатро: сьогодні — у Ржевниці, завтра — у Подєбрадах, післязавтра — в Празі, а через кілька днів — в Ужгороді або Братиславі. Шугав по республіці, як бистролетний сокіл. Мав він товариську вдачу, але не кожен його приятель міг хоч здалека рівнятися з його ерудицією. Невідступним його другом була книга, олівець і папір.

Пан Мухин був страховищем всіх званих обідів й урочистостей, на яких належало їсти. Коли хтось кликав його на обід, то запасався стравою з таким розрахунком, що обідатиме не троє, а восьмеро. «Мішель», цікаво,

як завжди, щось оповідаючи, їв з аристократичними «цірліхами», мистецьки орудуючи всіма обідовими інструментами, одначе з такою легендарною швидкістю уминав їжу, що господарі не встигали її додавати. Де в нього вміщалося з'їдене й випите, — одному Богові було відоме.

Але й у нього траплялися чорні дні. Позеленівши від голоду, він зненацька з'являвся в когонебудь із знайомих, іноді у глуху ніч, виволікаючи їх із ліжка, і тоді в буфеті знайомого наставало справжнє гунське спустошення: пан «Мішель» обертався в терміта.

Мені оповідали, що в Празькому університеті пан Мухин був кращим слухачем відомого чеського вченого, професора Франціска Шальди, якому написав дисертацію з французької літератури так віртуозно, що професор ошалів від захоплення:

— Обороняйте її — слава перед вами!

Але Мухин уперся і боронити свого перла не захотів:

— Який хосен мені, велеважений пане професоре, з тієї дисертації? Але ж, ставши доктором, я втрачу нараз всі студентські привілеї: знижений проїзд на залізниці, студентську стипендію, студентську харчівню...

І так дисертація його й не побачила Божого світла.

Коли Чехо-Словаччину в травні 1945-го року заповонила «родіна», — я втратив з обр'ю пана Мухина, був певен, що він, разом з іншою «реакцією», подався на захід. І справді, я не помилився. Вже у Франції один «самовидець» оповідав мені досить барвисто й докладно несусвітню одісею пана Мухина:

Він, мовляв, опинився в Баварії, звідки задумав просковзнути у Швайцарію. Одержати туди вступну візу було неможливо, але Мухин був такий дотепний, що обдурих швайцарських прикордонних церберів. Побачивши якось коло самого кордону черідку худоби, він узяв патичка й перегнав через кордон безсловесну «тварь» на очах у швайцарців. Черідка потім сама знайшла дорогу додому, а Мухин став «швайцарцем». Але недавно я довідався, що епопея «самовидця» була з початку до кінця плодом його буйної й брехливої фантазії, що пан Мухин закотився у Німеччині, де й тепер йому зичить Бог; особою ж «самовидця» можемо гордитися, бо маємо тепер нашого національного барона Мюнхгаузена...

В 1935 році, здається, в Ржевничах було приміщено Українську гімназію і зразу ж нашого полку ще більше прибуло. Понаїздили до Ржевниць пани професори, пані професорки, вихователі й виховательки та весь інший необхідний штат на чолі з паном директором *Іваном Кобинським*. Пан директор, ще не старий, повний сил і організаційного запалу, зразу ж хопився влаштовувати Альма матер на новому місці й чудово все довершив. Але незабавом, і цілком несподівано, занедужав, був оперований і помер. Щось погане було в нього зі шлунком.

Його місце зайняв пан Хмюр, чи — як його прозвали — «український Пестальюцці».

Новий директор був людиною зовсім іншого і фізичного і духового складу. Високий, худорлявий пан середніх літ, з довгими запорозькими вусами

й досить довгими промовами про необхідні реформи в гімназії, про модернізацію її апарату, про завдання педагогіки, про докладну фільтрацію її живого й мертвого інвентаря і т. д., був людиною симпатичною.

Але слова й пляни одне, а діло й дійсність — друге. З чеськими гегемонами не так було легко порозумітися, з педагогічним персоналом — домовитися і, врешті-решт, ніяких особливих змін не відбулося, гімназія лишилася на колії, прокладеній покійним п. Кобинським.

Сам пан Хлур був милою людиною, хоч на перший погляд і здавався хохом. Його дружина, досить енергійна пані, знаючи слабовольність свого чоловіка, ревно допомагала йому в біді й рятувала від терня, розкиданого недругами на його директорському шляху. А загалом, все було в порядку.

Тим часом до Ржевниць переселялися батьки учнів, учнів й учениць теж прибувало і, врешті-решт, чеські Ржевниці швидко губили своє чеське обличчя. У аборигенів почало їжитися волосся на голові, брала їх розпач: з одного боку — прибуток: ні одне мешкання не гуляло порожнє, в крамницях небувалий рух, з другого — чеськість стала зникати в українським морі. А тут, як на те, об'явилися признаки нової «інвазії». Якось, нежданно-негаданно, в Ржевницях, коло магістрату-радниці, побачили стежу броне-тистих розвідників, які геліготали несусвітньою мовою. Довгоносі, темно-смугляві обличчя їх, рунисті копиці на головах замість волосся, буйна жестикуляція, — надто збентежила ржевничан-тубільців, бо не було сумніву, що незнайомці — войовничий та одчайдушний народ, від якого можна чекати всяких несподіванок.

— Пáne, то се мне нелібі! — мовив сусідові старий селянин Бубнік, — випадá то тák, же будеме мýсет утéці з Ржéвниц.

— Пóдьме к пáну Рибáржі, тен вшéцко ві, — озвався сусід й обидва рушили до голярні, яка була проти «радниці».

Відомий вже нам пан Рибарж, єдиний ржевницький голяр, був головним інформатором містечка; до нього збігалися всі чутки, всі поголоски, всі відомості, саме так, як дощова вода з ринв і риштаків до цистерни.

Пан Рибарж стояв у білому балахові на ганку свого підприємства й звідти позирав на незваних гостей.

— Наздáр, пáne Рибáржі! Цбó асі то é, прбóсім вас? Цо йсбó то за ліді?

Пан Рибарж видобув із своєї пригладженої восковою помадою шевелюри голярського гребінця й ткнув ним, як рапірою, вбік «радниці»:

— Тáмгленц ті?

— Ано!

Пан Рибарж скорчив співчутливу міну:

— Ви йсте але детічки! Вждить то йсоу Доншті козаці!!

— Доншті козаці?!

— Так ест, панове, мусіте їх поздравоват, ржкаїц селам алейкюм!..

Моторошна новина про авангáрд звіроподібних донських козаків із блискавичною швидкістю розлетілася по Ржевницях, в домівки й господи заповзла паніка: таку страшну халепу пан Бог наслав!

На цьому місці треба оговоритися, що з давніх-давен австрійський уряд, щоб паралізувати безглузде русолюбство чехів, втовкмачував у їхні голови,

що козаки — це страшне породження пекла на конях, жорстоке, немилосердне й кровожадобливо люте: де ступить козак — там згарища й розшматовані тіла. Одним словом — »з димом пожарув«!

Але, незабаром виявилось, що чорт був зовсім не таким страшним, як його малювали. »Донські козаки« виявилися вірменами-дашнакцаканами. Невдовзі до Ржевниць прибув цілий їх табун з жінками, дітьми, з бебехами й манаттям.

Поведінка смугляволицих волохатців зразу ж заспокоїла ржевничан. Вірмени були по-східньому чемні, люб'язні й послужливі, незвичайно патріархальні. Ніякого кровопролиття, гвалтування, ніяких згарищ і насильств. Навпаки, вірмени в пошані схилялися перед старшими й бігали, навіть, за покупками, жаліючи літніх чеських господинь, а головне, здачу повертали до копійки вірно.

Був у них і свій отаман, пан Єрванд Єгеньян, по професії народний учитель. Свій отаманський пернач він тримав із великим достоїнством і вся решта вірменів ходила за ним, як стадо овечок за бараном. Із своїх прегарних дівчат і жінок очей не спускали і на залицяння до них чужородних елементів, особливо ж наших козаків, погрожували ножаками. Одним словом, вірменські поштиві прибуди виявилися вищими всіх похвал.

Наш пан директор, після візиту до нього вірменського ватажка, зі свого боку, в супороводі почоту з визначних функціонерів гімназії, так само відвідав його і, як мені казали самовидці, — сам я, незначна людина, на тій урочистості не був, — запевнив свого колегу по нещастю, що ми, українці, разом з вірменами битимемось із Москвою за нашу і за їхню волю і, в довершення, запевнив пана Єгеньяна, що бачить вже, як з-за Арарату сходить сонце вірменської свободи.

Таким чином, фігурально висловлюючись, гралося тут на піаніно в чотири руки: цілковите порозуміння!

Треба сказати, що в цю пору майже всі росіяни вивтікали вже з Ржевниць, а за ними й невеличкий гурток калмиків, національне усвідомлення яких не сягало далі кочовницького намета і від яких, для українсько-вірменського воєнного союзу, ніякого пуття не передбачалось.

Все, зрештою, склалось якнайкраще; інсинуації пана Рибаржа були спростовані фактами, ми залишилися козаками, а вірмени — дашнакцаканами, себто, ісповідниками поміркованого соціалізму.

Але повернись до гімназії.

Пан Хлур, людина добряча, але інертна, непостійна й слабовольна, в одному сходився зі своєю діяльною й честолюбною дружиною: обоє вони безмежно любили єдину свою доню Зіночку, що вчилася тоді в одній з вищих клас гімназії. Зіна хоч і не була дуже гарною, але була надто гожою, жіночою, симпатичною й веселою, мала вроджений шарм. Висока, струнка світла блондинка, з товстими косами, повитими довкруг голови, безжурна реготуха й кокетка, вона з великим успіхом виступала на гімназіяльних вечірках та виставах, то як акторка, то як танцюристка; коронним номером її був танець гейші, коли вона виходила на сцену тен-

дітною ходою японських гурій. Її струнку дівочу поставу гарно охоплювало квітчасте кімоно, пишне волосся оздобляли японські шпильки й гребінці, яскраві уста вона жартівливо прикривала овівалом. Як сьогодні бачу її...

Але примхи долі бувають злодійні, а юність — нерозважна та палка. Перший невинний роман — перше болісне розчарування. Зіночка довідалась, що гімназіст, якого вона кохала, почав залицятися до іншої дівчини. Зіночка отруїлась і спасти її не вдалося.

Бідні батьки обезтямили від горя, особливо пан Хлор, на устах якого вже ніколи не грав усміх.

Зіночку поховали на новому ржевницькому цвинтарі. Її труну спустили на кодолах її товаришки, закидали квіттям та грудочками сиріої землі. Похоронний обряд, коли не помиляюсь, служив єпископ чеської православної церкви Саватій. Поховали, відспівали й розійшлися... А могилка її, — невідомо з якої причини, — так і осталася безхрестою й безіменною і, в кінці сорокових років, її вже тяжко було розшукати; покинута й забута, вона геть поросла бур'яном, крізь який проглядали блакитні квіточки здичавілих незабудків.

Про саму гімназію та її історію я не писатиму, про неї писалося вже чимало. Тут згадаю тільки тих із її персоналу, прізвища яких не забулися.

Я особисто близько зійшовся з *Константином Олександровичем Подільським*, який викладав у гімназії латинську мову, історію й географію, крім того, організовував Пласт й потім завідував ним. Був натхненним спортсменом, гімнастом і ходієм, зі своїми пластунами робив далекі екскурсії; був також знавцем латинської й грецької мов, історії та географії. Незвичайно порядна, чесна, шляхетна й совісна людина, великий патріот, але вдачею скромний і миролюбний, тому часто зазнавав всіляких прикростей під час службових обов'язків від людей грубих, нахабних і примітивних. Всі ці хамські вибрики, інтриги та всілякі наклепи він паралізував своєю коректністю, стриманістю, незлобністю й, головне, шляхетністю своєї натури.

Я з ним годинами розмовляв на «клясичні» теми, разом із ним ми аналізували історичні події й сучасне політичне становище нашої справи, і завжди ці розмови були цікавими для нас обидвох; ми з ним часто гуляли, часто він бував у нас.

В минулому — поручник російської армії, був на фронті першої світової війни. Незвичайно помисливий і недовірливий; дуже боявся запалення легенів й всіляких простуд, тому, навіть у спеку, носив теплу білизну і ніколи не дихав ротом, а втягав свіже повітря носом, «щоб по дорозі повітря потепліло й щоб поосідали згубні бактерії, не досягнувши горла».

Ця його помисловість й боязкість, якимось чином в'язались із його цвітучим виглядом, з його міцною будовою тіла, з його пристрасстю до спорту та пластуництва, з його глибокою пошаною до жертвенности, героїзму та самовідданости стародавніх богатирів античної доби; така непогодженість, однак, не перешкоджала йому бути взірцевим наставником, спортсменом та проводирем пластунів.

Ів він в точно визначені години, не поспішаючись, із великою перебірливістю й обережністю; страву старанно перемелював зубами, перед тим дослідивши її з усіх боків, щоб не проковтнути, не дай Воже, якоїсь сторонньої речовини, яка могла б загрожувати життю, скажім, лушпайку від яйця чи квасолі, кісточку, піщинку, трісочку, нитку або волос. Необачність мала наслідком, на його думку, неминучий прорив кишок, або, в найкращім випадку, підготовляла ґрунт для катару шлунку.

Його меню було суто-гігієнічним, без »погубних« кислот і гострот, без спецій й алкоголю та без речовин, які »недобре перетравлюються«. Дбав він також про те, щоб під час їди в його шлунку не відбулася »фатальна колізія«, наприклад, зустріч овірка з молочною стравою, борщу — з кауном, води — з овочами і т. д.

— Хлоп — і виразка шлунку готова, а там пістряк й жахливо-болісний, смердючий кінець, — казав він, — навіщо самому собі яму рить?

Якось захотілось мені пошуткувати над ним під час обіду; коли Константин Олександрович захоплено про щось оповідав і перестав заглядати в ложку, я злякано вигукнув:

— Ой, ви тількищо муху проковтнули!

— Не може бути! Я морковку жував!

— Слово чести! Муха вам здалася морковкою, вона у вас у ложці плавала.

Мій милий гість дуже схвилювався:

— Коли це була звичайна муха — пів біди, а коли м'ясничка, — справа гірша: ця гидота навіть чуму розносить!

— Ні, мені здається, Константине Олександровичу, що то була звичайнісінька муха, кімнатна.

Мені стало шкода милого, вкрай збентеженого, приятеля.

— »Здається« — це ще не »напевне«!... Ви мені вибачте, Миколо Миколайовичу: чи немає у вас, випадково, якого-небудь проносного? Поки я добіжу додому, ця погань розішле заразу по всьому тілу.

Я запропонував йому якісь пілюльки, але Константин Олександрович із ними знайомим не був:

— Шкода! Про них я вперше чую і взагалі пілюлі тут не допоможуть, тут необхідно пустити в хід радикальний засіб.

— Тоді, коли бажаєте, у мене є касторка.

— Є касторка? Тягніть її сюди, дорогий! Цей чудодійний лік вживали вже в прадавні часи античні хворі.

І Константин Олександрович, не поморщившись, узяв три столових ложки рицинової олії й заспокоївся.

Взагалі ж, як кажу, не зважаючи на своє спортсменство й обожування спартанських фізкультурних цнот, — сам він повсякчас прислухався до »голосу« свого організму і коли той »голос« якось не так озивався, — Константин Олександрович насторожувався й хапався за лікарський підручник. Але, як недивно, до лікарів він нерядо звертався, бо вважав, що з сотні лікарів, — дев'яносто дев'ять шарлатанів.

Розуміється, Константин Олександрович не пив, не кутив, не засиджувався допізна за працею і, вставши, півгодини присвячував гімнастичним вправам.

Був він вірним сином України, але його патріотизм відзначався миролюбством, толерантністю й логічністю.

— Бському знаходяться причини, — казав він, — всі вчинки людей і народів, хода історії, диктуються й благословляються життям. В нашому, вельми прикрому, випадку, — Москва загарбала нас; наш обов'язок, наше діло було боронитися, паралізувати апетити московських рук загребущих. Не змогли, не зважилися, не захотіли, — значить, тоді життя було проти нас.

Але на майбутнє України він дивився райдужно й вірив в її воскресіння; він вірив, що фортуна життя стала до нас прихильнішою й що мораль людська такою мірою удосконалилася, що нам удасться мирним шляхом розв'язати всі суперечки й непорозуміння з сусідами.

Як помилявся цей шляхетний оптиміст, як засліплений був він своєю особистою високою мораллю, як необачно нехтував прикладами жорстокої сучасності, яка шкереберть обертала його безпідставні сподівання!

Константин Олександрович був дуже соромливим у розмові з жінками, навіть перед гімназистками старших класів червонів. Червонів він також коли я, бувало, розказував йому який-небудь «перчений» анекдот, а коли, одного разу, я натякнув йому про те, що час вже йому оженитися, — він злякано одмахнувся:

— Та куди там! Що ви, Бог з вами! От, що видумали! Легко вам казати про такий карколомний крок!...

Дуже він побивався й тужив за своєю старенькою ненькою, яка лишилася в Україні. Її він не бачив з часу війни. Будь-що-будь, але він мав би ще побачитися з нею і прикладав всіх зусиль, щоб легально визволити її з советської неволі. І доля потурала йому. Саме в той час в т. зв. СРСР-і настала коротка відлига: переводилась т. зв. непівська політика, яка значно полегшила процедуру зносин підсоветських людей з закордоном. Фактично ж, як НЕП, так й одкриття церков та українізація, були диявольською московською пасткою для безправних рабів. Ці «філантропічні» заходи дуже облегшили працю чекістів, бо здобич не треба було висліджувати й ловити, — вона сама давалася в руки: всіх, хто листувався з людьми за кордоном, всіх побожних парохіян та ревних українізаторів записувано в проскрипційні списки, потім ловлено й ліквідовано.

Старенькій пані Подільській вдалося приїхати до сина, але залишитися у Чехо-Словаччині вона боялася, бо вдома лишилася її доня: не повернись — її замордують. І, погостювавши два місяці, вона подалася назад. Розуміється, вона ніколи вже не побачила свого сина.

Коли Чехію уярмив Гітлер, Константин Олександрович попав у Ганновер на працю, але жив не в таборі, а в самому місті і, як казали мені, — чи правда то, чи ні — не знаю, — стояв на чолі місцевої української організації, яка ширила патріотичні ідеї серед «діпівців». Врешті-решт, німці

його арештували і небавом він, нібито, вмер від простуди. І тут те, що пишу не є достовірним.

Шкода мені, велика шкода передчасно загинулого друга, людину веледостойну й вельми шляхетну, яка могла в майбутнім принести багато користи нашій батьківщині.

Хай же буде йому земля пером!...

Якось, здається, у 1944-ім році, він побував кілька днів у Ржевничах і захоплено оповідав нам про свою культурно-просвітню діяльність серед затурканих «остів»-українців. Це було наше останнє побачення.

В Ганновері, між іншим, стався з ним трагікомічний випадок. На місто налетіли англо-американські бомбардувальники й почали бомбити місто. Константин Олександрович не встиг збігти в бункер і лишився у своїй кімнаті, що була на третьому поверсі, саме на розі будинку. Одна з бомб великого калібру впала на дах над його приміщенням, провалила стелю й підлогу й, разом з меблями та мешканцем, просвердливши всі три поверхи, не розірвавшись, загрузла в підвалі в землю. Константин Олександрович стрімголов летів за нею, одбиваючись по дорозі руками й ногами від дощок, що летіли разом з ним, і гепнувся якраз над бомбою. Там, напівживий від страху, у темі кромішній, просидів більш двох годин, щомиті чекаючи експльодування бомби. Визволила його рятівна команда й, не розпитуючи, помчала в шпиталь, але звідти його вигнали, бо крім синяків та шкрябин, ніякого каліцтва він не мав. Зглянулась над його життям бомба та не зглянувшись «юберменші» і мотилку тихого, добрячого й шляхетного Константина Олександровича тепер не розшукати...

Недалеко від нас жив із своєю родиною блакитноокий інженер Степан Павлович Риндик. Він і його сім'я жили якось відокремлено і наше знайомство тоді обмежувалось офіційним привітанням, чого я тепер дуже, дуже шкодую, бо в особі Степана Павловича я вже тоді міг мати мудрого порадирика й наставника. Людина незвичайно чемна, вихована й висококультурна, з величезним запасом всебічного знання, дотепности незвичайної, глибокий знавець людської душі, він тільки недавно й, на жаль, вже запізно, об'явився на моему обрії: він — в Чикаго, я — Си-Кліффі, добра тисячка верст нас розділяє, ми, мабуть, і не побачимось більше, але й так, на віддалі, він простягнув мені дружньо руку, збадьорив мої нужденні таланти і порадами допоміг мені. А тоді, тридцять літ тому, ми розминалися то на вулиці, то в лісі, то на березі Вероунки; то сиділи пліч-о-пліч у потязі й цим наше знайомство обмежувалось. Шкода, велика шкода!..

В Ржевничах він жив з своєю дружиною й двома дітками: донею й сином. На Рогніду й Мирослава любо було дивитись: гарні собою, виховані, життєрадісні й привітні. Мирослав був взірцевим сином й подавав великі надії. Та, неможлива смерть скосила обидвох у розмаю літ своєю щербатою косою...

(Закінчення в наступ. числі)

Мирон ЗАКЛИНСЬКИЙ

ПРОГУЛЯНКА НА КРИТСЬКИЙ ОСТРІВ

(Закінчення, 2)

ГОРТІНА

З наступних моїх прогулянок по Критському острові найцікавішими були: прогулянка до руїн міста Гортіни й палати в Файстосі, і друга — до палати в Кнососі.

Була перша половина березня, погода поспувалася — падав дощ і град. До того ж віяв північний вітер і я дуже намерзся.

Мощений шлях до Файстосу веде врожайними околицями, поперек острова, просто на південь. Дорога недалеко. В Гортині, тепер розлогому селі, я покинув автобус і пішов оглядати пам'ятки тої римської остров'яної столиці. Я мав п'ять годин часу, поки надіде наступний автобус.

При дорозі, біля автобусової зупинки, сторчать руїни, і я попрямував до них. Це були останки церкви у візантійському стилі з 7-го століття. Побудована ця церква з шостикутних брусів, що їх уживали римляни в монументальному будівництві, а такого матеріалу було тут доволі. Церква чомусь не багато краще збереглася, ніж римські руїни. Над частиною церкви є ще дахове склепіння, але виправа стін відпала і залишився лише маленький шматок, на якому видно уривок малюнка. Решта цієї обширної церкви — це лиш підвалини, колони й капітелі, що лежать серед високої трави.

Із старогрецького театру-одеону залишилися ще багато: ряди сиджень півколом і напроти них маленька сцена, на якій відбувалися танкові виступи. Є також частина театральної будівлі, але виглядає, що вона відбудована пізніше, вже у візантійські часи. У стіні видно низку квадрів зі старогрецьких часів, густо записаних кованим грецьким письмом.

Недалеко на узбіччі був амфітеатр, але з нього залишилися лише викуте в скелі півколо. Ані сиджень, ані арени нема, бо все каміння забрали впродовж віків довколишні жителі, а на тому місці тепер пасовисько. Те саме сталося майже з усіма руїнами міських будівель.

До руїн одної святині, що ледве видніли між садами й городами, я ішов стежкою, що вела серед високої трави. Земля на місці колишньої столиці урожайна, трава така висока, що довелось уважати, щоб не зароситися багато.

Руїни святині займають широкий простір, видно фундаменти, основи стін і підмурівки під колони. Решту, себто камінь, забрали довколишні жителі на свої будови. Археологи вже розкопали руїни і все, що вартісне забрали до музею.

Гортіна була колись великим містом, ще й досі по далеких полях і пасовиськах сторчать де-не-де уламки мурів — руїни колишнього міста. Поля обгороджені широкими кам'яними мурами.

Музей у славній колись Гортині дуже занедбаний, та й важко його знайти, бо ніде — ні в селі, ні на самому будинку — немає ні напису, ні навіть згадки, що він існує. Привів мене перед цю хату-музей місцевий житель, але виявилось, що брама замкнена і нема не лише управителя музею, а й нікого іншого — ні сторожа, ні когось із його родини. Чекаати я не міг, шкодував дорогого часу, а тут ще й небо хмарами вкрилося, віщуючи дощ. Юнак, що привів мене до хати-музею, порадив лізти через мур, і справді іншої розв'язки не було. Мур невисокий, метрів зо два. Я скинув плащ-дощовик, наплечник поклав на мур, а тоді сам опинився на ньому й зіскочив на подвір'я.

На великому подвір'ї — густа трава й кілька дерев, а під ними дві статуї та кілька стовпів із написами. Одна із статуй — безголова, але незвичайно гарна. Могла б бути окрасою якогось славного музею, замість стояти під деревами, часто на дощі й мокнути. Саме почав рясно росити дощ і прогнав мене зі зрошеної трави під дах.

«Музей» — це три муровані стіни та піддашся без підлоги. Під стінами рядами стоять статуї, стовпи і плити з написами. Між статуями лиш дві неущожені: статуя стрункої римської матрони і друга — якогось імператора, мабуть Августа. Інші — безголові, безногі, покалічені, але цікаві. На долівці, серед піску й каміння, лежать голови статуй і уривки різьб — творів римських мистців. Жодних написів чи пояснень у тому «музеї» нема. Треба було відчитувати написи на плитах і стовпах.

Пильнував музею пес напівр'язі, але він не дуже переймався своєю службою і на мене не звертав уваги. Щоправда, часто погавкував з нетерпеливості, бо — голодний — чекав своїх господарів. Я почаствував його хлібом і хоч не втишив його голоду, бо харчів мав мало, але ми заприятелювалися.

До мурзею з одного боку притикала хата господаря-сторожа, а з другого — малі господарські прибудови.

Дощ не віщував. Ледве прикриті дахом стояли скраю три кам'яні домовини, прикрашені різьбленими китицями, що спираються на голови биків і кізлів. І це на домовинах християнських! Це я бачив і переконався із довгого кованого напису на одній з домовин, що закінчується словами: «Теотоке, воїтія мі» («Мати Божа, поможи мені»). Ця домовина, очевидно, не з ранішої доби, як із 4-го стол., бо перед Константиновим проголошенням рівноправності християнської віри, в часи переслідування християн, не було б такого напису на труні. На другій домовині, крім голів волів і кізлів, є голови янголів. Велика була сила звичаїв і форм, прийнятих у грецько-римському світі, коли вони мали вплив і на християн.

Побіч стоять плити і стовпи з 1-го та 2-го століть по Христі, бо в написах згадується Нерон і Траян. На землі, в поросі, лежать кусні старанно різьблених фризів римської роботи, обламки колон і капітелів та кілька вузьких, високих жбанів, що припали верствою порошу. А побіч дві купи

череп'я з великих посудин, третя — мокла на дощі. Ніхто не подбав, щоб зліпити з них хоч кілька високих пітонів і жбанів, що придалися б музеям на грецькому суходолі.

Між цими експонатами відзначається один пам'ятник із виразно й гарно писаним текстом латинською мовою, що тут була вживана рідше. Це подяка управи міста Гортині двом імператорам за добродійство, що його вони вчинили містові: »Сакратіссімі Імператорес Цезарес Аврелії Антонінус ет Верус«. Ці два цісарі почали спільно панувати в 138 році по Христі, але Верус помер зарання, кілька років пізніше, отже вік того пам'ятника можна легко визначити роком ок. 140 по Христі.

Велика й притягуюча була сила грецької культури, коли довгі століття панування могутнього Риму на Критському острові не змогли не тільки зроманізувати населення, а навіть і привчити його частіше вживати латинської мови.

Надійшла господиня. Качки й гуси, що були замкнені, привітали її голосним криком. Вона не цікавилася мною, лиш поралася коло господарства; випустила гусей і качок, що розбіглися по подвір'ї з голосним геґанням і кваканням. А їм вторував пес, що домагався їжі відповідно інтонованим, нетерпеливим гавканням.

Дощ, що зривався кілька разів, ущух, хмари трохи розійшлися. Я закінчив оглядати той інтересний, хоч і зовсім примітивно влаштований музей, та подався до гортинського акрополю. Горб, що на ньому збудували колись твердиню — тепер пасовисько. Трава невисока, тож можна, думаючи, оглядати акрополь і в дощову пору. Іти ж після дощу до святинь між високими травами і ходити по зарослих руїнах — я не мав охоти.

Я вже був на кінці села й пнявся на горб, але знову пустився рясний дощ. Я сховався в невелику печеру між скелями, та вона не могла захистити мене від дощу. Одягнув дощовика, та звійвся сильний вітер і похолодніло. Дощ падав з півгодини й видно було, що падатиме далі, тому я втратив охоту йти до руїн акрополю. До того ж і автобус до Файстосу вже мав незабаром надїхати.

МІНОЙСЬКА ПАЛАТА У ФАЙСТОСІ

До Файстосу я приїхав надвечір. Не пішов оглядати руїн палати, що покрили увесь горб, а відразу зайшов до готелю, що був недалеко руїн. Я намерзся цілий день і тепер тільки крізь вікно оглядав широку, мальовничу рівнину, що поросла буйними оливковими гаями, помаранчевими й цитриновими садами, виноградом і городиною.

У великій готелевій залі сиділо кілька туристів з Німеччини, Голландії і Швейцарії, що розважалися розмовою, а жінки гріли ноги при електричній ogrівальці. Я не приставав до товариства, лише взявся записувати дещо із вражень того дня, щоб не забути їх під навалою нових.

Готель-ресторан — невеликий, кімнат у ньому мало, я спав у великій залі ще з кількома туристами. Невигідно, зате дешево.

Ранок. До руїн палати ведуть величаві сходи, перед ними широка плита, де колись стояв вівтар. Доглядач руїн поінформував мене, що італійські

археологи знайшли тут багато статуєток, а в ніші коло вівтаря — ніж, мабуть жертвний. Недалеко відкопали кухню, на кілька соток років ранішу, ніж замок, бо з-перед двох тисяч років до Христа. А вглибині до чотирьох метрів нижче рівня замка знайшли, мовляв, предмети ще старші, бо з нової кам'яної (неолітичної) доби.

Італійці поволі продовжують розкопки, в останніх роках розкопали нові частини палати і якісь будівлі на схилі горба. Там знайшли, між іншим, біжутерію з гелленістичної доби, отже з доби яких 1.200 років пізнішої, ніж доба розквіту мінойської культури.

Серединою палати вела вуличка, а по обидвох боках були розміщені більші й менші кімнати, склади, контори тощо. Залишилися з них лише стіни висотою до 1 метра. В одному приміщенні, де був склад оливи, стоїть кілька пітонів, а коло найвищого, висотою півтора метра, — череп'яне відро, обернене горідном, що служило за стілець для того, хто черпав оливу. Побіч — кам'яні макітри для видушування оливки. Для цієї мети вживали також широкі, мілкі посудини, що їх знайдено побіч.

Королівські ганчарі вміли естетично прикрашувати пітони не лише смугами зигзакуватих ліній, а, інколи, й круглими великими голубими «гудзиками». Додавали їм також багато вух, симетрично розміщених.

В кількох місцях на подвір'ї є глибокі цистерни, що викопані в скелі. До них рівцями спливала дощова вода. Видно, були труднощі з доставкою води до палати. Криниць у палаті не було.

В тих палатних приміщеннях, де ще задержалася стеля, археологи забезпечили її бетонними стовпами, замість колишніх дерев'яних, вже трухлявих. Подекуди накрили їх також бетонними або дерев'яними дахами. Зміцнили цементом зацілілі частини стін, долівки, доріжки, заповнили ним усі тріщини. Колони палатових будівель — у горі ширші, ніж унизу. Були вони дерев'яні, тому трухлявіли і цезли.

Важко орієнтуватися, яке призначення мали різні кімнати, залі й пивниці, бо ніде немає орієнтаційних таблиць чи написів. Це великий недолік при такому важливому об'єкті. Щоправда, більшість мандрівників не дуже переймається тим, напр., ті, що були зі мною в готелі, вдовольнилися одно-годинним проходом по руїнах. Найнятий провідник давав їм пояснення, а потім вони пішли і більше не показувалися. І не дивно, людям, що не мають історичної перспективи, не ознайомлені хоч трохи з археологією мінойської доби, не дуже цікаво оглядати точніше руїни, та ще й без написів.

З готелю, в якому я зупинився, видно ще й другу рівнину — Месарську, що простягається аж до гір Іда. Вона така ж врожайна, як і перша — покрита садами, наче лісом. На одному її краї є руїни палати Аїя Тріяди. Був це, мабуть, літній двірець короля Файстосу. На узбіччі височенного хребта гір Іда є вхід до печери, де — згідно з мітологічними переказами, — уродився Зевс. Недалеко від цієї печери є печера Камарес, у якій найталановитіші ганчарі мінойської доби виробляли славний у тодішньому світі посуд, красі якого ледве дорівнює краса грецького посуду з доби його найбільшого розквіту. Дивно, що ця славна майстерня була на відлюдді, та ще й так високо в горах.

ПАЛАТА В КНОССОСІ

Палата в Кноссосі — єдина з усіх залишків мінойської культури, що дає глядачеві чітку уяву, як та культура виглядала. Тому й притягає вона більшу кількість глядачів, ніж інші об'єкти на Критському острові, з музеями включно.

Першим відкрив цю високу, найстаршу з європейських культур, що гідно стоїть поруч єгипетської і вавилонської, — дуже заслужений археолог Артур Івенс (1851–1941). На розкопи й відбудову палати в Кноссосі він видав 250 тисяч англ. фунтів, своїх власних грошей. Працював він аж до кінця свого довгого життя і над поясненням явищ мінойської культури, написав численні розвідки-студії, що появились у книжках і журналах.

Івенс зміцнив або підмурував і підвищив стіни коридорів, тераси й підсіння. Підвищенням стін і відбудовою частини палати він уможливив відвідувачам, не тільки знавцям, а й ляїкам, добре орієнтуватися у мінойському будівництві та малярстві.

Кімнати короля й королеви він відбудував повністю і прикрасив фресками. Запрошені малярі простудіювали зацілілі уривки давніх фресок і відтворили їх.

Ось на стіні великий фресковий малюнок: принарядні, стрункі панянки із стародавніми зачісками, один звій кучерявого волосся спадає їм попри вухо на груди. На раменах у них браслети, у волосся — стяжки. Вони розмовляють із не менш елегантним юнаком, в якого також спадає попри вухо пасмо волосся. Таку моду принесли були втікачі з-переддинастичного Єгипту і вона прийнялася на Критському острові назавжди.

Або ось інший образ: до арені біжить бик, його хребта міцно тримається юнак в акробатичній позі. На рогах бика зависла в повітрі виспорована панянка, що збирається виконати якусь акробатичну штуку. Тій парі акробатів не загрожує небезпека, бо це не була боротьба з биками, як у теперішній Іспанії. На Критському острові не знущалися над биком, навпаки, почитували його, як божество, а ті карколомні штуки були штуками чисто релігійного культу. На них, як це видно на малюнку, дивилася святочна публіка.

В одній королівській залі є кам'яний трон, тут, мабуть, володар приймав чужинецьких послів. Це найдавніший трон Європи. Стіни залі розмальовані червоною і білою красками, а на тому фоні пишються стилізовані квіти і леви з пташиними головами. Недалеко ж від тієї залі відкопали каплицю, в якій знайшли різьблену по-мистецьки статую богині-матері, з вужами в руках і совою на голові. Король був одночасно головним жрецем.

Перед входом до королівських палат є підсіння. На стіні намальована сторожа зі зброєю і щитами, що мають вигляд вісімки, бо посередині дуже вузькі. Подібні бляшані щити зробили Івенсові майстри-ремісники, і вони стоять поруч у куті.

Підсіння, кімнати й галерії спираються на колони, розмальовані красками чорною, червоною, білою і жовтою. Відрізняються вони від колон інших народів, давніх і нових, тим, що вони ширші вгорі, ніж низу. Побіч

королівських кімнат були робітні ганчарів і каменярів, видно, що фахові ремісники в ті часи користувалися великою пошаною на королівському дворі.

В кількох місцях, на подвір'ї і в палаті, Івенс відбудував лише уривки будівель. При входовій брамі поставив частину підсіння, там колони, лінія даху, стіни — розмальовані яскравими гармонійними красками. На стіні фрески. Уривки цих будівель дають глядачам багато нового й допомагають зрозуміти мінойську архітектуру й малярство.

Між глядачами трапляються і дрібні людиці, на колонах і стінах, а то й на щитах, видніють їхні написи, надряпані якимсь гострим знаряддям. Проти такого варварського звичаю бореться управа палати заборонаю, що оголошена в кількох місцях грецькою мовою. А треба ж би її оголосити й іншими мовами, бо таких надряпаних підписів дрібних людиць я бачив немало. Римляни, спостережливий і з великим практичним розумом нарід, мали приказку, з якої бачимо, що людська вдача небагато змінилася впродовж тисячоліть: «Номіна стульторум омніум льокорум».

Головний палатовий харчовий склад був при довгому коридорі, а від нього розходилося вбік багато вузьких відног, шириною півтора до двох метрів. У них, посередині долівки, вузькі квадратові вижолоблення, мабуть для посуду з оливою. Вздовж стін стоять пітони, одні з них суцільні, інші — поліплені. Багато череп'я з покритих пітонів марнується по кутах без ужитку. Зліплювання пітонів — складна праця, що вимагає фахівця. Зліплюють їх цементом, або, інколи, якимсь білим ліпилом, зверху і зсередини. Високі пітони, зліплені з дрібніших частин, потребують, крім того, ще й зміцнення кількома залізними клямами.

Відвідувачі мають можливість оглядати також подиву гідну систему каналізації, що подекуди відкрита. В мурованих каналах углибині видно об'ємисті головні рури, а під поверхнею — тонші.

В березні, коли я оглядав ту палату, на руїнах усюди росла буйна трава і всіляке зілля. Все це яскраво зеленіло, бо дощів було доволі, а лагідне провесняне сонце ще не палило. Але влітку чи восени, коли сонце спалить цю рістню, подвір'я і простір довкола палати виглядають засміченими.

Відвідувачів було багато, особливо по полудні. Чужинців тут значно більше, ніж греків, хоч до мандрівницького сезону було ще далеко. Мандрівники без перешкод фотографували все, що було їм цікаве. Коли ж прийшов фотограф-фахівець із великим апаратом і фотографічним приладдям, сторожа не дозволила йому фотографувати. Для цього, мабуть, треба окремого дозволу.

Артур Івенс зробив із палати в Кнососі найважливіший туристичний об'єкт Критського острова. Іраклійонський археологічний музей безумовно перевищає цю палату масою нагромаджених високовартісних експонатів, але для необізнаних з історією та археологією того острова туристів він менше вимовний. А таких є велика більшість. Коли палати у Файстосі та в Малії — це самі сірі руїни, то Кносос наче воскрес і показує в приступному вигляді оригінальну культуру, яку створила 3½ тисячі років тому невелика, але творча критська нація.

ГУРНІЯ І МАЛІЯ

Дорога з Іраклійону на схід веде довший час по вузькій смузі врожайної рівнини, що між морем і низьким гірським хребтом. На тій рівнині влаштовано наводнення каналами. Серед поля стоять риштування, на них велике колесо, а побіч басейн. З допомогою колеса помпують вліті воду з басейну до каналіків, що розносять воду по полі. В одному місці, біля горбів, відбувалися саме каналові праці, робітники прокладали водопровідні рури. Близько мур, що оточував місто, а вздовж його внутрішньої стіни влада стараються піднести врожайність піль.

Влижче підніжжя гір — земля нікудишня, тут навіть оливкові дерева слабо ростуть, хоч вони мало вимогливі й загартовані. Карликуваті, з рідким гіллям, ще й похилилися на південь під тиском частих північних вітрів.

Мінойське містечко Гурнія розкинулось було на горбку. Відкопала його руїни атенська археологічна школа Сполучених Штатів Америки. Якесь воно мініатюрне: вузьенькі вулички, маленькі кімнатки в домах і невеличкі майдани. Навіть дім начальника міста такий же самий, як інші дома. Всюди старанно проведена каналізація, відкрито череп'яні водопровідні ринви. Влизько мур, що оточував місто, а вздовж його внутрішньої стіни були крамниці, не більші, як кімнати в домах. Крамницями назвав їх мені один місцевий англомовний громадянин, мабуть провідник туристів, що знав ті справи.

На руїнах, крім каміння, мало що залишилося, все вартісне забрали до музею в Іракліоні. Подибується хіба грубі черепки із бочок та макітри, жолоблені в скелі, округлі або довгі кам'яні макогони, якими розтирали зерно.

Тинк із стін відлетів і впродовж тисячоліть щез безслідно. Така дивна ошадність із житловою площею мусіла зумовити те, що життя у тому містечку було, мабуть, дуже невигідне.

Недалеко руїн Гурнії група робітників будувала готелик, він був потрібний, бо до села далеко, а автобуси до Іраклійону проходять рідко.

Автобус з Гурнії до Іраклійону проїздить недалеко від руїн палати в Малії. Тут я зупинився, лишив свої речі в сільському готелі й подався до руїн палати, що віддалені три кілометри від села.

В околиці Малії плекають банани, в садах ростуть цілі «ліси» низьких і тонких пальмоподібних деревець. Один місцевий житель пояснив мені, що ці деревця родять тільки один раз, а потім їх вирубують і садять на їх місці нові. Мабуть тому банани в Греції дуже дорогі, коли, напр., 1 кг помаранч коштує 2-4 драхми, то 1 кг бананів — 12-16 драхм. Це малі, короткі банани, не такі великі, як ростуть у гарячих краях важкими китицями. Якесь дивна підміна могутніх дерев маленькими й короткочасними.

Не дивно, що в тій околиці виросло місто й палата, тут скрізь буйні сади, городи, урожайні поля, такі, як довкола Файстосу. На тих полях французькі археологи відкопали руїни мінойської палати.

Малія багато цікавіша, ніж Гурнія. Тут ще багато останків давнього побуту, архітектури й кераміки.

До палати ведуть широкі сходи, є ще й останки брами. В одній із великих залъ зберігся жертвний престол із викутими в ньому мищинами. На внутрішньому подвір'ї є ще кілька криниць, виритих у скелі, на якій був збудований замок. На одному ж з подвір стоять три високі бочки-пітони, оздоблені оригінальними ритими рисунками. Вони старанно позліплювані.

За палатою є тепер склад музейних предметів, саме в будинку, що був колись харчовим складом. Мури цього будинку підвищені й накриті дерев'яним дахом.

Цього дня я був самотнім мандрівником-глядачем. Сторож відчинив мені музейний склад і я побачив там різномірний посуд, камінці, вживані до риболовних сітей та інші — для ткацьких верстатів. Із накопиченого великими куснями череп'я можна було зліпити багато амфор і жбанів.

З обсягу руїн видно, що палату в Малії будували на велику скалю, вона нагадує палату в Файстосі, тільки збудована за іншим пляном. Виглядала мені значно більшою, ніж у Файстосі. Сторож сказав мені, що все поле, аж до моря, простором понад 1 кв. км, приховує під землею руїни великого міста. Французькі археологи відкопали лише палату, а грецька влада почала недавно дальші розкопи, але тільки малими частинами.

Я оглядав новорозкопане місце. Там був колись якийсь склад, стоять пітони й менший посуд, оригінально прикрашені. Коло цього складу каналізаційні урядження. На такому малому розкопаному просторі знайдено так багато важливого матеріалу!

Доглядач давно вже відійшов у село, а я ходив аж до темного вечера коридорами й кімнатами руїн палати. На жаль, жодних написів ані орієнтаційних таблиць тут нема. Немає й де ночувати близько руїн, і я мусів іти в село. Не дивно, що Малію менше відвідують мандрівники, але її чекає велике майбутнє. Коли врешті знайдеться якась держава, організація чи особа, що сфінансує відкопання руїн цілого міста, то Малія, правдоподібно, своєю важливістю перевищить всі інші руїни мінойської доби, за виїмком Кнососу. Тут знайдеться багато нового матеріалу, що допоможе познайомитися з побутом, економікою і мистецькими осягами мінойської доби.

ВІДЇЗД

Є на Критському острові ще кілька палат, святинь і осель, що їм варто було оглянути. Я вже оглянув все, що найважливіше й тепер спішився в дальшу дорогу. Критський острів був для мене відкриттям, великою несподіванкою, значно більшою, ніж Атос. Я раніше не уявляв собі, що культура на цьому острові була на такому високому рівні, що в Іраклійонському музеї є такий багатий і високовартісний матеріал. Я радів, що побачив і так точно оглянув його і палату в Кнососі.

Корабель до островів Додеканезу відходить не з Хані й не з Іраклійону, а з пристані, найбільш висуненої на схід — Айос Ніколяос (Святий Миколай). Це маленьке містечко, що має 3½ тисячі мешканців. Не мало б воно жодних

даних стати важливішим осередком, якби не те, що пристань тут обширна і в східній частині острова нема більшого міста.

Містечко з трьох боків оточене мальовничими горами, з четвертого — морем. Велика затока вгризлася у суходіл, а частину з неї відділили тамою для пристані.

Наш автобус зупинився в Айос Ніколяосі на майдані Венізельоса, що посередині містечка і найбільший. На іншому майдані є Венізельосів пам'ятник, мабуть тому, що на головному майдані є вже інший великий пам'ятник у честь вояків, що полягли у війнах (1912-1922 років) за грецьку соборність. На цьому пам'ятнику є довгі списки поляглих не лише з того містечка, а й з багатьох інших осель східньої частини острова. Є також горорізби і похвальні написи. Пам'ятник мармуровий, монументальний, але прізвища на ньому вже тепер зневизначили, позатиралися. А що буде за сто років?

Корабель Аркадія, що ним я збирався їхати на схід, прибув до пристані з 2^{1/2}-годинним опізненням, бо море було неспокійне, бушували по ньому високі хвилі, розбурхані сильним вихром. Моряки вивантажили краном з корабля багато скринь, мішків та кошів, забрали новий вантаж, призначений для двох невеликих островів, Казоса і Карпатоса, і корабель поплив далі.

Ми плили вздовж Критського острова, що цілий гористий, але в східній його частині гори вже не залишили місця над морем навіть для дороги. Вони сторчать просто з моря. Де-не-де по тих пустельних узбіччях розсіяні невеликі оселі.

День хмарний, небо вкрили однастайні хмари, що тільки над горами клубилися. На кораблі людей небагато. Якщо б він не возив тягарів, не мав би після туристичного сезону вистачального заробітку.

Залізниць на Критському острові нема й не буде, вони не витримали б суперництва з автами й кораблями. В гористому, слабо заселеному краю — це був би за коштовний видаток, що ніколи не оплатився б. Натомість дороги для авт коштують мало, вони не потребують тунелів, а то й мостів, бо пнуться у потребі по важко приступних узбіччях. Кораблі також сповняють важливу лучбову роль, бо острів вузький і довгий, має і на північному березі кілька заток із пристанями.

Наш корабель ще зупинився на східньому кінці острова, біля містечка Сітії. Став далеко від берега і там, в якій бушували хвилі. Затишної пристані тут немає, моторівка притягнула до пристані човен із гуртком подорожніх, але довго прийшлося їй маневрувати по високих хвилях, поки моряки линвами притягнули човен до корабля.

Краном перенесли з корабля на човен товар, призначений до Сітії, а тоді з трудом пересів на човен ще й гурт подорожніх і моторівка попровадила його в околицю там.

Сітія краще й більше містечко, ніж Айос Ніколяос, розкинулася мальовниче по узбіччях над голубою затокою. В містечку видно велику церкву з оригінальною архітектурою і стародавню твердиню. Хребет гори охороняє місто від північного вітру.

Ядро Всесвіту

Ргв. 1. 32

Геройства Індри тепер проголошу, —
Їх споконвіку довершив Громодержець!
Вбив Дракона і пробив вихід водам,
Розбив горам їх печери таємні. 1

Вбив Дракона, що на горах розлігся;
Тваштар викув йому Ваджру гримучу!
Мов корови, що зо стаї зірвались,
Погнали води до моря ревучі. 2

Буй-Тур потужний вибрав собі Сому,
В Жертві Трисвітлій пив напій Натхнення,
Громометну Ваджру вхопив у долоню,
Вбив первовічну Змію-Прапотвору. 3

Коли ти, о Індру, вбив Прапотвору,
Тоді Зло-З'яви розбив ти Зло-Магію,
Тоді зродив ти Сонце, Небо, Ранок, —
І ворога ти не знайшов, Ласкавий! 4

Убив Вритру, лютого Гнобителя,
Розгромною Ваджрою, Каральною,
Мов колоди зрубані сокирою,
Лягло плазом на землю Змійще. 5

Зухвалий Змій визвав Індру до бою,
Прозвав «трусем» Звитязного Героя,
Та не встоявсь у зударях їх зброї
І звалився, загативши річища. 6

Без рук, без ніг ще боровся Чортяка,
Зламав хребет йому Ваджрою Індра.
Різанець думав із Буй-Туром рівнятись
І ліг Вритра на куски порізаний. 7

Зросли в озера заперті потоки,
Поплили вільні над тілищем Смока.
Був колись Вритра, Прегордий Гнобитель,
Тепер ногами топчуть його ріки. 8

*Зчухнула Сила Вритрової Маті,
Індра розгромив кодловище Потвори,
Зверху Тварюка, під нею Зміїще,
Лягли убиті мов телець і корова.* 9

*Пливуть невпинно ріки рвійноструйні,
Тіло Зміюки в гирлах незглибимих,
Тайна Вритри затаєна на днищах,
Ворог Індри в довгу Пітьму потонув.* 10

*Невільницями Смока були ріки,
Даса запер їх, як Паній корови;
Цю печеру, цю Твердиню Таємну,
Вбивши Вритру, Індра вирвав з неволі.* 11

*Для бою зі Смоком Ти сам втілювся
В ядро Громовиці — малий мов волос, —
Щоб вибухли Громи, — Боже Єдиний!
Ти Сому здобув! Волю Семи Рікам!* 12

*Ні січний дощ, ні град, ні блиск, ні гуркіт
Не помагали в цім жорстокім бою,
Аж сам Ядром Ядерним Ваджри стався
І — по віки вічні — Темінь розгромив!* 13

*— «Чи вб'є Людина так, як ти, Зміюку?» —
Печаль заплелась в серце Переможця.
Бистрим Орлом ти піднявся до Неба,
Над сотню рік, щоб Надгнення добути.* 14

*Над кочовим він і осілим людом,
Над лагідним і тижим сотворінням, —
Усіх народів Володар Пресвітлий, —
Мов вісь у колесі, — Ядро Всесвіту!* 15

Переклав із санскриту

В о л о д и м и р

Левко РОМЕН

Дуб-нелин

»Чудовий, тату, час весни!..
Дзвенять пташки... це не тутешні.
Це — знаю! — з вирію вони...
Диви!.. вже цвіт паде з черешні...

А чом цей дуб?.. Чи він усох?
На ньому — бач! — листки торішні.
На стовбурі ж он — сивий мох...
А вколо всі ж — зелені, пишні...«

— Та він не всох, синочку, ні...
Але пізніше — буде зелен.
Не дуже вірить він весні.
Це ж дуб глухий, ще й зветься — нелин.

Не так як інші — восени
Він жовтого не ронить листя:
Своїм брунькам аж до весни
Сяке-таке дає захистя.

Тому, що хвіжі зимові
Студили й шарпали так хижо,
Він довго і весні новій
Такий глухий — навдивовижу.

А розвинé шатро своє —
Що є пишніше нелин-дуба?!..
Його хібащо грім уб'є
Або — сокира лісоруба.

Андрій ЛЕГІТ

Павлові Тичині

Хай голос цей аж до Дніпра долине,
А не лише до Темзи чи до Сени.
Й тебе пита, розтерзаний Тичино,
Пощо талант запродуси пісенний.

Ще і тепер нужда у наших кр'яю,
Немає волі, лиш тюрма похмура,
А ти те пекло називаєш раєм,
Відомим став кремлівським трубадуром.

Там не одна Аскольдова могила,
В землі найкращий цвіт Вкраїни тліє,
І крові сина з поля ще не змила
Слізьми дрібними страдниця Марія.

Ти прославляєш бич чужий і пуга,
Клянеш той шлях, що сам іти ним кликав,
Не став таким кристальним і невгнутим,
Як два співці й учителі великі.

Що з них один хвалив в сімействі згоду,
І не спіймався на вудку злого світу,
А другий, все віддавши для народу,
Дороговказ оставив в »Заповіті«.

Він призивав грядущі покоління
Кайдани рвать й гострити сокири скоро,
Ти ж проміняв і честь свою, й сумління
За бляшки три і ласку людомора.

Уже стоїш на мості калиновім,
Давно з вітрами юність одшуміла,
Чому не кличеш ранню музу в гості?
Позви її, поете посивілий!

Окриль в піснях природи поцілунок,
І наші сльози, й наші світлі мети,
В серця мільйонів юнаків і юнок
Вливай знов звуки соняшних клярнетів.

* *
*

Чому сумний у тиші вечеровій
Ти проклинаєш метушню земну,
З землі прийшов, у землю підеш знову,
Там будеш мати вічну тишину.

Людина ти, тримай чоло високо,
Не нахилий безсило голови,
Життєвий шлях пройти бадьорим кроком,
Весь вік учись, трудись, борись, — живи!

Життя — не сум у присмерку осіннім,
Не тихий плач у тиші голубій,
А рух вперед, палких сердець горіння,
До сонця гін, за світлі мети бій.

Петро КІЗКО

Бери — читай

Коли гаснуть для тебе зорі,
Сонце ярке заступа хмаринка,
Коли серце тріпоче од горя, —
Бери —

читай

томи

Українки!

Коли чуєш — стомились крила,
Що в політі важка й пилинка,
Коли в тілі спадає сила, —
Бери —

читай

томи

Українки!

З ними легко і видно стане,
Бо у них же —

сил джерело

і людська невмирущість!

Живи, як вона — полум'яно!
Батьківщину люби, —

як любила вона, —

найдужче!

13. 8. 1963.

Сади цвістимуть

Київським студентам, що в 1957 році
повстали проти московсько-
большевицького окупанта.

Ми станем, ми станем, ми станем
Єдино в могутніх полках,
Щоб шатти, сади, Дніпрельстани
Були в українських руках!
Ми — значить, народ незборимий,
Ми — значить, народні серця.
Наш подвиг, наш поступ ростиме,
Якому немає кінця.
Ідімо, мій друже, ідімо
Невтомно, нестихно туди,
Де вічно нам сонце цвістиме
І вічно цвістимуть сади!

18. 1. 1957.

Наталя САВЧЕНКО

СВАТИ НА ДВОРІ КНЯЗЯ ЯРОСЛАВА МУДРОГО

(Продовження, 4)

ВЕСІЛЛЯ

Швидко збігали дні. Настасі мало довелося бачитися із судженим наодинці. Понаїжджало гостей, всі хотіли говорити з нею, засипали її порадами, як поводитися у подружжі. Розпитували, чи рада, що виходить заміж та чи любить свого судженого. А молоді дружечки заздрили, що наречений Настасі такий хороший: очі палкі, кучері чорні, сам стрункий, вусики маленькі, словом — гарний. А який услужливий та ще й король! »Ох, і щаслива ж ти, Настасю!« — казали.

Нарешті настав день шлюбу. Гостей наїхало безліч, а серед них і Гаральд, тепер воевода. Але Лисавета після розмови з матір'ю майже не бачилася з ним.

Тих, що не мали рідні чи знайомих приміщено в старих палахах. Вінчання мало відбутися в недавно закінченому Софійському соборі. Молоді мали йти критим коридором і там уже покладено новий довгий килим, аж до аналоя, де мав відбутися шлюб.

Король Андрій бажав, щоб Настася вінчалася в угорських королівських традиційних шатах, що їх він, разом з короною, привіз із собою. Тепер все це лежало перед Настасею. Дружки та світличні дівчата прибирали її. Убрали Настасю насамперед в тонесеньку білу сорочку, а потім у сукню — чорну, оксамитну, що спереду, широко внизу, розходилася. В розрізі переду виглядала червона аксамитна, що внизу була оторочена широким пасом горностаєвого хутра. Таким же хутром обшиті були краї розрізаної спереду, згори до низу, чорної сукні. Довгі рукави складалися з червоних і білих пасом. Вони звужувалися і закінчувалися чохлами. Гестка була з шовкових венецьких коронок. Ззаду від плечей спускалася довга-предовга керей з такого ж горностаєвого хутра, підбита червоним оксамитом. На відкритій шиї кілька разків перел і золотий хрест на золотому ж ланцюжку. У вухах невеликі, також перлові, ковтки.

Сукня тісно облягала дівочий стан і від того Настася здавалася вищою. Дві коси, перевиті перловими нитками, перевішені наперед. На руці красувався тільки обручєновий перстенець.

Коли Настася вже була вбрана і на її голову поклали корону, то всі аж ахнули: перед ними була вже не князівна, а прекрасна королева, з личком не то замріяним, не то сумним.

Сестри вже також готові, убрані в дорогі шати на візантійський королівський лад. На них були тонкі шовкові далматики, з

широкою смугою, внизу шиті золотом і сріблом, з таким же закінченням і широких рукавів. Усе це було прикрашене ще й самоцвітами. Ткані золотом і самоцвітами широкі пояси стягали їх стани, а убір завершувала керея з візантійських злотоглавів, скріплена коло шиї золотою, з дорогими камінцями, фібулою. Корони, з довгими підвісками, ковтки також довгі, на руках дорогі персні та наручники, — все це було з золота, багато оздоблене дорогоцінними каміннями. Коси їх переплетені: в одних золотими, в інших срібними нитками, зі вставленими в них перлами та дорогоцінними камінцями. Тільки кольорами дорогого каміння різнилися убори князівен-сестер: Анна вибрала сафіри, Марія — діаманти, а Лисавета — рубін.

Подібно були одягнені й дружки, тільки замість корон на голові — мали чільця з довгими підвісками, з дорогого каміння, вставленого в золото.

Вже всі були готові, коли дзвінок закликав їх униз. Тут чекали князь і княгиня на молодих, щоб поблагословити їх перед шлюбом.

Потім молода, в товаристві старшого брата, Із'яслава Новгородського, сестер і численних дружок, пішла до собору. А за ними — король Андрій у королівських угорських (роду Арпадів) шатах. Його супроводили бояри, серед них і королевичі Едвард, Едвін, Магнус, Гаральд та інші.

До собору йшли критим коридором, а верталися через подвір'я, що було заповнене народом. Увесь Київ зібрався на шлюб своєї улюблениці, князівни Настасі. Її любили за добру, лагідну вдачу, вона ніколи не минала хати, де були бідні або хворі. В школі, що містилася при церкві св. Софії, князівна Настася залюбки вчила дітей.

Вінчав молодих митрополит Іларіон. Андрій був православним, як і всі угри в той час. По вінчанні митрополит сказав зворушливе слово до молодих. Звертаючись до князівни Настасі, говорив:

»Не забувай, королево угорська, що ти зі славного руського роду, донька могутнього володаря, онука преславного рівноапостольного князя Володимира Великого. Високо тримай свою достойну голову, бо ти князівна не якогобудь малого князівства, а великого руського, землі славної, могутньої, що відома скрізь і на заході і на сході«.

А до короля Андрія промовив такими словами:

»А ти, королю, бери приклад від твого достойного тестя, великого князя Київського і всієї Руської землі. Дай, Боже, тобі на многії літа правити так мудро, як і він, і заслужити, як і він, любов та пошану свого народу. Бажаю тобі також у подружній любові та мирі прожити многії літа«.

Митрополит закінчив, а хор підхопив: »Многая, многая літа!«

Молоді вийшли з собору, на подвір'ї обступив їх густий натовп народу і дружинники ледве стримували його, щоб молоді могли пройти. Спереду стояли молоді жінки й співали:

»Молодая наша князівна заручена була,
А теперечки й ізвінчана.
Забере її короленько, забере,
У чужую сторононьку завезе!
Ой, у чужую сторононьку, чужую
Нашу Настасю молодую.
Запрягайте коні, запрягайте!
Біжіть, молодих доганяйте!
Завертайте князівну до хати,
Бо тужить за нею отець і мати!«

Інший хор співав:

»Не співайте мені, дівчаточка, такої
Не смутить мене молодії!
Бо я вже перед Богом Ладові своєму слово дала,
Що залишуся йому навіть вірна!«

Тепер усі хори заспівали разом:

»Помагай тобі, Боже, князівно, помагай,
На многі літа щасливо з Ладом проживай!«

Молоді повільно й з трудом просувалися серед густого натовпу. А жіноцтво, скінчивши співати, наперебій кричало. Маленькі дівчатка сипали молодим під ноги квіти: чорнобиль, любисток та руту-м'яту. Жіноцтво ж вигукувало свої побажання:

— Щоб тебе любив, бо по любистку ступає! Щоб була свіжа, як м'ята! Нехай Лад стереже, а русалки й мавки минають! Ні в ріку, ні в ліс не затягають! Щоб Обида щезла з вашого шляху! Ані Грець щоб не віяв та не крутив, не нищив вашого поля, а Зимова та Весняна Баби щоб добре навчали ваших дівчат гарної праці. Щоб Домовик беріг вашої хати та щоб жили в щасті й багаті!

Так у супроводі цих щирих, добрих побажань вступали молоді до палати. Там, на порозі, чекали їх князь і княгиня з хлібом-сіллю на золотій таці й привітали їх із шлюбом. Зворушена всім, Настася просто впала в обійми матері, а та пригортала її і шепотіла:

— Щаслива будеш, донечко. Питала я тітку Предславу, а ти знаєш, вона віща. Передала тобі цю ладунку: тут моці св. Варвари, ладан, чорнобиль. Казала, щоб ти носила й ніколи не здіймала! — і княгиня наділа на шию доньки ладунку на золотому ланцюжку.

Бучне весілля розпочалося у гридниці й на дворі. І тут і там пили й їли. У гридниці столітники не встигали наповняти пугарі, ведмедики, чари, — хто чого хотів. Бояри дуже сподобали собі угорське вино, що його привіз молодий. Одні вигукували:

— Добре, добре вино! П'єш і ще хочеться! І не сп'янієш!

— Еге ж! — сміялися інші. — Не сп'янієш, але як нап'єшся, то й не встанеш, ноги не нестимуть!

Піднявся загальний регіт. Гамір, сміхи, дотепи безперестанку лунали за столами. Король Андрій серед того гамору зауважив, що Настася ніби посумніла.

— Чого це на личенько твоє хмарка набігла? — ніжно схилився він до неї. — Може, тужиш за родиною, за рідним краєм? Мій край подібний до твого: у вас степи і в нас, правда, не такі великі, а столиця моя, Будапешт, також над рікою, як і ваш Київ. Отож глянеш на Дунай — і Дніпро згадаєш. А мати в мене така добра і я знаю, що вона полюбить тебе, бо мою Настасеньку милу не можна не любити.

Настася вдячно подивилася на нього. Підхмелений Фарлаф підмітив шепотіння молодих і дав своєму языкові волю, кричав:

— Гірко! Гірко!

Цей вигук підхопили інші й молоді мусіли поцілуватися. А Фарлаф звернувся до свого сусіда Веремуда:

— Ну, тепер я маю право кричати «гірко», і ти нічого мені не зробиш, не можеш заборонити! — і він переможно подивився на свого друга. — Та не смикай мене за полу, дивись, що це з тобою? — А Веремуд справді смикав його за поли, бо той не переставав кричати «гірко».

Три дні справляли весілля, а на четвертий день король Андрій із молодією дружиною мали вирушати з Києва. Князь-батько заклопотався:

— Далека й небезпечна дорога чекає вас, все може статися на шляху. Даю вам три сотні воїв!

Нарешті молоді вирушили в дорогу. З ними їхали й король Оляф, із сином Магнусом, та Едвард із братом Едвіном, — всі в повному озброєнні. Мали їхати через Червенські городи і їх супроводили князі Ігор Волинський та Ростислав Галицький. Князь Всеволод, воєвода Вишата і Гаральд мали провести молодих до кордону Київського князівства.

*

Увесь двір князя з великим нетерпінням чекав повороту князя Всеволода та інших, що виїхали провожати королеву Настасю. Князівні-сестри очі дивилися, визираючи з вікна своїх світлиць, але даремно. Сумували за сестрою і трохи заздрили їй:

— Все ж вона побачить світ, а ми сидимо тут, як у монастирі, — озвалася Марія. — Минуло вже два місяці, найвища пора вернутися. Особливо ж Всеволод і ті, що з ним мали провести Настасю тільки до меж нашого князівства.

— Певно, гостують, — додала Лисавета. — Там також мало бути весілля. — Чула я, що там гарні, просто чудові палати:

скрізь золото, мармур, гоблени, чудовий парк, а в ньому водограй. От і заживе наша Настася.

— Ще не відомо, яка там свекруха буде. Не в пишноті щастя! — зауважила Анна, що досі сиділа задумана й дивилася у вікно.

Всі сестри вирішили дивитися по черзі. »Бо як будемо виглядати усі разом, то й ніколи робити щось«, казали вони.

Одного дня, коли чергувала Марія, вона скрикнула: »Їдуть!«

Всі поспішили до вікон і в тій хвилині кінний вартовий уже летів до палати. Здалека князівни зауважили гурт їздців. Вдолині зчинився рух, прибігла у світлицю Марта:

— Княгиня просить вас зійти вниз! — і князівни побігли за нею.

Князь і княгиня вже були в гридниці, коли до неї увійшли князевичі Ігор, Всеволод, королевич Гаральд, воевода Вишата та ще кілька дружинників, між ними незмінні друзі-варяги — Фарлаф і Веремуд. Після привітань, князь попросив усіх сісти:

— Ну, оповідайте, як там, чи щасливо все пішло?

Першим почав воевода Вишата:

— Та скінчилося все щасливо, слава Богу, але могло бути й погано.

— Що ж таке? — захвилювалася княгиня, а князівни й собі насторожилися. Лисавета завважила, що Гаральд зблід і схуд: »Чи не хворий він!« — з тривогою подумала.

А Вишата продовжував:

— Доїхали ми майже до кордону Галицької волости. Все було добре, а там далі треба було їхати глухими лісами...

— Знаєш, отче, вони тягнуться на два дні їзди, — вмішався Ігор.

— Я радив королеві Андрієві, — знову перебрав слово Вишата, — їхати іншою дорогою. Щоправда, вона дальша, але безпечна. Та він не хотів, тоді я вирішив не вертатися, як ти, князю, наказав, бо ми й так виїхали далі, ніж треба було, а супроводити аж до кінця, бо дорога та відома тим, що небезпечна. Ну, думаю, може Бог дасть, якось пронесе. Ідемо. Коні угорські баскі, біжать швидко, дорога уторована, бо товари нею возять із заходу. От берлин легко котиться, а за ним — вози з віном князівни, чи то пак — королеві Настасі. В'їхали ми в саму гущу тих лісів, аж темно в них. Коли це, раптом, як посипляться з-поза дерев стріли по конях. Не видно, хто стріляє, бо, кажу ж, темно в лісі. Коні рванули й понесли, ледве візник стримує їх... Летять, не біжать, аж пара на пару наскакує, боїмося, що поплутаються. Коли це знову: бах! — перед кіньми впало, як видно, раніше підпилене, дерево. Коні спинились, захропли, стали дибки й кинулися вбік. Берлин перекинувся, а ми до нього — обскочили навколо, щоб захистити від нападу. Одні підіймають берлин, інші коней заспокоюють, а треті в ліс навмання стріляють...

— Боже ж мій! А Настася як? — захвилювалася княгиня. Князівни з переляком дивилися на Вишату.

— Та, слава Богу, королевій не сталося нічого лихого. Трошки потовклася, як упала з берлином. Князь Ростислав і Гаральд кинулися в ліс по стежці, а звідти вискочили озброєні люди і почався між нами бій. Шестеро з наших коло коней стоять, тримають, бо ті рвуться, сполохані, а решта б'ється...

— А Ростислав же де? — допитувався князь.

— А Гаральд! — нерішуче запитала Лисавета.

— Вони перші, як кинулись у ліс, то й зустрілися з цими харцизами...

— Ой, і січа була! — не витримав Фарлаф.

— Хто ж це були? — спокійно запитав князь, бо чув, що все скінчилося добре і бачив перед собою живих учасників.

Тепер уже всі навперебій заговорили:

— Та ж то збиранина! Там і печенізькі недобитки були, невільники-втікачі, колишні полонені й просто грабіжники. Велика ватага їх розпаношилася у лісі і господарює, як у себе в хаті. Треба буде вислати туди сотню-дві дружинників та розігнати їх.

— Добре, погодився князь. — Ну, а що далі було?

— Та в тому бою, — продовжував Вишата, — завдяки князям нашим та королевичам, ми прорвали вороже кільце, відрізали шлях злодюгам і під охороною відділу наших дружинників берлин покоївся далі, а ми билися. Король Андрій хотів залишатися з нами, ледве переконали його, щоб він їхав разом з королевою в берлині...

— Бідна Настася, — вирвалося у Марії, а в усіх князівен та в княгині появилися сльози на очах. Тепер знову оповідали всі навперебій:

— Князя Ростислава небезпечно поранили...

— Повалили його якимось на землю, та він вирвався...

— Але й Гаральда обскочило багато волоцюг, і його повалили, а він ще й лежачи мечем їх частував! — реготав Фарлаф.

— Та ти ж і підбіг першим на допомогу йому! — намагався перекидати всіх Веремуд.

— Та що там: усі кинулися до нього й відігнали харцизів, допомогли йому встати на ноги, — захищав інших Мирослав.

— Дуже він був потовчений, сумно вставив своє слово Веремуд. — Ми його силою поклали на носі, прив'язали поміж двох коней і так двоє поїхали з ним за берлином. І князя Ростислава поклали у берлин, а тоді король приєднався до нас.

— Ну й пручався Гаральд! — закрутив головою Фарлаф. — Виривався, хотів битися, але куди там! Слабий був дуже і врешті зімлів.

Лисавета сиділа бліда й не зводила очей з Гаральда. Він також вдивлявся у неї і підбадьорююче усміхнувся.

— А що ж з Ростиславом, де він! — питає князь.

— Та ми поклали його в берлін і привезли в Угорщину. Там він і залишився, поки зовсім видужає, — пояснив Вишата.

— Боже! От нещастя! — От тобі й пошлюбна подорож! — хвилювалися княгиня і князівни.

— А ми таки побили тих харцизів добре. Решта втекла, — закінчив Ігор.

Увійшов стольник, уклонився:

— Обід поданий.

Всі подалися в іншу гридницю й тут, за стравами й винами, розв'язалися язики. Дружинники з захопленням оповідали про гостину у короля Андрія і про стару королеву-матір.

— Ой, і гарне ж було весілля! — захвалював Фарлаф.

— Та не краще, ніж у нашого князя! — образився Вишата.

— Що не краще, це правда, але інакше, — боронився Фарлаф.

— Ну, і вина там, самі в горлянку ллються.

— Фарлафе, в тебе така горлянка, що справді, хоч із відра в неї наливай! А черево, нівроку, як барило! Ха-ха-ха! — реготали дружинники.

— Стара княгиня і якийсь вуй із королів, зустріли на порозі молодих хлібом і сіллям, — озвався Ігор. — А як тільки в'їхали ми в угорський край, то ціла процесія зустріла нас. Багато-багато народу. Напереді їхній єпископ із хрестом у руках — благословив молодих. Стара королева гарно привітала нашу Настусю, видно, що вона і їй подобалася.

— Слава Богу! — перехрестилася княгиня. — Настася ж така люба й мила дитина, що не може не подобатися. Я дуже, дуже рада за неї.

— Ага, ти, Ігоре, забув сказати, що на весіллі була й тітка Доброніга, — промовив Всеволод. — Вона навіть обіцяла залишитися там якийсь час.

— От і добре, я дуже тішуся, що перший час Настася не буде сама серед чужих, — зраділа княгиня.

— Ще там щось говорили поміж собою тітка і стара королева про нашу Анну. Хочуть одружити її з німецьким цісарем, — говорив Ігор. — Казала королева, що вони тепер у добрих відносинах з тим цісарем — Генріхом III-ім. Та й наша тітка, вона ж королева польська, казала, що її чоловік, король Казимир, також допоможе в тій справі.

Ніхто не зауважив, що Анна, слухаючи це, зблідла.

— Матінко, — знову почав Ігор, — там Андрій понасилав вам, сестрам і отцеві багато дарунків. Казав, чого ж підводи, які привезли віно Настасі, будуть вертатися порожні. І от понакладали всього: дорогих шовкових ліонських оксамитів, шовків, дорогих прикрас золотих із самоцвітами, та ще й додаток — два барила угорського найкращого вина...

Всі засміялися і привітали радо цей »додаток«.

— Угорщина — дуже багатий край, — додав Всеволод. — З усіх сторін купці навозять товарів, а вони торгують кінями, вином і збіжжям.

— Ще й шестерик коней прислав король Андрій, — пригадав Ігор.

— Так, а коні в них добрі, ви й самі бачили, як приїздив Андрій, — докінчив Всеволод.

НЕ ПОПРОЩАВСЯ...

Тепер Лисавета рідко коли бачила Гаральда, бо він, як воевода, був дуже зайнятий. До того ж вона була знеохочена зауваженням матері й вирішила уникати його.

Князь часто посилав Гаральда збирати полуддя і за те Гаральд одержував лев'ячу долю товарів, що їх він привозив. Взагалі ж Гаральд був у князя у великій ласці й став тепер багатим. Одного разу, здавши полуддя і звіт із нього, відважився він просити князя Ярослава дати за нього заміж князівну Лисавету. Князь усміхнувся і відповів:

— Знаю тебе, Гаральде. Ти славний у боях, знаний лицар. Я шаную тебе і з охотою віддав би тобі доньку, але такий королевич, як ти, без земель і без скарбів, мусить чимось великим прославити себе, щоб цей шлюб не здавався нерівним.

Насупився Гаральд, але нічого не відповів, мовчки вклонився і вийшов. Ще того ж дня, не прощаючися ні з ким, сів на свого коня, нічого не взявши зі свого багатого майна, і в супроводі пажавиїхав із Києва.

Вістка про його виїзд блискавкою облетіла весь княжий двір. Всеволод і Мирослав, що любили Гаральда за його відвагу, хоробрість і відверту шляхетну вдачу, засмутилися. Але і Всеволод скоро від'їхав до своєї волости.

Коли ця вістка долетіла до світлиць князівен, Лисавета вислухала її, здавалося, байдуже, наче не розуміла, що сталося. Стояла нерухома, мов сновиди. Сестри дивились на неї з острахом, а вона, згодом, озирнулася навколо, провела рукою по чолі, ніби відганяючи якусь настирливу думку, повільним кроком підійшла до свого ліжка і впала на нього, як непритомна.

Марія кинулась до неї, але Анна спинила її:

— Не займай її тепер.

Лисавета повернулася обличчям до стіни й так пролежала два дні. Ні уговори матері, ні сестер нічого не помагали. Вона не приймала їжі і не вставала з ліжка.

На третій день затривожена княгиня-матір покликала лікаря німця. Той звелів покласти Лисавету високо й обернув обличчям догори. Поміряв пульс, вислухав серце і сказав:

— Шлехт! Зі іст дуже ослаблена.

Говорив він лаmanoю мовою, хоч уже довший час був прибічним княжим лікарем. Наказав тепло вкрити Лисавету й прикласти гарячі пляшки до ніг. Лисавета не реагувала ні на що. На наказ лікаря прийшло дві дівчини, він казав їм тримати голову князівни й руки. Сам узяв чайну ложечку і, несподівано для хворої, всунув їй у рот між зуби, розкрив уста та влив трошки вина. Лисавета замотала головою, але не могла вирватися, не могла піднести руки. Закашлялася, та мусіла проковтнути вливе в рот. Ця операція повторилася ще двічі.

— Поки генут, — заявив лікар. — Іх буду прийти завтра морґен. Тепер класти гарячу воду і вкривати.

Всю ніч, по черзі, дижурили коло Лисавети її сестри, а Зоре-слава, її світлична дівчина, міняла пляшки з гарячою водою.

Наступного дня хвора щось прошепотіла про себе. Сестри схилилися над нею і намагалися почути, що вона говорить, але вловили тільки: »Не попросався...«

Прийшов лікар, вислухав серце, зміряв пульс і задоволено промовив: »Ганц бeссeр!«

Знову вливали силою вино в уста Лисавети, але цим разом уже змішане з якимось ліком. Лікар залишив цей лік і казав, щоб давати тричі на день. Але Лисавета тепер відбивалася, відпихала від себе і не давала влити їй в уста.

Довідався про стан Лисавети священик, що вчив її релігії, і прийшов відвідати. Цього лагідного панотця всі дуже любили. Він підійшов до хворої і привітався:

— Слава Господу Ісусу Христу!

Лисавета розплющила очі.

— Це я, твій духівник, — голос священика був м'який і теплий, а очі його світилися ласкою і любов'ю. — Дщере моя, я молився Господеві, щоб післав тобі силу і міць жити, і я бачу, що ти здорова.

Лисавета підвела свої очі на нього й тихо промовила: »Я хочу вмерти«.

Священик підніс до її уст хреста, перехрестив хрестом і сказав:

— Христос єдиний розпоряджає життям і смертю кожного і кого він залишає живим, той мусить жити і не противитися цьому, — його голос набрав твердості. — Висповідайся, дщере моя, причастися і тобі стане легше.

Лисавета була побожна, як і вся сім'я князя, підвелася на ліжку й сіла. Видно було, що дуже ослаблена, вона схудла, а її очі гарячково блищали. Намагалася встати з ліжка, але священик спинив її:

— Не вставай, ти недужа. Господь, що бачить усе, простить, — він накрив її голову епітрахилем і висповідав, а потім запричастив. Коли священик підніс хреста до її уст, вона припала до

нього й розридалася, а він нічого не сказав, тільки погладив її по голові.

Що Лисавета говорила на сповіді, про це ніхто ніколи не дізнався, але з того дня вона почала вставати і їсти, проте довго ще не виходила зі світлиці. Помалу приходила до себе. Врешті почала виходити в садок.

Першого ж дня запитала вона про сарночку. Коли привели її до неї, вона обіймала її, цілувала й говорила пестливі слова. А сарночка, ніби розуміючи свою пані, простягала до неї голівку й ніжно мекала.

Минав час і Лисавета зовсім видужала, знову заграва на її обличчі рум'янець, але вона залипилася сумна, до всього ніби байдужа, крім своєї любимки-сарночки. Виливала на неї всю свою ніжність і сарночка так прив'язалася до Лисавети, що бігала за нею, мов песик. Лисавета стала ще побожніша й часто говорила.

— Чи не думає вона піти в черниці? — з острахом питала Марія Анну.

— Та хто знає? — здвигувала плечима Анна. — А може, все й мине і все буде добре.

Ще коли вернулося полуддя, то привезли вістку, яку почули в Новгороді від варягів: Оляф знову став королем. Але недовго, бо помер. Тепер королем є Магнус, його син, та він якийсь хороший. Оповідали також, що в Англії бунти проти данців і раді б бачити Едварда королем, але самі не здолають вигнати загарбників.

Ніхто, крім воеводи Вишати, не знав, куди та скільки війська вируядив князь. А він вируядив його ще влітку, перед цією новиною, до Норвегії на поміч королеві Оляфові, що був йому свояком. Завдяки тій допомозі стався там переворот і Оляф здобув назад утрачений престол, але швидко потім помер.

Одного дня, а була це глибока осінь, до князя Ярослава прибуло якесь посольство. Виявилось, що це були англійці, яких народ звав також варягами. В імені свого короля Едварда і вони просили допомоги в князя Ярослава. Довідавшись, що в Норвегії його військо вже непотрібне та що воно в доброму стані, князь дозволив використати своє військо для допомоги Англії. Відпустив послів із ласкавим листом до короля Едварда і багатими дарами йому.

Ця новина не приховалася від князівен. Вони чомусь утішились, особливо раділа Марія. Вона бо потаємно симпатизувала Едвінові, а він також не залишився байдужим до неї. Тепер, коли Едвард стане королем, а Едвін його наслідником, відкривалася надія, що князь-отець не ставитиме перешкод їх вінчанню. Повірницею потаємних думок Марії була її світлична дівчина, Марта. Молоді дівчата здружилися, хоч їх ділила різниця ста-

новиця — одна князівна, а друга — проста дівчина. Вони оповідали одна одній про свої сердечні переживання:

— Ох, Марто, як я скучила за Едвіном. І хто зна, чи отець віддасть мене за нього.

А Марта радила:

— Нехай приїде, скоро будуть купальні свята та й умкне тебе, повезе у свою варязьку землю, то князь мусітиме погодитися.

Марія сміялася:

— Князівен не умикають! А ти Марто?

— Мене не буде умикати Яромир, бо князь того звичаю не любить, а він же його дружинник. Прийдуть свати, поговорять та й повинчаємося, як закон християнський велить.

— От бачиш, а мені радиш, щоб королевич та умикав князівну. Може, тепер Едвін і не схоче мене, бо він же наслідник по Едварді, а той щось не жениться. А знаєш, що я тобі скажу, Марто? Тільки, щоб нікому не говорила! — Марія нахилилася до вуха Марти й прошепотіла: — Едвард дуже закоханий у нашу Анну.

— Що ти кажеш? — стрепенулася Марта.

— Так, я навіть знаю, що й Анна його кохає і тепер, може, Анна піде за нього заміж. Але її мостять за німецького цісаря, Генріха III-го.

Марта аж руками сплеснула:

— Ото! Це ж, кажуть, наймогутніший володар на заході, всі його слухають і він там першим між королями.

— Бо він цісар святої Римської імперії.

Марта не розуміла, що це значить, але для неї було ясно, що це щось незвичайне.

— А чи князівна Анна знає, що її за нього лагодять? — запитала Марта.

— Еге ж, бо чула, як оповідали Всеволод і Ігор, вернувшись з Угорщини. Бачиш, яка ходить сумна.

— А чого ж і князівна Лисавета сумна-сумна?

— Сумує за Гаральдом.

— А де ж він?

— Хто його зна, та чи й живий? Виїхав так, що ми й не знали. Тільки отець знає та й матінка казала, що сватав Лисавету, а отець відмовив.

— А чого це князівна Лисавета так пестить і цілує сарночку?

— Та ж бо то Гаральд подарував сарночку Лисаветі.

ЧЕРТА ВИЛЕТІТИ З РІДНОГО ГНІЗДА

Минув рік, як виїхав Гаральд і про нього не було ні слуху, ні духу. Того року випало чудове літо. Київ купався в зелені лісів і садів. Перед кожним будинком розцвіли чудово квіти, якими так любувалися кияни. Тут були й високі рожі (мальви), троянди,

любисток, канупер, м'ята кучерява й холодна, мак, васильки, волошки, майори, айстри й багато інших. Наче вартові стояли струнки соняшники попри стежки. Київ виглядав, як суцільний пахучий сад.

Відшуміли вже купальні свята. Марта одружилася із своїм Яромиром, але й далі лишилася при князівні Марії.

Пишно прибрався Київ, наче чекав важливих гостей. І вони прибули. Це було посольство з далекої Франції, з братом французького короля на чолі. Князь Ярослав, як звичайно, прийняв посольство дуже гостинно.

— Великий володарю, — почав, вклонившись по-західньому брат французького короля, — мій брат, король Генріх I-ий, пересилає тобі дружній привіт, — він і його оточення низько вклонилися князеві. — Він бажає тобі й твоїй сім'ї доброго здоров'я та щасливого панування у твоєму багатому, чудовому краю. На знак пошани, прийми від нього ці дари.

Тут пажі французького посольства, що стояли осторонь, передали отрокам князя дві великі скрині. В одній з них були розкішні ліонські оксамити, сувої золотої парчі, коронки валянсьє і венецькі. В другій — пугарі золоті, чари з венецького скла, золоті діядеми з самоцвітами.

— І просить мій брат, король французький, твою милість, володарю, бути з ним у доброму союзі та дати свою доньку Анну йому за дружину, — закінчив своє слово брат французького короля.

Всі послы знову низько вклонилися з французькою вишуканістю. Княжі бояри з цікавістю розглядали одяг французів: він був відмінний від їхнього. Брат короля мав багатший одяг.

Князь велів дати послам гарні світлиці: окрему кращу для брата короля, а кілька для його почету. Ввійшовши до своєї опочивальні, князь прикликав Вишату:

— Слухай, — сказав він, — ти чув усе. Нехай Мирослав і Денис, що вміють розмовляти по-французькому, добре погостять пажів та випитають їх, хто з послів найкраще знає їхнього короля. А тоді й того погостити, нашими медами міцними й винами напоїти та випитати в нього гарненько, який той король вдачею, чи не піяк, не розпусник, чи має він від першої жінки дітей, які його маетки та чи не дуже старий, бож він удівець.

Про сватання короля французького зараз же донеслося нагору, до князівен. А сповістила про це Маланка, світлична дівчина Анни. Марія сумнівалася:

— Звідки ти знаєш?

— Спальник говорив, він чув. Завтра має бути обід і послы хочуть побачити князівну Анну.

Анна безсило сіла на крісло.

— А князь погодився? — випитувала Марія.

— Не знаю, — відповіла Маланка.

— Може, це все неправда! — скрикнула Марія і співчутливо поглянула на Анну.

Князівна Анна встала й дивилась у вікно. Спираючись об лутку, вона жадібно вдихала повітря, наче їй бракувало його.

— Ну, а якже з цісарем німецьким? — знову цікавилася Марія, а Анна навіть не оглянулася.

— Кажуть, що він уже знайшов собі якусь іншу принцесу, — озвалася Маланка.

Увечері князівни зійшли надолину до вечері. Княгиня мати уважно поглянула на Анну, а та була бліда й мовчазна. Мати догадалася, що творилося в душі доньки, бо від її зіркового ока не укрилося почуття Анни до Едварда. »Але, чого він сватів не шле? Там же повинен бути спокій, бо наша дружина вже зо два місяці в Англії!« — промайнуло в голові княгині.

Під час вечері князь звернувся до Анни:

— Я знаю, що ти слухняна, покійна й розумієш, що я хочу для тебе добра. Отож надходить, здається, твоя черга вилетіти з рідного гнізда і стати королевою Франції.

Анна втопила очі в миску й не відзивалася, а князь продовжував:

— Ми ще не вирішили, завтра дамо відповідь, але, можливо, що погодимося, тож будь, на всякий випадок, приготована.

— Слухаю, отче, — тихо озвалася Анна.

— Завтра при обіді я мушу дати їм відповідь. Казав їм, що цю справу хочу обговорити з матір'ю.

Княгиня кивнула головою на підтвердження і озвалася:

— Я не дуже охоча розлучатися назавжди з такою доброю донькою, як ти, Анно, але що робити: стати королевою французькою це також велика честь.

Коли по вечері всі розійшлися, Анна поспішила до світлиці матері.

— Що тобі доню!? — здивувалася княгиня-мати.

— Матінко, — несміливо почала Анна, — я дуже вас прошу, попросить батенька, щоб він не погодився дати мене за того... французького... короля... — голос її уривався і тремтів.

— Чому? — здивовано запитала княгиня, — я не розумію! Ти не хочеш стати французькою королевою? Відмовляєшся від такої чести, та це ж і образа для короля, ти розумієш? Кого ж ти чекаєш?

— Едвард має прислати сватів, — відповіла тихо Анна і спустила очі вниз.

— Ах, ось воно що? Ти змовилася з ним? — вже суворо запитала мати.

— Ні, але я знаю, що він пришле, — все ще тихо, однак рішуче сказала Анна.

— Звідкіля ж ти знаєш, хто тобі казав?

— Як були послы з Англії, то той найстарший, прощаючись, сказав мені, що Едвард просив його запитати мене, чи присилати сватів. Бо, коли не хочу, то він і не присилатиме, щоб не мати сорому почути відмову.

— Як ти можеш рівняти короля славної держави, — обурено перебила мати, — що на заході перша після цісаря, з якимось там англійським королем, що ледве здобув корону з допомогою твого вітця!?

— Мамо, — вже з слізьми в голосі видушила з себе Анна, — не губить мене, молю вас! Я... я люблю Едварда!...

— А як він не приїде, а ми відмовимо цьому королеві, що будеш робити? — лагідніше промовила княгиня. — Вже потім ніхто не відважиться сватати тебе. Ти знаєш, що завтра твій отець повинен дати свою відповідь послам. А де ж твій Едвард? Чого ж він досі не з'являється?

— Матінко, — Анна стала перед нею навколішки, — молю вас: скажіть королевим послам, що я вже засватана... Едвард приїде...

— Дочко! — знову суворо озвалася мати, — ти забуваєш, що твій отець князь, він не може говорити неправди.

— Це не буде неправда, — крізь сльози, але рішуче твердила Анна.

Серце матері співчутливо озвалося на горе доньки. Вона обняла її і заговорила:

— Дитино моя! Нас ніхто не питає згоди. Мене також ніхто не питав, чи я хочу іти за твого отця, а бачиш — живу й щаслива. Так і ти: як будеш королевою, житимеш у пошані, безжурно. Там край спокійний, ніхто не нападає, як от у нас. А з Едвардом справа непевна: може знову буде там напад і йому доведеться тікати і ти з ним будеш поневірятися по чужих краях.

— Матінко, я ж кохаю його, а той король, кажуть, старий, поганий, недобрий... Я боюся... Це так далеко...

— Ну, добре, добре, — спинила її мати. — Якщо твій Едвард приїде завтра до вечера, то може мені пощастить умовити батька почекаати з відповіддю, а як ні...

Анна встала, витерла сльози, поцілувала руку матері й вийшла, трохи заспокоєна.

Вернувшись до себе у світлицю, стала на коліна перед образом Божої Матері молилася до неї: »Матінко Божа, допоможи мені, а як не можна, як мушу коритися, подай мені сили витримати і гідно нести свій хрест!«

Майже всю ніч князівна Анна не спала, думала: чи приїде бажаний?

(Закінчення в наступ. числі)

Д. ШАЛДІЙ

»ПО ОБИДВА БОКИ ОКЕАНУ«

А. Д. Скаба — секретар Центрального комітету компартії в Україні, московсько-большевицький ідеологічний наглядач, — у своїй доповіді на ідеологічному пленумі ЦК КПСС у Москві (18-го червня ц. р.) сказав, між іншим, таке:

»Якщо говорити про нинішній стан української літератури і мистецтва, то слід насамперед сказати, що її творці — художня інтелігенція республіки — сповнені бажання з новими силами боротися за високохудожнє відображення життєвих процесів сучасності... Збори, зустрічі й наради, що відбулися недавно, показали, що художня інтелігенція України цілком поділяє погляди партії на природу творчого методу соціалістичного реалізму і разом із партією проїнята однією думкою — дати народові твори, здатні допомогти йому швидше споруджувати будову комунізму...

Саме з позицій цих високих вимог художня інтелігенція республіки піддала серйозній критиці хиби, помилки, а часом і ідейні зриви у творчості окремих діячів літератури і мистецтва. Багато справедливих докорів було висловлено на адресу тих письменників, які дозволяють собі політично недбале ставлення до літературної праці, бравірують своєю зневагою до суспільних тем, навмисно акцентують увагу на псевдозначущих проблемах побуту, копіраються у міщанських душицях, далекі від творчої праці. Саме тому деякі твори українських поетів І. Драча, М. Вінграновського, Л. Костенко охоче були перевидані українським націоналістичним охвістям за кордоном.

Треба сказати, що більшість товаришів, яким довелося почути правдиві докори на свою адресу, визнала критику правильною... Я сказав «більшість товаришів» тому, що дехто займає дивну позицію. Йдеться, зокрема, про письменника В. Некрасова. В листі до ЦК КП України він, визнаючи в цілому критику його відомих нарисів правильною, намагається применшити політичне значення допущених ним помилок...» («Радянська Україна», 20 червня, 1963 р.).

Скаба навмисне не подав у своїй промові назви нарисів Некрасова, тільки обмежився загальною формулою — «відомі нариси».

Накинувся на Некрасова і Микита Хрущов у своїй промові на згаданому пленумі:

»Письменник Віктор Некрасов, — говорив він, — хоч і належить до членів партії, втратив дорожочинні якості комуніста, відчуття партійности... Мене дивує, що він так глибоко загруз у своїх ідейних помилках, так переродився, що не визнає того, чого хоче партія.

А що це означає? Це означає суперечити лінії партії... Якщо людина, яка вважає себе за члена партії, стоїть на хибних позиціях і після того,

як партія висловились і визначила своє ставлення до того або іншого питання, якщо така людина й далі настоює на своєму, то вона, фактично, перестає бути членом партії. Партія повинна звільнитися від таких людей, які помилкове особисте переконання ставлять вище постанов партії...» («Правда», 29 червня, 1963 р.).

Чому московські «корифеї літератури й мистецтва», типу Микити і його лакея Скаби, так сказано накинулися на Некрасова?

Віктор Некрасов належить до Спілки Журналістів і Письменників т. зв. Української ССР. Був, можливо, що й далі ще є, членом компартії. Народився біля Києва 1911 року, живе постійно в Києві. Чи він українець? — невідомо. Сам Некрасов називає себе «росіянином». Про це свідчить і його прізвище, що закінчується на «-ов», хоч в умовах московського поневолення України закінчення прізвищ на «-ов» та «-єв» ще не визначає приналежності до «росіян». Літературні твори Некрасов писав як українською, так і московською мовами.

Так зв. «відомий нарис», що про нього згадував А. Скаба на пленумі ЦК КПСС, Некрасов написав московською мовою. На Україні цей нарис не появився. Його надрукував ленінградський літературний журнал «Новый мир», редактором якого був Твардовський (після червеневого пленуму його усунули з цієї посади). Про цей журнал А. Скаба на пленумі висловився так:

«Ми сподіваємося, що вони (деякі письменники) до кінця визначать свої ідейні позиції і займуть своє місце у строю бійців за новий світ. Але не за той «Новый мир», в якому часто на низькому ідейно-політичному рівні друкуються мемуари і дорожні замітки...»

«Відомий нарис» Некрасова має заголовок — «По обе стороны океана». Як відомо, частина накладу журналу з нарисом Некрасова була сконфіскована, але декілька його примірників усе ж таки появилися і за кордоном.

Минулого року Некрасов був у Парижі, де багато разів підкреслював, що він комуніст. За кордоном почуває себе добре, бо може з чистим серцем захищати «свою країну» від критики закордонних друзів.

Але нам не залежить на тому, хто такий Некрасов, чи він далі перебуває в компартії, чи — може — вже «пише» свої твори з пилкою в руках у якомусь концтаборі. Нас цікавить сам зміст його нарису, тому подаємо його на сторінках «Виз. Шляху» в перекладі на українську мову.

Нарис цей не коментуємо, бо кожний, хто його прочитає, матиме власні коментарі.

Не захищаємо Некрасова, але не зважаючи на те, що нарис написаний письменником-комуністом, його зміст дає багаті свідчення про настрої, які нуртують у т. зв. ССРСР. Крім того, цей нарис ще раз показує ті завдання московсько-большевицьких «культурних зв'язків» з вільним Заходом, що їх повинні виконувати «туристи» та інші «советські громадяни», які одержують дозвіл виїхати в турне за кордон. Будь-кому Москва не дозволяє

подорожувати по країнах «капіталістичного світу». Дозвіл одержують тільки перевірені й випробувані. Їдуть вони на Захід не самі, а під наглядом «соответствующих органов» — кагебівських «опікунів».

В нарисі Некрасова маємо дуже прозорі натяки на це.

В І Т А Л І І

— Отже, знову відвідали Італію?

— Так, знову.

— Ну, і як воно?

— Втомився, як чорт. Два тижні — час дуже короткий.

— Зрозуміло, що короткий. А все ж?

— Як вам сказати. Звичайно, що цікаво...

— Чому — звичайно?

— А тому, що за два тижні, докладніше — протягом тринадцяти днів, так багато набігаєшся, стільки наговоришся, так багато побачиш, що потім і за півроку всього не проаналізуєш.

— М-м-м-д-а...

Мій співрозмовник мовчить, але в його погляді я зауважив щось недобре. Напевно такий самий погляд був і в мене років десять тому, коли наш один дуже відомий письменник, який завжди їздив за кордон на різні конгреси, відходячи від телефону вилаявся:

— Тьфу, напасть! Знову треба їхати в Париж... — і, зауваживши мій здивований погляд, сказав: — Якби ви знали, як мені остогидли оті всі парижі, стокгольми, женеви. Бігасш, як вивірка в колесі. Ні працювати, ні відпочити.

Я був здивований, обурений, навіть ображений... Але тепер я сам відчуваю такі ж погляди на мене: »Стомився, бачите, бідненький. Два тижні часу було йому замало. Вражень забагато, перетравити їх нездатний... Чи бачили таке?«

Ці погляди я відчуваю і мені робиться зле. П'ять років тому я перший раз відвідав Італію. Перебував там, приблизно, один місяць. Про свої враження намагався розповісти в нарисі »Перше знайомство«. Колись, пишучи, думав: »Це лише перші враження. Може, поїду ще раз, тоді мої знайомства поглиблю, поширю«. І це »може ще раз« сталося. У березні 1962 року. Але, чи так воно сталося, як думав я і бажав? Ні, не так. А все ж таки...

Питання: Як — прибувши до цієї або іншої країни та ще й на короткий час — якнайбільше про неї дізнатися? Відповіді різні. Найрозумніша така: »Збираєшся їхати до Італії? Отже, будь ласкавий піти в бібліотеку, відшукати там потрібну літературу, прочитай про те, що тебе найбільше цікавить, і в Італії не будеш ставити питань, на які знайдеш відповіді вдома. Це найперше. Це — фундамент. Друге — уклади приблизний план для себе, що і кого ти хочеш побачити, і мірою сил дотримуйся його. Третє — не розпорошуйся, не хвилюйся усім, насамперед зверни увагу на те, що тебе цікавить і що тобі потрібне. Четверте — не розлучайся з нотесом, не розраховуй на свою пам'ять. П'яте — не лягай пізно спати, вставай вранці: вдома і за кордоном нема нічого гарнішого за ранок.

Шосте — ліпше бути в одному місці якнайдовше, ніж «гальопом по Європах». І, нарешті, сьоме — чи навчився ти мови? Якщо ні — ціна тобі зламана копійка.

Це сім заповідей. Виконаєш — матимеш користь. Не виконаєш — ремствуй на себе».

Боже мій, як я переконував себе про потребу дотримуватися цих заповідей! Переконавав, переконував, але з того нічого не вийшло. Виконав повністю шосту заповідь і частинно першу, інші — не виконав. Хоч дивно, але не жалую. Соромно лише за сьому — не вивчив мови.

Ні, справа не в пляні, не в реґляменті, не в записній книжці. Найцікавіше буває протилежне — раптовість, випадкова зустріч, нове знайомство, раптовий спір, непередбачене питання — одним словом: не виконання розпису, а порушення його, і не тільки мого, а й «місцевих жителів». Про порушення напишу пізніше (вони пов'язані не з поїздкою до Італії, а з поїздкою до Америки і взагалі з організацією нашого туризму за кордон). Тепер декілька слів про записну книжку, докладніше — про нотатник письменника.

Ще під час минулої подорожі до Італії я перший раз побачив у Ватикані зборища туристів (переважно західнонімецьких), що сторінка за сторінкою виповнювали свої нотатники, хоч усе те, про що оповідали їм гіді, можна було знайти в довідниках, що були у руках кожного туриста. Уже тоді в мене зродилася відраза до нотатника. В Америці вона зміцніла, особливо після того, як я побачив, що наші туристи також пишуть і пишуть, навіть ні разу не глянувши на картину, перед якою стояли. В Антверпені я ще глибше зненавидів нотатник. Ідучи мимо однієї зі старовинних будівель, наш гід показав на неї, промовивши: «У цьому палаці завжди зупинявся король Бодуен, коли приїздив до Антверпену».

— В якому? — запитала одна наша спритна й діяльна туристка; смикнувши мене за рукав.

— Ось у цьому, — відповів я, дивлячись через плече до її нотатника.

«Ось у цьому палаці завжди зупинявся король Бодуен, коли приїздив до Антверпену», — дослівно занотувала вона і, щоб не прогавити чергового палацу, підтюпцем стала дотаняти гіда.

Дехто може заперечити мені, що не обов'язково занотовувати різноманітне непотребство, бо все залежить від того, хто записує. Можливо, що й так, але — на мій погляд — нотатник потрібний письменникові, щоб записати числа телефонів та адреси, не більше. Магія нотування, її зображувальність, якщо можна так сказати, затирає безпосередність спогадів. Це подібне до частого повторювання однієї тієї ж самої події: «забалакуєшся», оповідання про подію перетворюється на добре опрацьований випробуваний виступ перед публікою, з перевіреними дрібницями, які «стоять на смерть» і перешкоджають ході іншим.

Не знаю, як інші, але я особисто — проти записної книжки.

Вкінці зненавидів я її півтора року тому в своєму рідному Києві, коли до нього приїхав Данило Дольчі. Визначний італійський суспільно-громадський діяч, лавреат лєнінської премії, в минулому архітект, тепер

він назавжди прибув до Сіцилії, щоб жити серед рибалок і селян, яким присвятив своє життя. Це дуже добра, чесна, самовіддана людина. Життя його гідне подиву й наслідування. Все, що має, віддає селянам і рибалкам. Намагається створити для них непогане існування. Я познайомився з ним в Італії ще в 1957 році. Він настирливо запрошував нас до себе на Сіцилію, але, як завжди, на перешкоді стояли реґлямент і розпис нашого туризму. Дольчі ми не відвідали. Тепер він прибув до ССРСР, щоб ознайомитись із системою советського плянування — можливо, доведеться дещо з того застосувати в Італії. У Києві він мав клопоти з ранку до вечера: відвідував міністерства, держплани, раднаргоспи. Я зайшов до нього на декілька хвилин у готель, щоб стиснути йому руку та разом пообідати. Тільки сіли за стіл, як він дістав свій нотатник. Записував усе, жодного мого слова не проминув. Можливо, що те, що він занотовував, йому було дуже потрібне, але мені стало чомусь сумно — замість розмови утворилося інтерв'ю.

Ні, я категорично проти нотатника, проти плянування наперед, ще вдома, »оглядин і зустрічів«, проти казенного розпису туризму. Найцікавіше постає раптово, коли не чекаєш, не передбачуєш, хоч тут також існують рифи і пороги.

Для загалу читачів я розповім про один випадок, який стався, щоправда, не в Італії, але в нас, в ССРСР, з одним італійцем. Ще й до цього часу я холоду, коли згадую той випадок.

Італієць Джуліо Ейнауді — відомий туринський видавець, син кол. президента, приятель ССРСР, — багато приклав зусиль, щоб популяризувати советську літературу в Італії. До ССРСР він прибув разом із своєю дружиною та приятелем — венеційським письменником Карантото-Гамбіні.

В Києві вони перебували два або три дні. Їздили по місті, оглядали визначні місця — все діялося так, як передбачалося туристичним розписом. Раптом Ейнауді забажалося відвідати базар. Чужинці, треба про це зазначити, взагалі цікавляться нашим базаром. Але Ейнауді хтось сказав, що тільки на базарі можна придбати правдиві вироби народного мистецтва. Порадилися. Що робити, коли на базар, то нехай буде й на базар.

Всіли в інтуристське авто й поїхали на Поділ, на Житній базар. Крім гостей, була з нами перекладачка та ще один мій приятель. Без перешкод доїхали, куди було потрібно. Висідаючи з авта, Ейнауді запитав:

— А фотографувати дозволено у вас?

— Дозволено, — відповів я, — все дозволено, за винятком воєнних і стратегічних об'єктів.

За хвилину біля бідного Ейнауді зібралася юрба, і юрба така, що не мовчить. Його обвинувачували в тому, що він фотографував якусь стару жінку, яка торгувала мурашками (проти ревматизму?). Дехто твердив, що фотознімки робилися з метою шпигунства. Так чи інакше, але всіх нас — головно винуватця та трьох советських громадян — забрали на станицю міліції. Що й казати, міліція не була взірцевою. Тримали нас понад сорок хвилин — десь дзвонили телефоном, з'ясовували, вимагали фотоплівки і лише після наших активних переконувальних (»Син президента«, »директор

великого відомого видавництва!) та додаткових розмов телефоном із якимсь високим начальством — нас нарешті звільнили. Треба ж підкреслити, що протягом 40 хвилин, які ми провели в сусідстві з базарними п'яницями (в камері за ґратами), що спали в кутку, наш директор великого видавництва тримав себе гідно і навіть намагався заспокоїти мене, говорячи російською мовою: «Биває... биває...»

Він був засмучений лише тим, що не повелось йому придбати «творів народного мистецтва» — намальованих на клейонці лебедів та вироблених із пап'є-маше смугастих котиків. Торговки рішуче відмовилися їх продати. Одна з них відверто заявила мені:

— Коли б знала наперед, що для Ейнауді, намалювала б художньо, а ці що... таке-сяке...

*

— Скажіть, будь ласка, що мали ви найцікавіше в Італії (або в Америці)?

Спочатку важко було мені відповісти прямо на таке питання. А тепер, ні. Найцікавіше — дискусії, суперечки. Не кажу, що вони були легкими, але вони найбільше захоплюють і, можливо, найпотрібніші. Та про це напишу далі. Я досить часто запитую себе, що приємніше: чи коли люди, які оточують мене, знають хто я такий, чи коли не знають?

Не буду лукавити — дуже приємно сидіти за «круглим столом» (хоч у дійсності — він довгастиий) разом і поряд з Альберті Моравією, Карлом Леві, П'єром-Павльо Пазоліні, Гвідом Пйовене, поряд із советськими письменниками, які репрезентують тут, у Римі, в палаці Маріньолі, нашу літературу. І виступ у римському телебаченні також приємний. Подумати лише, Чухрай і ти — перші советські люди, що попали до величезного будинку, з міцною охороною, а господарі якого не симпатизують нашому устроєві, нашим поглядам. Чухрай абсолютно спокійний (звик, чорт!), а я хвилююсь. Хвилююсь, може, трохи менше, ніж мила перекладачка, майбутня праця якої, а тим самим і доля її, залежить від того, як вона сьогодні справиться з перекладом виступів двох «советіко». Її чоловік поряд, він також хвилюється. (Заспокоюю — все відбулося гаразд. Другого дня молоде подружжя прислало мені та Чухраєві зворушливі сувеніри і пакунки з цукрованим мигдалем — традиційний подарунок молодят).

Та що й говорити — популярність завжди буває приємною.

А все ж таки не це найприємніше.

Не скажу за інших, але я часто, дивлячись на гарний кінофільм (напр., «Машиніст» з П'єтром Джермі або «Вулиця Прері» з Жаном Габеном), мимохіть улаштовуюсь за одним із столиків того самого паризького «бістро», де Габен сперечається зі своїми друзями щодо вельосипедних перегонів, або підсідаю зі склянкою кьянті до зачмелілого Джермі-машиніста...

...Як ми його полюбили, великого, сивого, жорстокого і м'якого, любителя випити. Як полюбили його дружину — про всіх їй треба турбуватися, за всіх вирішувати, весь тягар нести на своїх плечах. Полюбили дітей, старших і молодшого, принадного чорнявого шибеника. Полюбили і корчму, до якої завжди по праці забігає машиніст — навіть під Новий рік заглянув! — полюбили й самого шинкаря.

І ось ти в цій країні! В країні Джермі-машиніста, в його місті.

Одного дня ми летіли літаком майже над цілою Європою. Півгодини у Варшаві, три години в Парижі. Потім над верховиною Мон-Бляну — в Рим. Виблизкуючий вогнями і склом новий аеродром Фіюмічіно (не знаю, котрий гарніший — новий Орлі в Парижі чи Фіюмічіно). Автобусом мимо колізею до «Стаціоне Терміні» — римського вокзалу. Десята година вечера. Ще потрібно їхати чотири години потягом до Фльоренції — кінцевої зупинки нашої подорожі.

Зайшли до вагонів, начинили сітки своїми валізками. Рушили. Я відчинив вікно й висунув голову... Висунув і здивувався. Та це ж кінофільм «Машиніст»! Чорт би його взяв, той же вокзал, той же потяг, як і у фільмі, все швидше й швидше стукотять колеса електропотяга на стиках та стрілках колії... Хто ж веде потяг? Коли ми приїхали до Фльоренції — вона зустріла нас дощем, вогкістю, холодом, а я не стримався і глянув до переднього вікна електровоза. Можете сміятися з мене, але там сидів П'єтро Джермі. Слово чести!

Очевидно, я не мав змоги відшукати, взагалі ж — я і не шукав тієї корчми, в якій машиніст співав пісень, граючи на гітарі зі своїми друзями, зате я побував в іншому льокалі, до якого він міг зайти. І Кабірія могла б. І кожний герой кінофільму «Рим о 11-й годині». Там забавлялися. Я випив склянку пива і також увімкнувся до тієї забави. Вона електрична. Над великим ящиком рухався невеликий кран-підйомувач. Усередині ящика лежали різні принадливі речі — шпильки, портсигари, цигарнички. Ти кидаєш у цілину автомата 50 лір і натискаєш гудзика. Кран починає рухатись. Коли він порівняється з тією річчю, яка тебе зацікавила, натискаєш на інший гудзик, кран зупиняється, спустить у ящик невеличкий ківш, який схопить або неспохпить ту річ, яку ти бажав. Для мене кран нічого не схопив. Я витратив на забаву 300 лір, а 100 дав одному хлопцеві, але обидва ми нічого не виграли. Інші також не виграли, за вийнятком парубчак в комбінезоні автошофера, що виграв кишеньковий ніжик. Але взагалі мені було весело. Присутні реготали, пили пиво, рились у кишнях, знову кидали до автомата монету. Потім жінки почали тягнути своїх чоловіків до своїх квартир. Останні сперечалися. Знову пили пиво. Було дуже весело, зокрема мені. Я почував себе цілковито своєю людиною в цій робітничій корчмі на околиці міста.

(Який жах для московсько-большевицької пропаганди! Робітництво в капіталістичному світі забавляється, п'є пиво, радіє, а Некрасов почуває себе «цілковито своєю людиною» за кордоном, в Італії, де — як твердить Москва — «мільйони безробітних», — Д. Ш.).

На мене ніхто не звертав уваги. Точніше, стільки ж, скільки на інших. Це було найприємніше з усього.

А ще таке. Ми вешталися по нічній Фльоренції. Я і два мої друзі. Було вже досить пізно. Вулиці порожні. Ми йшли, не маючи ніякої мети, куди очі дивляться. Вулицями, перевулками, побережжям Арно. Прийшли до Понто-Веккіо. Це старовинний міст, за два роки йому буде чотириста

років з дня спорудження. Нема на світі іншого такого мальовничого мосту. Це міст, а одночасно й вулиця, на якій лавки і ювелірні крамниці. Існує, напевно, мільйон фотознімків того мосту. Вдень і вночі, зверху і знизу. Я також зробив фотознімок, а ще в дитинстві не один раз перемальовував його. Міст чудовий! Його не зруйновано під час другої світової війни, хоч фронт переходив через Фльоренцію по ріці Арно. Ось ми дійшли на міст. Оперлися на поруччі. Дивилися на бурхливу Арно, що плила під нашими ногами, на вогні міста, що відбивалися на її поверхні. До нас підійшли двоє нічних сторожів. Попросили вогню запалити цигарки. Один з нас знав італійську мову. Розговорилися. Чи знаєте ви, про що вони за кілька хвилин сперечалися? Про Чіле! Хто переможе на світовому футбольному чемпіонаті. На Понто-Веккіо і про футбол? Блюзнірство? За моїм переконанням, ні.

Протягом п'яти-шести днів нашого перебування у Фльоренції, Понто-Веккіо із знайомого поступово перетворилося на нашого приятеля, а ми відчували себе дещо менше туристами. Коли перший раз, п'ять років тому, я був на площі Синьйора, я навшпиньках увійшов до Палацо Веккіо, урочисто зупинився на дворі, пішов далі східцями, з тремтінням ходив по величезних залах, прикрашених образами Вазарі та скульптурами Мікель-Анджельо. Святилище!

Цього ж разу Палацо Веккіо був для мене не лише визначним пам'ятником архітектури і епохи, а й місцем, де ми сиділи з навушниками-мікрофонами, слухали виступів і промов делегатів Конгресу Європейської Спільноти Письменників. Засідання відбувалися в залі П'ятисот (у тій самій, де Вазарі та Мікель-Анджельо); під час офіційних прийнять на входах і східцях стояла сторожа в середньовічній уніформі, з алебардами і смолоскипами. Стверджую, що під кінець Конгресу ми були втомлені. Тож не дивно, що дехто з нас незавжди чекав кінця засідання, зникав до міста, де прогулювався тихими вуличками. Я маю надію, що Палацо Веккіо на нас за те не образиться — він також став нашим приятелем, а в дружбі, як говориться, дотримувати етикету не завжди потрібно. Щоправда, за Палацо образився мій київський приятель, архітект, коли я, оповідаючи, ненароком прохопився, що мені не бажається постійно відвідувати Конгрес та Палацо Веккіо — щодня до нудоти те ж саме.

— Дожилися, — зауважив приятель, не маючи ніякого співчуття, — а Фльоренція не обридла тобі? Ранком і ввечері, вдень і вночі...

Мені зробилося ніяково...

Так, найприємніше буває тоді, коли не відчуваєш себе туристом. Коли дещо обживешся. Коли йдеш пішки від Вілли Боргезе до своєї кімнати, до готелю «Імперо», поблизу Станціоне Терміні, нікого не запитуючи про дорогу до нього, не вражає тебе більше вокзал, де кожночасно маєш змогу купити останнє число «Парі-матч», на сторінках якого вміщуються спомини про Гемінгвея, що їх пише його молодший брат. Коли маєш змогу, між іншим, сказати своєму приятелеві, футбольному вболівальникові: «Між іншим, завтра на стадіоні Флямініо цікавий змаг: Рим—Мілян. Це недалеко.

Всідай біля вокзалу до автобуса ч. 69 і їдь до площі Флямінію. А від неї до стадіону два кроки. Можна їхати і 33-ім, але треба буде пересідати до іншого автобуса». (Особисто я вчора вже обійшов цілий стадіон, відвідав усі його закутки, бо ж його збудував П'єр-Люїджі Нерві, визначний італійський архітект, тому й говорю тепер про нього ніби про стадіон «Динамо» в Києві).

Ще одне, що дає мені велику насолоду — це повторні зустрічі зі знайомими італійцями, під час яких обов'язково виявляються нові риси людини. Також і повторні відвідини палаців, музеїв, дворців, площ дають мені завжди щось нове.

Я не зловживав музеями. Ліпше менше, але краще. В Уффіці, у Флоренції я обійшов заль десять, не більше. Зате я наново відкрив для себе Вронзіні, Філіпіно Ліппі, Павльо Учелльо. Зокрема останнього. Скажу відверто, хоч мені й соромно: я про нього не знав нічого і ніколи, побачив перший раз. Увійшовши до першої залі Кватроченто, я зупинився перед образом, який мене справді заскочив. Як міг я не запримітити цієї залі, коли був тут минулого разу? Ось що значить туристична біганина! Образ — незвичайний; називається — «Бій». Щодо ритмічного виконання композиції, добірності малюнка, кольориту, дивного сполучення кольорів, містецького вміння роз'єднувати, а одночасно об'єднувати спільно передній і задній пляни, — я такого ще не бачив у своєму житті. Перше, що побачиш, як тільки заходиш до залі, це кінь, що хвицає обидвома задніми ногами. Ще пара коней — лежать забитими. Блакитні. Чому вони блакитні? Не знаю. Але вони саме й мусять бути блакитними. Образ так захоплює, що ненадивишся. На передньому пляні — бій між лицарями. В центрі, на білому коні — воїн, що падає від удару списом. Спис непомірно довгий, могутньо перетинає образ горизонтально. Ліворуч і праворуч ліс списів, що створюють майже ритм музики. І все це на фоні ланів з кущами, серед яких у різних місцях біжать гінці. Ще якесь військо рухається з-за пагорка...

Описав картину? Її не можна описати. Мені тяжко взагалі пояснити, чим вона захоплює. Насамперед, якесь магічне — інакше не скажеш — сполучення умовного і реального... Ким і хто він був, оцей чарівник раннього Відродження, що намалював образ оцей? Павльо-ді-Дона, прозваний «Учелльо» («Птах» — говорять, дуже любив тварин, зокрема птахів)? Флорентієць, син цирюльника, ювелір-майстер, мозаїст, автор малюнків і візерунків відомого флорентійського собору, працював у Гіберті, приятелював з Донателльо. Жив великим повноцінним життям, помер 1475 року. Більшість намальованих ним образів не збереглася. Найліпша його картина — «Бій», на мій погляд, недоцінена його сучасниками, нами також...

Мені здається, Вазарі несправедливий щодо Учелльо. Досить лише глянути на «Бій» у Уффіці (середню частину триптиху, ліве крило якого зберігається у Лондоні, а праве — у Люврі), щоб зрозуміти, що Павльо-ді-Дона—Учелльо заслужив славу не лише штукакою перспективи на

його образах. Взагалі, що можна сказати про епоху, про той час, коли поряд, або один по одному, працювали такі визначні майстри як Чімабуе, Джотто, Учелльо, Гіберті, Мазаччо, Брунеллескі, Донателльо, П'єро делла Франческа та багато інших, про епоху, яка обдарувала світ Мікель-Анджельом.

Зустрічі з Мікель-Анджельо зокрема приємні. Я знову пішов поклонитися »Мойсееві«, »Пієті«, в Собор св. Петра. Але в Соборі в той час було дуже багато людей, будували щось, готуючись до свята, а в Сан-П'єтро in Вінколі біля »Мойсея« споруджено якісь скриньки з мікрофонами-навушниками: кинеш до скриньки монету — і півка скриньки розкаже тобі все італійською, французькою, англійською, німецькою мовами. Декілька американських моряків скупчилось біля скриньки, що оповідала англійською мовою. Я кинув монету до скриньки з французькою, послухав і вийшов на вулицю.

Зате в Сан-Льоренцо в капелі Медічі — жодної людини.

Капеля Медічі...

Мені здавалося перебільшенням, коли, напр., говорили: »На Сікстинську мадонну можна дивитися годинами і ніколи ненадивившись«. Тепер це мені більше не здається. В капелі Медічі я перебував понад годину. Я тепер не маю ніякого сумніву, що це — найвизначніший твір мистецтва. Людству не відомий інший приклад такої удосконаленої синтези скульптури і архітектури. Сила емоційного впливу величезна. Де загадка? Тут загадка також!

Коли дивишся на надгробок Льоренцо і Джуліано Медічі, здається, що все довершене. І глибина думки, і спосіб її висловлення, і пластичність зображення фігур... Ні, це не ті слова. Перед вами чудо. Оце й усе. Нема що додати або відняти. Максимальна закінченість. Закінченість? Але чому ж тоді обличчя фігур, які уособлюють »День« і »Вечір*«, не викінчені? Важко твердити, ніби Мікель-Анджельо не встиг їх закінчити, хоч, як відомо, цілу роботу після Мікель-Анджельо викінчив Вазарі. Не може бути, щоб геніальний майстер найбільше часу присвятив викінченню деталей, які відіграють підрядну роль, не закінчивши головних. Ні, зовнішнє невикінчення, напевно було в задумі скульптора.

На сторінках своєї книжки (дуже цінної!) »Образи Італії«, П. Муратов пише: »Звільнення духу, що створює форму з інертної і безформної речовини, було завжди головним завданням скульптури. Вона (скульптура) стала переважаючим мистецтвом античного світу тому, що античний світогляд тримався на визнанні одухотворення всіх речей... Але земля перестала бути рідною хатою для духу Мікель-Анджельо. У своїх сонетах він говорив про безсмертні форми, що приречені до ув'язнення у земній в'язниці. Його рівень звільняє дух не для гармонічного, а це, напр., є в античності, існування разом з матерією, а для розлучення з нею«.

Чи має рацію Муратов? Чи про це думав Мікель-Анджельо, створюючи свої напівзагадкові скульптури? А може все це можна пояснити тим, що

*) Неправильний переклад. Італійською мовою не »Вечір«, а »Присмерк« (le Crepuscolo) і не »Ранок«, а »Світанок« (l'Aurora) — це докладніше.

з мармурового ярма став поступово звільнятися полонений дух в Академії Мистецтва? Все це для мене таємниця, що її я нездатний розгадати.

Такі питання постали в мене, коли я відвідав Сан-Льоренцо ще раз. Капеля порожня. Тихо. Звідкись чути дзвін, не наш, не російський. Але він також щось доповняє, як орган у готичному соборі. Я сиджу у великому шкіряному кріслі. Ніби розчинився в оточенні, але думка не вимкнулася. Вона ставить питання. Чому? Чому? Чому невикінчена рука »Ночі«, що спирається на маску, яка уособлює сон? Випадковість? А мініатюрна маска вусатого чоловіка на спині у Джуліано Медічі, — маска, яку завважили лише тоді, коли зняли скульптуру з постаменту для реставрації? Це загадка також! Такою ж загадкою є і Мадонна з дитям. Чому невикінчена, а ліву руку Христа-дитяти скульптор зробив анатомічно неправильно? Нарешті, чому ціла скульптура, що стоїть на тлі гладенької білої стіни, очевидно свідомо відірвана (немає нічого спільного) від архітектури капели, яка належить до вершка (вінця) синтези архітектурного і скульптурного мистецтва?

Ні, ми ще не збагнули, навіть у наш атомово-ракетний час, у час космічних кораблів, — не збагнули ми найтаємнішої таємниці мистецтва. Венера Мілоська гарна без рук. Кажуть, що їх ніби шукають на дні Егейського моря. Чи потрібно шукати?

Написав вісім сторінок і вередливий читач має слушність зауважити: плутанина, мішанина якась. І про це і про те. Дарма автор порушив другу заповідь — за пляном воно було б ліпше, повільніше й більш зрозуміло.

Але такого читача я нічим не можу втішити — далі писатиму подібно, як уже написав вісім сторінок. Очевидно, можна писати за взірцем енциклопедичного словника:

Італія

1. Географічне розташування.
2. Населення.
3. Державний устрій.
4. Історія.
5. Промисловість.
6. Сільське господарство.
7. Мистецтво і т. д.

— але я не бажаю такої стандартности, такої схематики, не весело. За порядком розповідати теж сумно...

ДИСКУСІЙНІ СТОРІНКИ

М. СКРИПНИК

»ПЕРЕМОЖНИЙ ДУХ« І »ВЕЛИКИЙ ВИГРАШ«?

Стаття п. І. Марченка п. з. »Переможний дух української нації« викликала жваву дискусію на сторінках »Визвольного Шляху«. Опоненти автора не погоджуються з його оцінкою сучасної ситуації в Україні та з його інтерпретацією певних фактів з історії України. Я вважаю аргументи п. А. Кирпича цілком слушними й коректно обґрунтованими.

Розходження між автором та опонентами в поглядах на минуле й сучасне, а тим самим і на майбутні методи боротьби — дуже велике. Воно має глибоко принциповий характер і є, без сумніву, виявом діаметрально-протилежних світоглядів та суперечних політичних ідеологій.

З огляду на те, що обговорені в статтях та дискусіях проблеми заслуговують великої ваги, бо ж без однакового способу думання неможливе однакове діяння, дозволю собі поділитися з читачами і моїми міркуваннями та заувагами на цю тему.

Статтю п. І. Марченка можна б поділити, згідно з її змістом, на три частини:

1. Вступ, в якому подана спроба теоретично обґрунтувати взаємовідносини між народністю, державою, нацією та подати ілюстрацію цієї теорії прикладами зі всесвітньої історії.

2. Огляд історії України, з метою переконати читачів у правдивості тези автора про »Переможний дух нації«.

3. Аналіза сучасного стану національно-державних позицій українського народу та прогнози на будуче.

Хоч я особисто вважаю проблеми сучасності найбільш актуальними, буду дотримуватися обраного автором хронологічного порядку в обговоренні.

І. Вступ. Величезне практичне значення для нашої визвольної боротьби мають такі, начебто абстрактні, теоретичні питання як: що таке нація, як вона постає, які умови сприяють її розвитку, чому вона занепадає і гине, зникає з кону історії? Які різниці у взаємовідносинах між державою і громадянством можна спостерігати на підставі досвіду, які є причини соціологічно-політичного характеру, що обумовлюють ці різниці, та, нарешті, в яких зовнішніх формах виявляються у часі по суті ідентичні тенденції, що діють у житті людських громад, скрізь і завжди.

Соціолог і політик мусить бути встані — так як геолог, що в морфології краєвиду бачить суть тих внутрішніх і зовнішніх процесів, які привели до постанови цих форм, — відрізнити рухаючі сили, суть соціальних хотінь і природу тих чи інших виявів національно-державного життя.

Тільки маючи такий критерій може він обрати найбільш доцільні методи для досягнення певних політичних цілей та збуджувати і керувати тими чинниками, які сприяють успіхові його намірів.

Яку ж схему-гіпотезу рекомендує автор застосувати при оцінці прикладів зі світової історії? Який причинний зв'язок усвідомлює він у поданих фактах? Що вважає він позитивним і для наших специфічних завдань? Чого можемо навчитися з досвіду історичного минулого інших народів?

На жаль, відповідь-порада автора не задовольняє ані змістом — брак ясної ідеологічної позиції, ані формою — з огляду на хаотичну термінологію, яка затемнює справжнє значення вживаних автором понять-слів. Зауваги опонентів про термінологію автор вважає слушними, однак не зробив він жодної коректури чи доповнення, які б усували ці формальні недоліки.

Спинимось на самих прикладах.

Чому потужна народність гунів, що з непереможною силою підкорила народи Європи в 5-му столітті зникла з поля зору? Тому, що не створила власної держави? Що була варварами-дикунами в порівнянні з вищим соціальним розвитком європейських народів? Відповіді нема.

Але ж татари створили свої держави, були теж великою потужною силою, а проте, як нація, вони зникли. Де причина цього факту? (До речі, я вважаю, що татарська держава цілковито й органічно була абсорбована, злилася з московською державою, яка тільки по назві не татарська, а по суті це нащадок Золотої орди).

Приклад «римської нації» вважаю невідповідаючим історичній правді. Римська імперія — конгломерат земель і націй — мала зовсім іншу історичну місію, як сучасні національні держави. Її можна ліпше порівняти з колоніальними імперіалізмами минулого століття, як намір механічно-технічного сполучення і координації цивілізаторських завдань. Щось подібне до світового поштового союзу. Італія є прямим спадкоємцем Римської імперії. Для чого автор навів приклад «римської нації»? Щоб довести, що державні утвори, які не мають спільної, одnorodної етнографічної бази — народності — не витримали іспиту історії? Розпалися на більш природні, органічні сполучення — національні держави німців, французів, англійців? З тексту статті автора про такі конклюдії не можна навіть і здогадуватися.

Який сенс треба бачити в тому явищі, що деякі нації, що у свій час державно оформилися, досягли великої потужності, потім стали другорядними державами? Чи це нормальний процес «постаріння», вичерпання життєвої енергії нації, чи існували тут особливі причини, і коли так, то які? Автор мовчить.

Нарешті розглянемо два останні приклади: жидів і чехів, над якими автор найдовше спинається та вважає, що їх історичний досвід мусить бути використаний і нами як взірєць.

Жидів і чехів автор вважає за яскравий приклад *недержавних* націй, подаючи одночасно, що вони в минулому мали державну організованість та втратили її, але завдяки духові національної відпорності й самоорганізації були спроможні відтворити її.

Цим твердженням автор дає безперечний доказ, що його світогляд і політична ідеологія є діаметрально протилежні до консервативно-державницької концепції Гетьманського Руху, так як вона була сформульована у творах В. Липинського. Даємо йому (Липинському) слово:

«Ставити українцям, як приклад до наслідування, політичні методи націй *поневолені*, але державних, як наприклад... чехів... — значить збільшувати нашу політичну темноту, припізнювати процес нашого самопізнання, а тим самим робити нас зовсім нездатними до «вилікування з нашої недуги» (Листи, стор. 420).

«Яскравий приклад *націоналізму*, в сучаснім демократичнім розумінні цього слова, дали жиди, позбавлені зовсім чуття патріотизму, але посідаючі найсильніше мабуть між усіма націями почуття екстериторіальної віро-ісповідної громадської солідарності: нація найбільш націоналістична, найменше патріотична і найменше здатна до політичного державного життя» (Там же, стор. 376).

«*Недержавність* — так зветься наша хвороба. Ця хвороба зовсім інша ніж — подібна до неї по своїм зовнішнім ознакам — *поневоленість*» (Там же, стор. 418).

«Хвороба недержавности має своє джерело не в причинах зовнішніх... як хвороба поневолености — а викликана вона причинами внутрішніми, органічними, без усунення яких ніякі найбільше сприяючі зовнішні умови, ніякі найкращі союзники, ніякі, навіть найкращі, зовнішні «орієнтації» абсолютно нічого не допоможуть...»

«Нація поневолена є завжди нацією державною... вона має в собі, хоч і в поневоленому, придушеному стані, але всі елементи потрібні для будови держави» — натомість нація недержавна цих елементів не має, вона є

недорозвиненим, недоношеним організмом, якому бракує власних, місцевих державотворчих сил.

«Отже, при абсолютній неоднаковості цих хвороб і лікування їх мусить бути абсолютно різне» («Листи», стор. 418-419).

«Суворий, нещадний і, можливо, вірний діагноз — впливаючий з позитивних хотінь, а не з негатиї, і вказуючий вихід з хвороби, а не лише саму хворобу» — задокументований у творах В. Липинського. Його пораду можна б у дуже стислій і спрощеній формулі висловити так:

Народність, навіть з найбільш «переможним духом» ніколи не розвинується до ступеня повноцінної нації, якщо не створить власної держави. Тільки власною державою можна захистити свою матеріальну й духову культуру від знищення її чужими націями. Мирне співжиття кількох націй в одній державі — нездійснима утопія.

II. Огляд історії України. Озброєні згаданому вгорі діагнозом Липинського та беручи до уваги його численні «ліки»-поради, спробуємо, разом з автором, оглянути панорами нашого минулого. Такі історіософські мандрівки не можуть бути вільні від суто-індивідуальних вражень подорожніх. Не є моїм наміром розпочинати полеміку з автором про деталі його світосприймання і оцінки фактів. Свідомо обмежуюся ствердженням головних тенденцій його способу думання, його — кажучи словами Юрія Липи — «генеральних ідей».

На думку автора, всі державні організації наших предків занепадали в наслідок зовнішніх причин — поневолення чужинцями, а саме: Київська держава була подолана татарською ордою, Галицько-Волинське князівство — опинилося під литовським, а потім під польським пануванням, Гетьманська держава 17-го століття була скасована Московщиною, УНРеспубліка і Гетьманська держава 20-го століття — підпала під панування большевицько-московської імперії.

Такий погляд цілком відповідає поданій вгорі оцінці автором української нації поневоленою чужинцями.

Натомість Липинський каже так: «Це значить, що ми держави, як реального втілення нашої окремішності не маємо не тому, що ми всі хочемо її мати, але нам якесь зовнішня чужоземна сила в цьому заважає. Держави ми не маємо тому, що ми не вміємо самі в собі хотіння своєї власної держави розвинути, його в цілмі нашим громадянстві розбудити і це хотіння, відповідним методом його організації, своїми власними місцевими силами здійснити» («Листи», стор. 418).

Друга, дуже характеристична тенденція автора в тому, що він бачить носіїв українотворчої, національно-державної свідомості та боротьби за її реалізацію в «українських широких масах», в «українській людині», навіть у суто-біологічному процесі її зросту, в той же час, на думку автора, «українські поміщики та вища провідна верства» відривались від своєї нації, відходили від свого народу. Липинський каже інакше:

«Українство по природі своїй є рухом верхів: активних елементів, прибуваючих з Заходу і активних елементів, що виділяються з народних мас та до перших прилучаються. Яко таке воно є рухом аристократичним: хотінням провідної верстви, а не народних мас... Підняття на Україні низів проти верхів во ім'я кличів соціальних і культурно-віроісповідних (націоналістичних), означає і буде означати завжди: знищення українотворчих верхів, а з ними разом України» («Листи», стор. XXIV та XXVI).

Третью провідною думкою автора є незвичайна увага до проявів віроісповідної і культурної самотності та надання їм вирішальної ролі, примат «національної свідомості» у визвольній боротьбі.

На цю справу Липинський дивиться так: «Утопія української демократії збудована на двох фальшивих założеннях (премісах). Перше — що порушуючі сили нації, в тім числі і «свідомість національна», йдуть знизу вверху («від народу до панів»). Друге — що народ український знаходиться у такім самім національнім відношенні до народу московського, як, напр., чехи до німців...

...Активної, порушуючої національної свідомості не посідає ніякий народ...

...Наша інтелігенція, замість творити ідеологію патріотичну, тобто будити українську свідомість територіально-політичну, творить ідеологію націоналістичну, тобто будить Україно-руйнуючу свідомість культурно-віроісповідну... Ані під гаслами окремої мови і культури, ані під гаслом окремої віри, народ український у відношенні до народу московського національно не самоозначиться...

Окремішність України у відношенні до Москви творили і творять не так різниці культурно-віроісповідні, як зовсім інші змагання територіально-політичні: інші, випливаючі з відмінного географічного положення, політичні завдання української землі, яких Москва зі свого метропольного центру виконати не в силі, і інші відносини внутрішні, для яких політичні московські охлократичні методи державної і громадської організації не підходять» («Покликання Варягів», стор. 70).

Нарешті четверта і остання теза автора стосується до тих методів, які він уважає потрібними для розвитку успіху визвольної боротьби.

Причиною поразки наших визвольних змагань у 1917-20 роках автор, «об'єктивно розцінюючи справу» — бачить у тім факті, що «велика частина української інтелігенції ще не була національно усвідомлена». Автор знає, має свідчення того, що національно-державне усвідомлення наших людей... розвивається, далі це дає йому глибоку віру, що наш нарід у недалекому часі виборе свою державність. Яка величезна різниця в оцінці ролі «національно-свідомої» інтелігенції з боку Липинського і автора.

«Українська інтелігенція стає серед місцевого громадянства "locus minoris resistentie" (місцем найменшої відпорности) на нашу хворобу недержавности.

Всяка хвороба поразує, як відомо, не найсильніші, а найслабші місця в організмі. Таким найслабшим місцем є в громадянстві України «національно-свідома» українська інтелігенція. Тому вона стає у нас найбільше небезпечним огнищем нашої хвороби і найбільш шкідливим її розсадником. Коли неуміння українських людей здобути і зорганізувати на своїй землі свою власну владу назвати бацилом хвороби недержавности, то українська «свідома» інтелігенція є місцем, де цей бацил множитьсся з найбільшою силою і звідки, з продуктом її ума, розходитьсся по всьому організму» («Листи», стор. 459-460).

«Ні один престол, ні одна держава у світі не були збудовані інтелігенцією... Вимагати реалізації, матеріального здійснення державних ідей від людей, не володіючих мечем і не продукуючих матеріальних цінностей, це те саме, що сподіватись дітей від бажаючих їх мати імпотентів» («Покликання варягів», стор. 63).

«Дійсна, реальна, державна Україна може повстати тоді, коли вдасться побороти анархічні та руйнуючі ідеологічні впливи тих, хто серед місцевого громадянства... не тільки репрезентує, але ще й монополізує для себе Україну» («Листи», стор. 464).

*

Фронти ідеологічної боротьби України з Московщиною лежать не тільки в сучасності, а постали і в далекій минувшині — праісторії та археології земель України. Величезна науково-дослідна праця переведена над зрозумінням давнього минулого наших земель, які були заселені за два-три, а може й більше тисячоліть до Р. Х., виявили значення України, як одного з важливих вузлів великих шляхів історії світу, як економічно-політичного і культурного центру, зв'язаного з пульсуванням історії цілого світу, нагромадила величезний фактичний матеріал, відчинила пребагату панораму історичних дій на тому терені впродовж 3-4 тисячоліть. Маю на увазі не лише «Трипільську культуру», а й цілий комплекс наших стосунків з Півднем і Південним Сходом, які залишили не тільки культурні, а й біологічно-расові сліди в структурі наших прадідів. П. М. Третяков у своїй статті «Про походження слов'ян» (жур. «Славяне», рік 1952, ч. 7, стор.

26-32) пише, наприклад: «... В культурі більш північних племен не можна знайти навіть найменших особливостей, властивих південним племенам, що були так чи інакше пов'язані з римською територією, з усім тим в галузі побуту і культури, що було властиве більш південним теренам. Крім того в культурі цих племен знаходяться ясні сліди дуже давніх місцевих традицій, як в галузі народного господарства, так і в будівництві осель, характеру розселення, прикрас і т. п.» (стор. 28-29).

Може саме тому Академія Наук СРСР вираджає величезні археологічні експедиції біля Києва і взагалі на Україні, з метою анексувати і праісторію України до московських зфальшованих схем, так як вже сталося з історією Київської держави. Трохи вражає, що носії української консервативної традиції, якими вважають себе гетьманці, не виявляють жодного зацікавлення результатами новітніх дослідів і точно за горезвісною схемою Гловайського-Соловйова починають наш «родовід» від IX-го століття, згідно з канонами московської «перелицьованої» історіософії. Це тим більше незрозуміло, бо саме Липинський вказав на те, що окремішність України від Москви творять саме геополітичні проблеми, чужі, і навіть небажані і Москві і Польщі. Були і серед польських і серед московських державних політиків люди, які застерігали свої уряди від «прилучення» України, бо це втягало і Москву і Польщу в орбіту наших геополітичних проблем: боротьбу за вільний вихід на Чорному морі, за шляхи до Малої Азії і т. п. Гасло «від моря до моря», яке прийняла Литовсько-Польсько-Українська федерація — це накинене нашими, а не польськими інтересами стародавнє гасло: «шляху від варягів в греки». А походи Петра I-го, з козацькими військами, на Персію, це поновлена українська традиція (? — ред. «В.Ш.») Святославових походів на Каспійське море. Зайняття турками Константинополя та замкнення виходів з Чорного моря — міродайно вплинули на нашу готовість до союзу з Литвою-Польщею, з метою виходу на Захід, через Краків-Бреслав-Нюрнберг. А союз зі Швецією в 17-му столітті, це ренесанс варязької традиції і боротьби за доступ до Балтицького моря. Яку велику ролю може відігравати цей геополітичний фактор — бачимо з історії розвитку економіки України після скасування Гетьманської держави 17-го століття, коли всі місцеві інтереси були зліквідовані та примусово скеровані на Північ — з допомогою штучних тарифів, заборони вивозу, ввозу і т. п. Відомі факти, що місцеві купці й промисловці України, без огляду на їх «національну» приналежність, звертаються у 19-му столітті до уряду в Петербурзі з протестами проти упослідження місцевих південних господарських інтересів.

Правильне розуміння суті наших геополітичних проблем, їх проекція в далеке минуле, але і в майбутнє — сприяє витворенню свідомості тої окремішності інтересів, яка сполучає всіх мешканців України (чи і тих 13 мільйонів чужинців, у тому 10 мільйонів москалів? — ред. «В.Ш.») на захист їх, сприяє патріотизмові (якому? — ред. «В.Ш.»).

Другим позитивним, українотворчим фактором вважав Липинський окремі від московських політичних методи державної і громадської організації України. Незвичайно цікаву і почаяючи схему складних соціологічних явищ у житті народу — клясократію, демократію, охлократію (яку розвинув і обґрунтував Липинський) треба було б перевірити на підставі історичних фактів з життя нашого та інших народів.

Автор порівнює фізичний зріст нашого народу в 18-19 століттях з величезною перемогою на полі бою. Це мимоволі сугерує думку, що мирна пенетрація, чи то пак «холодна війна», рівнозначна зі збройною боротьбою, яка завжди має політичну мету та супроводиться великим напруженням і жертвами, доцільність і необхідність яких мусять стояти поза сумнівами у свідомості тих, від яких цих жертв вимагається. Коли ж ті самі, чи як автор каже — «рівнозначні», успіхи можна досягнути і без жертв — пощо ж тоді вони?

Але це не правда, що колонізація чорноморських степів не коштувала нам жертв. Р. Млиновецький подає у своїй «Історії Українського Народу» (стор. 310), що не менше 40 тисяч душ козацького війська втратило життя або здоров'я у війнах ведених і за чорноморські степи. В той же час забрали москвини на рабську працю не менше 160.000 чоловіків, які теж були втрачені для України. Про інші війни російської імперії — не в наших інтересах (а чи були і в наших інтересах? — ред. «В.Ш.») — не будемо тут згадувати. Крім того ця колонізація свідомо керувалася москвинами не в наших політичних цілях. Північні території Сіверщини та Київщини були резервовані для москвинів, щоб послабити наші оборонні лінії на Північному Сході, споконвічній брамі для московських наїздів. «Кількість москвинів, що встигли налізти хоча б на територію Київського та Стародубського полків, вже доходила до 30% усього населення» (див. Р. Млиновецький «Історія українського народу», стор. 306).

Колонізація чорноморських степів не тільки українцями, а й чужинцями збільшила неусталеність раси на півдні України і т. зв. асиміляція, що виявилася тільки в засвоєнні народного говору — це московська біологічна отрута, що зсередини розкладає нас, збільшує хаос.

Біля 5.000.000 десятин землі загребли московські сатрапи, що змусило безземельних хліборобів мандрувати на Зелений Клин і на Сибір, отже спричинило тривалі втрати народної субстанції. В той же час заселення мосту поміж Україною та Кубанню було заборонене, щоб не допустити до утворення суцільної етнографічної межі.

Однобічне наświetлення колонізаційних процесів з боку автора ллє воду на млин московських шовіністів, які, напр., у Збрінику з приводу 300-ліття «воззеднання» України з Московщиною пишуть:

«Українському народові загрожував не тільки економічний занепад, а й звичайне винищення. Врятувати себе від загину, забезпечити собі можливість економічного і культурного розвитку український нарід міг тільки — увійшовши в склад московської держави».

Не погоджуюся я і з тим, як автор наświetлює справу постановня Унії, її мети та ролю в релігійному житті українців.

Не підлягає жодному сумнівові, що зв'язки Київського князівства з Заходом поширювалися також і на контакти між церковними колами. Тої фанатичної ворожнечі супроти Риму, що її відчували грецькі церковні достойники, на Україні не було. Не було й азійського недовір'я і відризи московських півдикунів та притенсії на «Третій Рим».

Справа церковної Унії не лежала в площині релігійних догм, не мала в собі нічого з патосу протестантизму, а була більше обумовлена адміністративно-політичними міркуваннями.

Особливо ж коли після політичного й культурного занепаду Візантії — Верховна Ієрархія Православної Церкви в Україні побачила, що Римсько-католицька Церква має величезну перевагу в культурному й організаційному відношенні. Воюючий католицизм сзуїтів, підсилений польською державою, примусив нашу Православну Церкву до оборони, яку вона бачила в Унії з Римом. Отже не споільчення і католицизм — а якраз збереження української національної Церкви — було метою творців Унії. Цікаво, що навіть у галузі релігійній верхи Церковної Ієрархії були за контакт з Заходом, а їх намірення дістали благословення і зреалізування як українотворча Греко-Католицька Церква. Воротьба ж за «православну віру» привела нас до катастрофи в Переяславі, а потім до знищення власної Церкви.

Цим не хочу твердити, що Унія та її промотори були вільні від зрозумілих на той час ексцесів та помилок, так само, як і ті, що її поборювали. Варто лиш пригадати, що в 18-19-их століттях, до останнього поділу Польщі — біля 12 мільйонів, отже майже 50% українців, стало уніятами. Те, що царський уряд брутально силою зліквідував уніятську церкву та примусово запровадив московське православ'я — може бути зайвим доказом, що крім захистів релігійних скарбів була вона і джерелом національно-українського руху.

Історія за і проти Унії вчить нас, що релігійні війни використовують, а то навіть і свідомо провокують, закулісові, ворожі нам чужоземні сили з метою внутрішнього послаблення українців.

Тільки виключення «політики» із сфери релігійних проблем може забезпечити Євангельську пораду Христа: «Віддайте Богові Боже, а кесареві — кесарево».

III. Аналіза сучасності. Переходжу тепер до розгляду останньої і найбільш актуальної частини статті, а саме — оцінки автором подій після революції 1917-го року. Автор твердить, що після періоду визвольних змагань 1917-1920 років національно-державні позиції українського народу стали кращими, ніж були перед тим, себто — перед 1917 роком. Безперечним великим виграшем вважає автор ті зміни, духові й матеріальні, яких зазнала Україна після революції.

Почнемо з найбільш важливого: біологічної субстанції народу, абож, простіше кажучи, кількості українців.

Після опублікування статистичних даних маємо такий образ:

1897 р. населення Східної України було, приблизно —	20.000.000
1926 р.	29.000.000
1939 р.	31.000.000
1940 р. після «приєднання» Західних Земель	41.000.000
1956 р.	40.600.000
1959 р.	43.000.000

З цього числа біля: 30.000.000 українців,
10.000.000 москалів,
3.000.000 жидів та інших.

Нормальний приріст населення України в роках 1924-1927 був 2,36%. В році 1939 населення мало бути 38.500.000 (13 літ $\times 2,3 = 30\% = 8.700.000$), а було 31.000.000. Отже за час «розкуркулювання», включно зі штучним голодом та концентраційними таборами, загубила Україна біля 6,5 міль. населення.

Після «приєднання» Західних Земель, отже від 1940 до 1960 р., приймаючи той же самий процент натурального приросту (20 літ $\times 2,3\% = 46\% = 19.000.000$), мала б Україна мати населення приблизно 60.000.000, отже 17.000.000 більше ніж є фактичний стан. Разом за два періоди — 23.500.000 втрат. Таким чином наш «великий виграш», або ж досягнення великої, безкровної революції і наших визвольних змагань коштувало нашому народові 23.500.000 людей. Зріст московського населення ще раз підтверджує, що були нищені тільки українці. При оцінці нашого положення під час московського панування до революції автор дуже підкреслив «велику перемогу» української нації, яка виявилася в територіальному і кількісному зростанні. Логічно було б чекати від автора, що він зверне увагу на те, якою ціною заплачено за «Великий виграш».

Додати треба ще, що відношення кількості москалів до кількості українців теж незвичайно погіршилося для нас, бо коли перед революцією москалів було, приблизно, двічі більше ніж нас, то тепер, по статистиці 1959-го року, їх майже в чотири рази більше, ніж українців. Які далеко-йдучі наслідки таких змін зазнає наша дальша боротьба за власну державу — не потребуємо пояснювати.

Територія, на якій живе наш нарід є другою — поза людьми — найважливішою передумовою існування нації.

Перед революцією територією українського народу була та земля, яку він посідав як свою власність. Ніхто не міг безправно вигнати його з його ґрунту і, скажемо, переселити до Сибіру чи Казакстану. Приватна власність на землю була базою народної території, його «рідною землею». Соціалізація землі та знищення приватної власності привели на практиці до того, що держава, отже фактично Москва, має єдине і виключне «право» розпоряджатися колишніми, козацькими шаблями здобутими, землями україн-

ського народу. Це значить, що ніхто з українців не сміє навіть протестувати, як на його колишній землі населяють, наприклад, киргизів чи інших азіятів, як це справді робиться тепер на Волині та в прикордонній смузі. З другого ж боку, ніхто з українців не сміє противитися, коли його, як колхозного державного урядовця переселяють десь за Урал, бо ж і там він дістане свою ту чи іншу належну йому платню за працю. Отже результат такий, що ми стали народом без території, повисли, так би мовити, в повітрі в межах «Вітчизни» — від Архангельська до Владивостоку... Стали такими ж самими кочовниками-бродягами, якими були століттями і сьогодні ще zostалися москалі, що ніколи не мали приватного землеволодіння. Зруйнований, віками цивілізаційної праці здобутий вищий ступінь розвитку українського народу, його хліборобська культура, що становила економічну базу нашого існування і була виявом нашої справді незвичайної колонізаторсько-хліборобської здібності на цілому світі, от як в Канаді, на Зеленому Клині чи в Південній Америці. Руїнація приватного землеволодіння не була потрібна ані з точки погляду технічного розвитку (механізації, застосування сільсько-господарських машин), ані з погляду підвищення продуктивності, бо об'єктивні статистичні показники доводять, що в країнах з приватною власністю на землю і технічний розвиток агрикультури і економічні результати далеко ліпші, ніж в СРСР. Додати треба також, що навіть згідно з повідомленнями в українських радянських часописах — відбувається тепер страшення грабіжництва, виснажуюча політика щодо землі. Сотні тисячів гектарів зникають від ерозії і вирубування лісів, не менш переходить на стан «здицання і збідніння», бо нема погною через брак коней і худоби, а штучні добрива не вистачають. В багатьох випадках земля так збідніла, що корови дають тільки два-три літри молока з тих пасовиськ, що стоять до розпорядження. (Дивись статтю «Земля любить ласку» в «Літературній Україні», ч. 38, від 10-го травня ц. р.). За ці всі злочини перед прийдешніми поколіннями нема кого навіть до відповідальності поставити, бо колхозні керівники кочують з одного місця на друге і дбають тільки про те, щоб за всяку ціну вирвати «переводу продукцію», а потім втікають до інших... з орденами радянських «героїв». Щодо реального заробітку працівників колхозів, то про це нема чого й говорити — цілий світ знає, що вони є найгіршими колоніальними рабами. Ліквідація українських хліборобів як стану була виключно політичним засобом Москви проти її найгостріших, найнебезпечніших за всіх «буржуазних націоналістів», смертельних ворогів. Ця ліквідація є факт і вважати його «великим виграшем» можуть тільки з повним правом московські большевики.

Далі автор твердить, що визначені й етнографічні межі українського поселення, а Україна існує як окрема автономна одиниця.

Не знаю, що хотів автор цим сказати? Аджеж йому не може не бути відомо, що далеко не вся українська етнографічна територія належить до УРСР, навіть там, де ці території межують з Україною. Про Кубань, Зелений Клинь і Південний Сибір можна сказати тільки, що вони свідомо і з величезним державним тиском засуджені на русифікацію, а всі нові колонізаційні терени в Казахстані це експериментальні лабораторії для «совєтської людини-мішанця».

Автономія, в практиці західно-європейських держав значить певна, хоч і обмежена власнодержавність, можливість виявити волю місцевого населення, навіть коли б вона суперечила волі центрального уряду, стояти на сторожі територіальних інтересів. В чому бачить автор справжню, фактичну, а не паперову автономію України? Хіба ж можна назвати автономією той стан, коли «служила челядь» виконує роллю місцевих погоничів, згідно з приписами і точними інструкціями московського уряду та партії? Де і коли дозволила собі автономна Україна хоч найдрібніше політичне, економічне чи культурне відхилення від «всесоюзних норм»?

Московський уряд кожної хвилини може — і фактично так робить — цілі величезні підприємства, які працюють на Україні, проголосити «всесоюзними» і тим самим виключити їх з компетенції автономного уряду України. Теж саме з технічними школами, науковими закладами, досвідними станціями, а про пошту, залізницю, телевізю, пропаганду і т. д. вже й не згадувати. Україна не має свого незалежного від Москви бюджету, не має і свого економічного пляну — все є підпорядковане централістичним потребам і наказам московських державних інтересів. Україна не має територіального війська, її так звана закордонна політика — це жалюгідний фарс-посміховище. Як сам «міністер закордонних справ» Л. Паламарчук пише в «Комуністі України» (ч. 8, березень ц. р.): «Зовнішня політика Радянського Союзу цілком і повністю відповідає інтересам українського народу...», «а посли СРСР в зарубіжних країнах — це також посли України...»

За царя Миколи II-го мали ми не меншу «суверенність»..., чи то пак автономію. А як пригадати автономну працю українських «Земств», то теперішній уряд України є лише жандармом, попихачем своїх московських хлібодавців. Маруся Бек розповідає, що дозвіл на візиту могили Шевченка в Каневі мусили одержати телефонічно з Москви... До такого ступеня «автономії» навіть царські жандарми не знижувалися. Хай автор подасть про яку автономію він пише? Де і в чім він її спостерігав? «Робітнича Газета» повна скарг і дописів про те, що «капризни вельможі» з Москви роблять з України свої терени для полювання гірш, ніж колишні царські самодури.

До речі, Крим приєднано до України ще за часів Гетьманської держави, так що робити це ласкою-подарунком большевиків не личить.

Централістична московська держава не дозволяє на автономію — тобто політичну і економічну незалежність навіть поодинокій особі, як же ж вона могла дозволити Україні на таку збірну відпорність? Це ж є самогубством для тої диктаторської системи (охлократії за Липинським), від якої залежить життя чи смерть большевиків.

Панування большевицької орди над населенням не можливе без скасування приватної власності, без знищення економічної незалежності громадян, бо про жодний спротив проти зловживань аморальної влади-диктатури не можна й думати без приватної власності, як бази для економічної незалежності. Соціалізація всіх матеріальних засобів продукції це не є жодний технічний чи економічний прогрес чи необхідність, це виключно політичний засіб опанувати суспільство: перетворити самостійних продуцентів на отару наймитів-здидарів, які безборонні і беззбройні змушені коритися державному нагаєві, що жене їх на каторжні праці, визискує їх гірш ніж найбрутальніші «капіталісти», використовує їх землю і мінеральні підземні скарби — все це в ім'я так званої «будови комунізму», а справді ж для імперіалістично-месіянстичних плянів московської держави.

Такий є правдивий образ *матеріальних* підстав, чи як писав Липинський, статичних елементів національно-державного буття, в яких знайшовся наш нарід після революції 1917-го року.

Тепер розглянемо духові первні українського народу в теперішній ситуації.

Телеграми Хрущова до Папи це тільки оковамилювання, яке не є жодним доказом, що безбожницька, антирелігійна програма комунізму змінена. Московська православна церква стала — по своїй віковій традиції — на службу урядові, бо «нет власті іже не от Бога» — було завжди її девізою ще за царів. Нещодавно був на конгресі в Голляндії представник московської церкви єпископ Нікодим. Він щиро і з глибоким релігійним переконанням доводив, що християнство зовсім не вимагає інституції приватної власності... Після знищення Української Автокефальної Церкви та примусової ліквідації Греко-Католицької Церкви утворився на Україні релігійний хаос і порожнеча, в яку вдирається з одного боку безбожництво, а

з другого боку — різні секти. Ієрархічний провід з Москви викликає національні сантименти і спротив, що ще більше утруднюють релігійну практику. Досягнення обидвох наших церков на еміграції жодним способом не зрівноважують тих колосальних спустошень, що їх зазнає наша людність в релігійному секторі на Україні. Вигляди на поліпшення — мінімальні.

Культура і мистецтво, позбавлені своїх підстав — волі думки і сумління, можуть виявляти себе тільки в потворних формах пропагандивної макулатури. Молодша генерація знає це і отверто говорить і пише, що всю так звану «творчість» протягом «культу особи» треба викинути на смітник, разом з її «творцями»... Не підлягає сумнівові, що, за винятком «розстріляного відродження», всі інші вияви літературної і мистецької метушні «українського загону» комуністичних політруків не залишать жодного тривалого сліду по собі, не «впряжуться до вічності»... Більше того, вони дуже шкідливі.

На острові Капрі ловлять безоглядні і жорстокі мисливці перелетних птахів таким способом, що осліплюють кількох з них і прив'язують на певних теренах, що їх можна легко покрити сітками.

Осліплені птахи мають непереможну потребу (перед смертю) співати і на той спів злітаються зграї нових птахів, яких і ловлять в сітки отим співом їх осліплених «товаришів». Роля українською мовою писаної літератури є для москалів нічим іншим, як отим співом-принадою, що уможливило їм вилловлювати всіх потенціальних ворогів — українських поетів і письменників. Факти про фізичну ліквідацію нашої інтелігенції протягом десятиліть — всім знані. Одночасно служить вона окаямлюванням назовні, як доказ «ленінської національної політики». Про цю політику варто пригадати таке: коли ще в початках революції одна з правовірних соціалістичних груп самозречених малоросів приїхала з делегацією до Москви і хотіла мати аудієнцію у Леніна, він запитав через секретаря: «Чого вони хочуть?», і почувши відповідь, що українці домагаються прав для української мови — не приймаючи їх — крикнув до секретаря: «Дайте їм мову, дві, сім, десять мов!» Отаким презирством був він сповнений, бачачи перед собою примітивів-дурнів, які не бачили й не розуміли, що на Україні зовсім не йде про мову... Це ж він, Ленін. пізніше, коли відродилася Українська гетьманська держава сказав, що вона, ця держава, відкидає російську імперію назад до стану Московського князівства 16-го століття.

Кому-кому, а авторові, як переконаному прихильникові ідеології Липинського, треба було б пам'ятати його слова, сказані сорок літ тому: «Якщо українські комуністи, вживаючи української мови в їх боротьбі за поширення і перемогу комуністичних ідей зуміють прищепити українському народові потребу власної держави і в боротьбі проти москалів здобудуть її — то помилялися ми, коли твердили, що марксизм-комунізм автоматично веде до ліквідації національних окремішностей, до знищення національних держав та створення комуністичної держави, практично кажучи московської».

В році 1926-му Липинський писав у «Покликанні Варягів» (стор. 41): «І якщо тільки ця (большевицька) верства удержиться, то по знищенні політичних, власнодержавних українських змагань, прийде черга і на новий указ 1876-го року: на знищення української мови і інших культурно-національних, неполітичних українських ознак... Не на те використали большевики українську соціально-революційну інтелігенцію і її «українську мову» для повалення української Гетьманської держави, щоб потім цією мовою єдність своєї верстви, а з нею і силу своєї власної держави, зруйнувати».

Отже в «еволуції большевизму» на Україні нема місця для національно-державних українських змагань...»

Сьогодні, 37 літ пізніше, ми бачимо, що новий указ 1876-го року вже виданий: це програма партії, прийнята на 22-му з'їзді про «злиття націй». На практиці — це закони про «рівноправність» московської і української

мов на Україні, це свідомо ліквідація всієї тої «українізації», яка була тимчасово потрібна для винищення нею суті українського спротиву, яка була тільки облудливим знаряддям, отрутою, що мусіла паралізувати духовий сепаратизм, самостійництво. Тепер ніхто з москалів більш не приховує того, що основною метою недалекого майбутнього є виховати і створити єдину по своїй психічній структурі, по своїй мові, світоглядіві — советську людину, єдину советську вітчизну — московську державу.

Ця нахабна одвертість доходить до того, що коли українські наївні вчителі питаються: чому нема словників чужоземно-українською мовою, то дістають відповідь від Міністерства освіти УРСР, що такими дурницями не треба займатися, бо за кілька років жодних українських словників не буде потрібно (дивись «Літературну Україну», ч. 46, від 7-го червня ц. р.), а видання їх є лише «марна витрата державних грошей».

Насправді ж стан є такий: українська мова покищо ще толерується в нижчих школах, головню по селах, та частинно в середніх школах. Вища освіта відбувається скрізь примусово московською мовою. Деякі катедри з українознавства — про форму ще затримані. Натомість уся технічна, науково-дослідна, економічна, медична, агрикультурна і т. п. високошкільна література і підручники фактично заборонені українською мовою. Їх нема.

Про розвиток науки і техніки без відповідних фахових часописів сьогодні й думати не можна. Таких фахових часописів на Україні — за винятком кількох, що на пальцях можна порахувати, нема, їх не дозволено. Натомість виходять сотки московською мовою. Вся наукова документація світової літератури, для чого видаються десятки спеціальних місячних оглядів, провадиться, з величезними державними коштами, виключно московською мовою. Існує єдиний для цілого СРСР патентовий уряд, отже всі винаходи мають бути писані московською мовою. На міжнародних конференціях — про українських учених, українські дослідні інститути — нічого не почуєш, все представництво за кордоном є в руках москалів, а тим самим все є досягненням «советського», отже «русского» народу. Можна було б, на підставі щоденної преси з СРСР та УРСР, продовжувати без кінця цю літанию... та все це не перешкоджає авторові твердити, що: «українська літературна мова вже всіма визнана, бо нею провадиться навчання в школах різних типів, вона вживається при урядовому листуванні й при відправленні Богослужень (!?) і тою мовою видано багато книжок з усіх наукових галузів».

Мушу ще раз, це вже в останнє, навести цитату з Липинського:

«...Загально кажучи, комуністична Україна виросла з руїни державно-національних українських змагань. Вона є символом української національної недержавности, нездатности українців до сотворення на своїй території своєї власної національної влади. Думати, що з символу української недержавности і що з пропаганди всеросійсько-інтернаціонального комунізму зрозумілою для мас мовою на те, щоб власне цей всеросійсько-інтернаціональний комунізм і зневабисть до українських власно-державницьких політичних змагань їм як найкраще прищепити, може вирости українська національна держава — це розуміється абсурд».

«...Хто задовольняється виключно культурно-національною ідеологією, чий темперамент і характер знаходить повне задоволення в факті існування української преси, літератури, штуки, науки; чий національні почуття можуть бути в цілості виладовані в святкуваннях Шевченкових роковин, в українських хорах, театрах, мистецьких виставах... той не єсть українським державником...»

НАШІ ЗАУВАЖЕННЯ ДО ДИСКУСІЇ

Пристрасна дискусія з приводу статті проф. І. Марченка «Переможний дух української нації» вийшла далеко за межі об'єктивної критики 10-тисторінкової статті. Деякі опоненти виразно виявляють тенденцію звести «бій» з автором з допомогою такої широкої і багатогранної аргументації, що критикований автор мусів би відповісти вже не статтею, а великою всеосяжною працею.

Інж. М. Скрипник, автор уміщеної вгорі статті, щоб заперечити тези статті проф. І. Марченка користується цитатами з творів В. Липинського, намагаючись довести, що проф. І. Марченко, як провідний член Союзу Гетьманців-Державників, проповідує у своїй статті «ересь» проти основних принципів гетьманської ідеології. Чи між автором статті й опонентами справді є ідеологічні й концепційні розходження — це окреме питання, яке переходить межі компетенцій нашого журналу.

Дискусійні статті трактуємо як публічний обмін думками, як спільне обговорення якоїсь важливої справи, але одночасно вимагаємо, щоб висловлювані авторами думки були національно-творчими, корисними українській визвольній справі. Слідкуємо і за тим, щоб спір між авторами статей і їх опонентами не перетворювався в напастливу полеміку і не тягнувся в безконечність.

До дискусії між автором статті «Переможний дух української нації» і його опонентами від себе можемо сказати, що й цитати з творів В. Липинського мають характер проблематичний, тим більше, коли їх уживається для того, щоб заперечити тезу про непереможний дух української нації. Концепція В. Липинського це тільки одна з українських національно-політичних державницьких концепцій, отже не може мати універсального догматичного характеру для всіх українців. Вона також має свої хиби і не всі тези Липинського виправдані фактами життя. Наприклад, його негативна оцінка націоналізму показує, як глибоко він помилявся, бо не свідомість територіально-політична, а націоналізм став сьогодні прапором визвольних війн поневолених народів і на наших очах відбувається перебудова світу на національних принципах.

Уважний читач знайде і в статті інж. М. Скрипника думки не зовсім згідні з поглядами В. Липинського. Так, напр., оцінка Унії інж. М. Скрипником інша, ніж оцінка В. Липинського. Внизу подаємо довшу цитату з праці В. Липинського «Релігія і Церква в історії України», де Липинський, хоч сам католик, виявляє велике знання і розуміння трагедії «релігійних війн» в житті українського народу:

«Унія кінця XVI і початків XVII стол. були у відношенні до внутрішнього національного життя, і по своїй ідеології і по соціальних прикметах своїх прихильників — радикалами та революціонерами. Вони намагались радикально — не рахуючись ні з традицією, ні з минувиною, ні з місцевими, хоч би ослабленими, але традиційними авторитетами — перевести повне відродження нації і при тім перевести його не шляхом співпраці й додержування духової єдності з другою, консервативною частиною нації, а на власну руку, революційним порядком. Як усія революціонери у часах занепаду і слабости консервативних елементів нації, унії XVI і початку XVII стол. тільки себе почали уважати за її одиноких представників і законних вождів. Хто, вживаючи сучасної термінології, до тодішнього «уніятського» (по-сучасному кажучи, «демократичного») фронту не належав, той не був справжнім русином. Для доказу цього писалось цілі томи, фабрикувались «історії», фальшиво інтерпретувались документи і т. д. і т. д. Але як завжди, так і тоді, це була гра з вогнем. Писану історію можна фальшувати, скільки вгодно, але реального життя, яке з дійсної історії випливає, що з зовнішнього боку було боротьбою з Польщею, яка, між

іншим, в своїх інтересах, піддержувала тодішніх українських уніятів-революціонерів, — у відношенні до внутрішнього національного життя закінчилося грандіозною контрреволюцією, закінчилось вибухом православної реакції проти надмірного і необмеженого революційного поступу уніятів. Власне проти уніятів воно в першій мірі всім своїм вістрям, всією своєю розмаховою енергією у духовій сфері зверталось. І це був *другий акт трагедії української*, випливаючи логічно з акту першого (Берестейської унії). Винищуючи унію, православна реакція українська винищувала одночасно все, що в тодішній нації українській було з боку культурного найбільш живе, вразливе, поступове. Вона винищувала разом з Унією перейняту нею західню культуру, так безмірно потрібну для відродження упавшої і дезорганізованої своєю пасивністю Церкви і культури православної. Але поки ще були духовні вожді типу Могили, поки були вожді політичні типу Хмельницького, вони уміли піддержувати необхідну для існування України рівновагу — рівновагу між Сходом і Заходом. Коли ж не стало Могили і Хмельницьких — цих рідких у нашім духовім і політичнім житті консерватистів, що вміли обмежувати однаково, як непомірну реакцію, так і непомірний поступ — нація українська, ніким уже тоді не здержувана і не ведена, послабивши перед тим революцією свій консерватизм, а потім реакцією, знищивши сама в собі все активне, західне, поступове, цілим тягарем перемігшої пасивності перевалилася в бік Москви, в бік Сходу. Одночасно, одрізані од «малоросійської» України активні «западницькі» елементи були у великій мірі поглинуті Польщею, або відділились у релігійно й культурно відмінну частину *перед тим духово єдиної національної цілості*. Такі були реальні форми й реальні наслідки української уніятської революції і викликаной нею української православної реакції...

*

Дискусія з приводу статті проф. І. Марченка викликала відгук і в українській заокеанській пресі. Внизу подаємо передрук коротенької статті на тему цієї дискусії з тижневика «Український Голос» (Вінніпег, 21. 8. 1963), щоб познайомити читачів нашого журналу і з думками інших авторів.

На цьому дискусію закінчуємо, залишаючи ще право проф. І. Марченкові відповісти на статті його опонентів.

Ред. «Визвольного Шляху»

Іван ОВЕЧКО

МАНІВЦІ НА ОБРІІ (З блокнота читача)

Поважний і багатий на цікавий матеріал суспільно-політичний місячник «Визвольний Шлях» умістив науково-популярну статтю політичного змісту пера проф. д-ра І. Марченка під заголовком «Переможний дух української нації», на яку незабарилися і відгуки від деяких читачів-опонентів, які себе вважають «рівними по своїй освіті» з автором. Та все ж та «рівність» не заважила внести в дискусію явне перекозання слів і тверджень автора статті.

Автор, наприклад, пише, що «українська нація була приречена москалями на винищення, але... справжня міць і внутрішня потужність нації якраз і виявляється в трудні для неї часи», а опонент висловлює своє незрозуміння, чому це так виходить, що «потужний дух української нації дає такі величезні перемоги тільки під московським пануванням», хоч у автора ніде отого «тільки» і не згадується.

Коли автор статті пише, що український народ свого часу здобув Чорне море завдяки переможному духові української нації, опонент обвинувачує автора у формуванні думки, ніби те сталося «завдяки московській окупації». А інший опонент доходить навіть до того, що зі статті проф. І. Марченка

бачить «тільки один висновок — живіть під москалями, а розвиток ваш запевнений».

Слушна, дуже слушна та вчасна заввага редакції журналу вслід за тими відгуками «рівних по своїй освіті» опонентів: *«Щоб не звести дискусії на манівці... будемо поміщувати лише такі листи, статті-відгуки та зауваження, які доводять аргументами слушність думок і поглядів їх авторів».*

(«Український Голос», 21. 7. 1963)

З ЛИСТІВ ДО РЕДАКЦІЇ

Вельмишановний Пане Редакторе,

Нам приємно повідомити Вас, що 25 липня ми вислали... 6 ф. і 6 ш., призначених на передплату «Визвольного Шляху» за 1963-1964 рік, а решту, біля 4 ф., на пресовий фонд «Виз. Шляху» від П. і Л. Ковалівих.

Більшість статей «Визвольного Шляху» читаємо з незвичайним зацікавленням, а часто з захопленням (Є. Орловського «За творців нової дійсності», д-ра В. Луцтва «Гетьман Іван Мазепа і його співробітники», мемуари та історичні оповідання). Користаємося нагодою подякувати Вам і за уміщення моїх міркувань з приводу критики статті п. Марченка.

Але маємо деякі завваження до статті пані Є. Жук про ролі Українського Жіночого Кола в будівництві української держави. В статті згадується, що Установчі збори цього Кола були скликані 2-го липня, отже невідомо, в якій саме військовій маніфестації Коло брало активну участь, бо незвичайно глибоке враження на петербурзьку суспільність зробила велика маніфестація українців 12/25 березня 1917 року — ледве через тиждень після зречення царя... Приїхавши до Петрограду пару днів перед революцією, ми — я і моя дружина — були свідками цієї чудово організованої 20-тисячної військової маніфестації, що залишила незабутнє враження.

Наприкінці травня 1917 року Центральна Рада вирядила в Петроград делегацію з десяти осіб, яка повернулася з порожніми руками. Про це розповідав Винниченко на Всеукраїнському Селянському З'їзді, що викликало велике обурення, а потім на Другому Українському Військовому З'їзді, який вимагав від Центральної Ради вжити рішучих заходів. Кілька днів перед тим, Керенський, військовий міністер російського Тимчасового уряду, був заборонив воякам брати участь у цьому З'їзді. Отже я, делегований на цей З'їзд від гарнізону Куопіо (Фінляндія), поїхав у Київ ніби на закуп свіжих овочів для свого війська, бо мусів, як і всі інші делегати, вжити відповідних засобів. Не дивно, отже, що на відкритті З'їзду було тільки 1976 делегатів, що були представниками від 1,732,444 вояків, а наприкінці цього З'їзду було вже біля 2.500 делегатів. Заборонений З'їзд відбувся в залі Оперного театру і охоронявся Богданівцями, озброєними кулеметами.

В наслідок рішучих вимог, головню прихильників М. Міхновського, постав і Перший універсал, проголошений на З'їзді 10/23 червня, а через два дні — на Софійській площі... 15/28 червня був складений і Генеральний Секретаріат Української Центральної Ради. На другий день (16/29 червня) російський Тимчасовий уряд повідомив про своє рішення порозумітися з Центральною Радою і вислав у Київ аж трьох міністрів: Керенського, Терещенка і Церетеллі. Так і з'явився Другий універсал (3/16 липня), в якому читаємо, що: «Ми, Центральна Рада... завжди стояла за те, щоб не одділяти України від Росії...»

З глибокою до Вас, Вельмишановний Пане Редакторе, пошаною і вдячністю.

Д-р П. Ковалів
(Женева)

ХРОНІКА

З українського життя у діаспорі

* Велика національно-політична маніфестація українців Пітсбуржчини. 11-го серпня ц. р. в Пітсбурзі (США) відбулася велика українська маніфестація з приводу 30-ої річниці московської голодової облоги України і 25-ої річниці смерті полк. Євгена Коновальця. Публічну панахиду за спокій душ мільйонів українців, знищених Москвою штучним голодом, відслужило українське православне духовенство Пітсбурзького деканату, а потім виголошено багато промов, засуджуючи Москву за її варварство. Між промовцями були й американські громадські й політичні діячі — суддя В. Ф. Серкон, М. Робертс, д-р Дж. Адамс та інші. Від українців промовляли: Дмитро Старощак, Володимир Мазур і Іван Сушинський. Другою частиною цього «Українського дня» в Пітсбурзі були мистецькі виступи, в якій брали участь: хор Ліги Православної Молоді Західної Пенсільванії, українські танцювальні групи при Українській Православній Церкві Св. Апостола Петра і Павла з Кенгері та Юні сумівці з Пітсбургу. Головною атракцією був гостинний виступ Ансамблю Акторів з Філадельфії під проводом Володимира Шашаровського.

* Третя Зустріч лемків США і Канади. 14-го липня ц. р. в Пасейку (США) відбулася Зустріч лемків США і Канади, скликана Головною Управою Організації Оборони Лемківщини для відзначення 100-ліття українського національного гімну «Ще не вмерла України».

* Монумент у пам'ять українських піонерів Алберти (США). 18-го серпня ц. р. в Алберті, в парку Елк Айленд, відбулося відкриття пам'ятника українським піонерам Алберти. На пам'ятнику є напис українською і англійською мовами: «У

вітлу пам'ять перших українських піонерів у Західній Канаді». Пам'ятник офіційно відкрив канадський федеральний міністер північних справ Артур Лейнг, зазначивши у своїй промові, що в Алберті є 87 тисяч канадців українського походження, які своєю кількістю становлять четверту етнічну групу цієї провінції.

* Інститут ім. В. Липинського. Заходами і фондами визнавців і учнів державницької школи В. Липинського — у Філадельфії (США) засновано Східно-Європейський Дослідний Інститут ім. В. Липинського. Він вже має багато зібраного матеріалу, в тому біля 60 тисяч машинописних і рукописних недрукованих сторінок і біля 6 тисяч приватних листів. Окремою частиною архіву є довірочні звідомлення західно-європейських дипломатів і спостерігачів до своїх урядів про політичні, господарські та інші відносини в Україні в 1917-1919 роках.

* Мистецька виставка Е. Козака. В днях від 3-го серпня до 1-го вересня ц. р. в Гантері (США) відбулася мистецька виставка праць визначного українського маляра і карикатуриста Едварда Козака, що широко відомий під псевдом «Еко». На виставці показано 37 образів мистця, виконаних аквареллю, олією і темперою.

* Постійна образотворча виставка українських мистців. 10-го серпня в Нью-Йорку (США) в Українському Інституті відбулося відкриття постійної образотворчої виставки українських мистців, що час від часу буде поповнятися новими творами мистців різних напрямків. Таким способом Виставка дасть ретроспективний перегляд кращих зразків українського мистецтва. В першій черзі показано твори 20-ох україн-

ських мистців: С. Борачка, М. Бутовича, П. Холодного, С. Гордицького, О. Грищенка, Д. Габоди, В. Кричевського, Г. Крука, Л. Кузьми, В. Ласовського, Д. Левичького, Галини Мазепи, М. Мороза, М. Неділка, І. Нижник, М. Ольшанської-Стефанович, М. Осінчука, Бориса і Романа Пачовських, В. Пономаренка.

* Комітет для збереження пам'яті письменника І. Шкварка. У зв'язку зі смертю письменника і журналіста Івана Шкварка, земляки і приятелі Покійного вирішили взяти під свою опіку його могилу в Тальгаїмі (Австрія), поставити на ній хрест-пам'ятник, зібрати й упорядкувати його літературну спадщину, рукописи, листування тощо. З тією метою в Нью-Йорку (США) заснувався Комітет, який очолює Іван Собенко.

* Збори українських бібліотекарів у США. «Товариство Українських Бібліотекарів Америки», що засноване 1981 року, в липні ц. р. відбуло свої Загальні збори. Товариство видає Бібліотечний бюлетень українською і англійською мовами, а його члени допомагають різним українським організаціям засновувати і впорядковувати їхні бібліотеки. Бібліотекар *м-р Петро Гої* працює над бібліотечним словником, що незабаром має вийти друком українською і англійською мовами. Головою «Товариства Українських Бібліотекарів Америки» обрано *д-ра Р. Вереса*.

Відійшли у Вічність

Професор Володимир Дорошенко. 25-го серпня ц. р. у Філадельфії (США) помер визначний український науковець, літературознавець, бібліограф, громадський і політичний діяч — проф. Володимир Дорошенко. Покійний народився 3-го жовтня 1879 року в Петербурзі, ріс і виховувався на Полтавщині. Був співзасновником Української Студентської Громади в Москві, членом Революційної Української Партії, а згодом, до 1911 року, членом УСРДП.

Переслідуваний московською царською поліцією, 1908 року виїхав до Львова, працював у бібліотеці НТШ, а з 1939 року був її директором.

Під час першої світової війни був співзасновником і членом Президії Союзу Визволення України, головним редактором і автором багатьох його видань. З 1913 року він член Українського Наукового Товариства у Києві, а з 1925 р. — член НТШ, потім член Наукowych Інститутів у Берліні й Варшаві. Виїхавши на еміграцію, спочатку жив у Німеччині, а потім у США. Покійний є автором багатьох бібліографічних праць: бібліографії творів І. Франка, Т. Шевченка, О. Кобилянської, П. Куліша та інших, як і автором багатьох інших наукових і літературознавчих творів.

Іван Багрянний. 25-го серпня ц. р. в санаторії Ст. Влязієн (Західна Німеччина) помер Іван Багрянний — відомий український письменник, публіцист і редактор, член УНР-ади, довголітній її голова, заступник голови Виконавчого Органу УНР-ади, генеральний секретар ЦК УРДП, колишній советський політв'язень.

Іван Павлович Багрянний народився 1907 року в Охтирці на Харківщині. Почав писати ще в ранніх юнацьких роках. У поневоленій Москвою Україні появилось кілька його збірок поезій і історичних романів. У 1932 році був заарештований більшовиками і засуджений на 5 років заслання на Далекий Схід. У 1939 році був заарештований вдруге і сидів у харківській в'язниці. В 1943 році Покійний виїхав на західно-українські землі, пов'язався з українським підпіллям і працював в УПА у відділі пропаганди. Виїхавши на еміграцію, Іван Багрянний відійшов від українського націоналістичного руху і заснував Українську Революційно-Демократичну Партію. Видав кілька своїх творів, між ними — «Тигролови» перекладено на англійську, голландську й німецьку мови.

ПОЖЕРТВИ З НАГОДИ 15-ТИРІЧЧЯ «ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ» І КУПНА ДОМУ УВС

Велика Британія

Листа ч. 1268. Жертвували: по 1 ф. — М. Червоняк, І. Гідзяк, М. Дутчак, В. Семенюк; по 10 ш. — В. Наконечний, А. Івашків, В. Черкаський; С. Вилка — 5 ш.

Листа ч. 1269. Жертвували: М. Воронецький — 10 ш.; по 5 ш. — Величан, Н. Нагненко, Дутка, Ткач, Г. Харунь; по 3 ш. — Підгородецький, В. Демид; по 2 ш. 6 п. — Данилець, Р. Демид.

Листа ч. 1270 (Лінвуд). Жертвували: по 1 ф. — М. Ткач, І. Вегрин; по 10 ш. — П. Ткач, Т. Андрушко; по 5 ш. — П. Худик, С. Бегар; Л. Марко (?) — 7 ш., П. Коритницький — 4 ш., Муравецький — 2 ш. 6 п.

Листа ч. 1271. Жертвували: по 1 ф. — М. М., М. Тимків, М. Іванків, О. Кобра, П. Штокало, Д. Пайтра; по 10 ш. — П. Плаксій, С. Середний, М. Місюрка, Е. Швець, М. Пшеничняк, В. Кріслатий, М. Лупак, М. Лийвак; по 5 ш. — М. Остафійчук, А. Хариш.

Листа ч. 1272 (Лінколн). Жертвували: В. Скалич — 1 ф.; по 10 ш. — В. Романчук, М. Грицишин, О. Степований, Н. В.; по 5 ш. — П. Кошовий, М. Слободян, М. Куций, М. Федішин, С. Р., М. Мельниченко, І. В., Д. Гнатюк; С. Мельник — 4 ш., М. Ромашко — 3 ш., В. М. — 3 ш.

Листа ч. 1273 (Лінколн, збірщик І. Остафійчук). Жертвували: І. Остафійчук — 5 ф.; по 2 ф. — С. Суліковський, В. Шкондеюк, Ю. Оліяр, Я. Вольвин; по 1 ф. — М. Саварин, О. Осадца, І. Паламар, В. Радик, В. Скоп, І. Пакош, В. Шипка, Т. Савицький, В. Процик, М. Плаксій, І. Сенів, В. Флісяк, В. Макойда, В. Попович, А. Соколан, М. Кудла, П. Савчук, І. Драган; по 10 ш. — А. Ярема, Ю. Ліберна.

Листа ч. 1277 (Грімсбі). Жертвували: В. Погорілий — 10 ш.; по 5 ш. — П. Слюсар, М. Чиборяк.

Листа ч. 1278 (Ашбі). Жертвували: М. Хома — 5 ш., Снігур — 3 ш. 6 п.,

Демчук — 4 ш.; по 3 ш. — Пацьорка, Шанайда; по 2 ш. 6 п. — Костюк, Кривишин, Вілач, Джигринюк, Петро, К., П., Баран; Николишин — 2 шіл.

Листа ч. 1279. Жертвували: по 1 ф. — В. Гладкий, О. Рокош, М. Гладкий; Н. Слобода — 10 ш.

Листа ч. 1280. Жертвували: по 5 шіл. — П. Романів, П. Кобаренко. Решта 27 жертводавців мінімальними пожертвами склали £2.17.6.

Листа ч. 1282. Жертвували: В. Дубіль — 6 ш.; по 5 ш. — С. Б., С. Баран, В. Грицак; В. Бабій — 4 ш.; по 2 ш. 6 п. — В. Костаю, О. Мельник, І. Гордун, С. Марах, Г. Балич, М. Кілик.

Листа ч. 1285. Жертвували: по 1 фунтові — Д. Панчак, Р. Ромахней, М. Горба, С. Влашин, М. Береський; по 10 ш. — М. Яцюк, І. Клюка; по 5 ш. — Д. Ткачук, О. Гайдаш, І. Тиркала, Г. Сончак, П. Колосяк, В. Чокан, М. Горба, П. Кіт; по 3 ш. — В. Горбачевський, А. Купінський, В. Циріль; по 2 ш. 6 п. — Н. Никифрук, О. Федюк, П. Петринин, А. Михальчук, О. Козун, Г. Винограцький.

Листа ч. 1286. Жертвували: М. Мартишук — 10 ш.; В. Левицький — 5 ш.; І. Шаблій — 4 ш.

Листа ч. 1287. Жертвували: по 10 ш. — В. Курчопос, С. Бурчак; В. Павлусь — 5 ш.; В. Левицький — 3 ш.; по 2 ш. 6 п. — Є. П., О. Войчук, І. Чуй, Е. Настин, М. Варта, М. Зубіль, П. Варан; В. Макогін — 2 ш.

Листа ч. 1290. Жертвували: Я. Вельбер — 15 ш.; по 10 ш. — М. Матлах, М. Мула, М. Панасюк, С. Сарафин; по 5 ш. — М. Титик, М. Яцьків, С. Жовтинський, А. Ониськів, В. Наконечний, А. Душко, В. Скринський, О. Ткачук, І. Мокляк, М. Ференц; І. Демерза — 3 ш. 6 п.; Стеценко — 3 ш.; по 2 ш. 6 п. — Г. Чуба, І. Бородайко, П. Свелинюк, М. Тимошенко.

Листа ч. 1291. Жертвували: І. Духович — 1 ф.; по 10 ш. — І. Дмит-

рів, С. Левицький; по 5 ш. — Р. Мартинишин, М. Коваль.

Листа ч. 1292. Жертвували: М. Даньчишин — 3 ф.; по 1 ф. — В. Петришин, М. Шпіндура, М. Токарик, М. Гавелко, П. Ногас, С. Кочурба; по 10 ш. — М. Благий, М. Іваськевич; по 5 ш. — Р. Кирич, В. Миць, М. Когуна, М. Яремчак, М. Богун, Р. Носаль, А. Карпінський, С. Дзира, М. Остафійчук, Я. Ружицький; С. Тиркала — 4 ш., П. Когут — 2 ш. 6 п.; по 2 ш. — Трохим, М. Михальчук, П. Борейко — 1 ш. 6 п.

Листа ч. 1294. Жертвували: по 10 ш. — О. Лучин, Я. Семен; по 5 ш. — К. Дуліба, Я. Міський, О. Доцько, М. Гергіль, М. Філюк; Т. Обач — 2 ш.

Листа ч. 1295. Жертвували: по 1 фунтові — І. Щепанівський, В. Олексевич, В. Гайдуцький, Д. Савків, А. Парішко, М. Содарук; по 10 ш. — М. Галай, Беретанський, С. Галай, М. Розгін — 7 ш. 6 п.; по 5 ш. — М. Катігроб, Т. Іваницький, О. Славник, О. Мекитій, М. Лукаш, Вільницький; П. Козла — 4 ш. 6 п.; Г. Галай — 3 ш.; по 2 ш. 6 п. — М. Козак, С. Кельнер, Олександр, А. Поліха.

Листа ч. 1298. Жертвували: П. Пелех — 10 ш.; В. Мелько — 5 ш.

Листа ч. 1300. Жертвували: по 1 фунтові — В. Ярега, В. Пришляк, І. Тригук, І. Кіт, М. Кудярський; по 10 ш. — Я. Мельник, В. Соломка; по 5 ш. — К. Бурда, В. Росик, Ревко, С. Бурчак, П. Савків, І. Тимочко; по 4 ш. — І. Погачук, В. Янушак, М. Марусяк, С. Цицюк; М. Волосянський — 3 ш.; по 2 ш. 6 п. — Бараган, В. Легкий, В. Качан, Червак, В. Липишин, В. Бучок, П. Унятович; Я. Науст — 2 ш.

Листа ч. 1302. Жертвували: по 10 шіл. — І. Сеймівський, Г. Дубас, М. Ванькович, А. Совірко, І. Гук; по 5 ш. — В. Сохацький, А. Горбачевський, А. Собчишин, М. Долотко, І. Кобасюк, Т. Мінькович, П. Прокопів; по 2 ш. 6 п. — П. Турчак, М. Возняк.

Листа ч. 1303. Жертвували: М. Райтер — 2 ф.; по 1 ф. — М. Патра, В. Бачинський, М. Магас, С. Кушнір, А. Купісь; по 10 ш. — О. Верхола, М. Заможний, В. Стецко; по 5 ш. — В. Андрейко, М. Святий, В. Різак.

Листа ч. 1306. Жертвували: Укр. Виробниче Підприємство «ПОДОЛІЯ» в Олдамі — 50 фунтів; по 2 фун. — П. Широкий, М. Шевчук; по 1 ф. — М. Євин, П. Гивиль, І. Потримайко, А. Окопський, М. Рудковський, І. Шевчук; по 10 ш. — С. Гриньків, І. Островський, М. Возний, П. Яворський, М. Сім'ячук; І. Коваль — 6 ш.; по 5 ш. — П. Костецький, О. Федів, Д. Гринюк, М. Мончук, В. Досінчук, О. Сівка, О. Бурдан; В. Винник — 4 ш.; по 2 ш. 6 п. — І. Варилка, О. Варилка.

Листа ч. 1307. Жертвували: по 1 фун. — А. Іванчук, В. Бабик, С. Задвірний, М. Кметюк, І. Симсик, І. Тарнавський, І. Кіт, В. Гриньків, С. Теш, В. Шклянка, І. Токарик, І. Тоні; по 10 ш. — В. Кам'янка, С. Дубас, М. Губич, П. Завойовський, М. Качарай, В. Лазаренко; Г. Лемага — 5 ш.

Листа ч. 1310. Жертвували: по 1 ф. — І. Гальчук, М. Татарин, І. Мицан, І. Курпіль, Л. Душний, М. Мочерад, В. Калинич, П. Боднарчук, Т. Хоздій, І. Скальський, В. Циктор; по 10 ш. — Г. Татарин, В. Хемера, В. Пшенишник, І. Копиць, С. Симчук, С. Мацик, Д. Галій, М. Гринюк, С. Гулій, П. Верний.

Листа ч. 1311. Жертвували: по 5 шіл. — М. Вене, Г. Ксенюк, П. Мартинюк.

Листа ч. 1312. Жертвували: по 1 ф. — С. Бобко, Г. Сандуляк; по 10 ш. — В. Волганський, Л. Бурда, С. Бобак, М. Кузик, С. Біда, О. Дмитришин, Г. Андроник, Т. Забуйський, В. Вульгас, М. Бапай, Я. Підбурський, Я. Квас, В. Гнатів, Є. Шепка, В. Копко.

Листа ч. 1327. Жертвували: Г. Масний — 1 ф.; Ментух — 10 ш.

Листа ч. 1329. Жертвували: по 1 ф. — М. Миколишин, С. Левчук, В. Волчко, М. Цісарук.

Листа ч. 1330. Жертвували: М. Шевців — 1 ф.

(Далі буде)

Всім Збірщикам і Жертводавцям — щиро дякуємо.